

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ
ИНСТИТУТИ**

РАЪНО ИБРОҲИМОВА

ҚАЛБДАН СЕВГИ ТОШДИ...

УСТОЗ ОЙБЕК ҲАҚИДА

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
академиги Б.А.НАЗАРОВ таҳрири остида

**Тошкент
«Янги аср авлоди»
2004**

83.3(59)/6

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига биноан 2005 йилда Ўзбекистон халқ ёзувчиси, академик Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбекнинг 100 йиллиги кенг нишонланади. Мазкур китоб ўзбек адабиёти ва ىлм-фан равнақига беқийёс ҳисса қўшган атоқли ва ардоқли адибимиз Ойбекнинг қутлуг бир асрлик юбилеи муносабати билан тайёрланди ва буюк ёзувчимизнинг қутлуг тўйига муносиб армуғондир. Китобга кирган мақолалар, хотиралар Ойбек характериға, ҳаёти ва ижодига оид қизғиларни янада тўлдиришға имкон беришидан умидвормиз.

Китобда Ойбек уй-музеи ва Ойбекнинг тўнғич ўғли Омон Мусаевич Тошмуҳамедовнинг оилавий архивида сақланаётган фотосуратлардан фойдаланилди.

Бизға суратлардан фойдаланишға лутфан ижозат берган Омон Тошмуҳамедовнинг рафиқалари Ҳулкар Ҳамидовна Олимжоновна ва Ойбек уй-музеи директори Ойнур Бекжоновна Тошмуҳамедоваға ва мазкур китобни нашр этишда ёрдамини аямаган «Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа маркази ижодий жамоасига чуқур миннатдорчилик билдирамиз.

Тақризчилар:

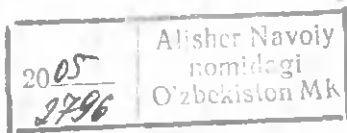
У.НОРМАТОВ, филология фанлари доктори, профессор
Ш.НОРМАТОВА, филология фанлари номзоди, доцент

Масъул муҳаррир:

Н.НАРЗУЛЛАЕВ, Ўзбекистон Халқ шоири

Дизайн муаллифи: Адҳам Абдуллаев

10 31249
291



ISBN 5-633-01671-8

© Раъно Иброҳимова. «Қалбдан севги тошди...»
«Янги аср авлоди», 2004 йил.

САТРЛАРДА ЖОНЛАНГАН ИНСОН...

Сўзбоши ўрнида



«Мен Тошкентнинг турли адабий ҳазиналарини ўзида жамулжам этган Навоий музейидан ташқари, Ўзбекистоннинг улкан, эндиликда эса классик адиби бўлиб қолган дўстимиз Ойбекни хотирлаш маскани билан ҳам яқин орада бойишига астойдил ишонман. Ойбек ўзининг бутун ҳаёти ва ижоди билан халқнинг меҳр-мухаббатини қозонди, унинг китоблари, қўлёзмалари ва буюмлари муайян бир жойга тўпланишини ва бу жойда у яшаган ва ижод этган муҳит ақиб туришини истар эди киши»^{*} — деган эди ёзувчи Н.Тихонов. Унинг бу сўзларида кўпчиликнинг истаги ўз ифодасини топган. Мана бу кунга келиб Ойбекнинг қаламкаш дўсти Н.С.Тихоновнинг орауси амалга ошди. 1980 йилда Ойбек яшаган уй давлат ихтиёрига ўтди, ёзувчининг уй-музейига айлантирилди, бу хушхабарни халқимиз мамнуният билан кутиб олди. Адиб яшаган уй эндиликда умумхалқ мулкига айланди. Уйнинг пешгоқидаги мармар тахтачага «Бу уйда 1940-1968 йилларда Ойбек яшаган ва ижод қилган» деган сўзлар битилган.

Ойбек яшаган уй жойлашган кўчанинг номи бир неча бор ўзгарди. Даставвал 1-Кисловодская, кейинчалик генерал

^{*} Мақола муаллифининг Н.С.Тихонов билан қилган суҳбатидан. Москва, 1977.

Хўжаев, ҳозир эса бу кўча И.Тазиддинов номи билан аталмоқда. Ишчилар шаҳарчасида жойлашган бу уйни билмаган киши йўқ. Ҳозир ҳам «Домла Ойбекнинг уйлари қайси?» — деб сўрасангиз, ёшу қари кўрсатиб беради. Адиб номига келган ва ҳозир унинг уй-музейида сақланаётган хатлар буни яна бир бор исботлайди. Хатларнинг деярли ҳаммасида манзили аниқ кўрсатилмаган. «Ёзувчи Ойбекка», «Ишчилар шаҳарчаси. Мусо Топмухамедовга», кўпчилик хатлар Ёзувчилар уюшмаси, радио, турли нашриётлар манзилгоҳига «Ойбекка» деб юборилган. Бу хатларнинг ҳаммаси, шубҳасиз, адиб қўлига етиб келган.

Ишчилар шаҳарчасидаги бу уйга Ойбек оиласи 1940 йилнинг 29 декабрида кўчиб ўтишди. Унгача ўтган бир йил уйнинг қурилишига кетади. Уй қурилиши жараёнида содир бўлган бир воқеани эслаб, адибнинг рафикаси профессор Зарифа Саидносирова қуйидагиларни хотирлаган эди: «У кезлар мих камёб эди. Ишлатилган, эски, занглаб кетган михларни сотиб олиб, Ойбек иккаламиз уларни ўтириб олиб текислардик». Адибнинг қўли теккан, у текислаган михлардан қад кўтарган бу уй йиллар оша Ойбекнинг ижодкор дўстлари — адабиётимизнинг етук намоянадалари билан бўлган учрашувлар, ижодий суҳбатларнинг тилсиз шохиди, ёзувчига иккинчи умр бахш этган асарларининг туғилиш жойи бўлиб қолди.

Ойбекнинг ҳаёти ва ижоди ўзбек адабиёти тарихида кенг ўрганилган. Бу борада жуда кўп тадқиқотлар, монографиялар, китоб ва рисоалар, илмий мақолалар ёзилган. Лекин Ойбек ижоди ажиб жавоҳирларга бой денгизни эслатади. Денгиз тубига нечоғлик чуқурроқ тушиб, уни ўрганганинг сари жавоҳирнинг янги турфа хиллари топилганидек, Ойбек ижодини ҳам ўрганганинг сари, ижодининг янги қирралари очила боради. Ойбек ижодига мурожаат этган ҳар бир янги авлод ўзи учун Ойбекни янгитдан кашф этади. Шу мақсадда биз ҳам Ойбек каламига мансуб нутқ, маъруза матнлари, ёзишмалари, замондошларининг адиб ҳақидаги хотираларига суяниб, унинг сиймосини хотирамизда яна бир бор тикламоқчимиз, ижоди зарварақларини кўздан кечирмоқчимиз.

Маълумки, Ойбек узоқ йиллар мобайнида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси ва собиқ Иттифок Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари вазифасида ишлади. Бадий ижоди билан бир каторда, хизмат юзасидан унга турли адабий анжуманларда, мажлисларда, учрашув, тантанали кечаларда нутқ сўзлашга тўғри келган. Ойбек маърузаларининг кўпчилик қисми бевосита рус тилида ёзилган бўлиб, бу масаланинг бир томонини ташкил этади, биз бу масалага бошқа манбада махсус тўхталганмиз. Ҳозир эса биз адиб қаламига мансуб, турли адабий муҳокамалардаги нутқ матнларининг ҳар бир сатри ортида яширилган инсон — Ойбек табиатига, шахсига, характериға, ижодига оид чизгиларни кузатишни мақсад қилганмиз.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси котибияти, умуман турли масалалар юзасидан ўтказилган кенгаш, мажлис, конференция ва йиғилишларда Ойбек сўзлаган нутқ ва маъруза матнларини кўздан кечирар эканмиз, адибнинг жамоат ишлари билан ҳам ўта банд бўлгани кўзга ташланади. Ойбекнинг ҳазиллашиб, «Илгарилари ёзиниға вақт кўп бўларди, аммо тажриба етишмасди, энди эса тажриба ҳам бор, маҳорат ҳам етарли, вақт етишмайди», — деб айтишининг боиси ҳам шунда бўлса керак.

Бир жилд китоб учун манба вазифасини бажарган Ойбек нутқлари уни ниҳоятда билими кенг ёзувчилигидан далолат беради. Ойбек нутқлари матнидан уни поэзия, проза, танкидчилик, драматургия, таржима масалаларига оид кенгашлардан ташқари, киносценарийлар муҳокамасида, уюшма билан боғлиқ ташкилий масалалар юзасидан қақирилган мажлисларда ҳам фаол қатнашгани маълум бўлди. Ойбек ҳатто театр жамоаси билан ҳамкорликда иш олиб бориш учун ҳам вақт ажрата олган.

Хамза театри (ҳозирги Миллий театр) жамоаси Ойбек таржимасида М.Ю.Лермонтовнинг «Маскарад» пьесасини сахналаштиришга киришади. Шу муносабат билан Ойбекнинг театрга тез-тез келиб тургани, пьеса репетицияларида иштирок этгани, ўз фикрларини билдиргани ҳақида бизга халқ артисти Наби Раҳимов қуйидагиларни сўзлаб берган эди: «Режиссёр Амонтов бошчилигида театримиз жамоаси Лермон-

товнинг «Маскарад»ини сахналаштиргани киришди. Бу театримизни рус классиклари асарига биринчи бор мурожаат этиши эди. Сабаби тажриба кам, актёрлик маҳорати етишмас эди. Шунинг учун ҳам спектаклни сахналаштиришда анча қийналдик. Лекин спектакл кўп қўйилмади, атиги бир йилгина давом этди. У кезларда театр танқидчилиги яхши ривожланмаганлиги сабабли, спектакл объектив баҳосини ололмади.

Спектаклни сахналаштириш муносабати билан Ойбек домла театримизга тез-тез келиб турдилар. Адибнинг буюклиги, забардаст олимлиги, салобати у киши билан яқин муносабатда бўлишимизга монелик қиларди. Таржима тўлиқ, яхши, мукамал бўлганлиги туфайли пьеса матнига деярли ўзгартишлар киритилмади, фақат айтилиши қийин бўлган сўзларгина ўзгартирилди».*

Ойбек қайси масала юзасидан сўзга чиқмасин, уни кўрилагётган масалага масъулият билан ёндошгани яққол кўринади. Ёзувчилар уюшмаси томонидан ташкил этилган ва 1940 йилнинг 26 декабрида «Хамза», 1946 йилнинг 4 октябрида «Алишер Навоий» киносценарийлари муҳокамасига баяншланган йиғилишдаги Ойбекнинг нутқи фикримизнинг далили бўлади. Гарчанд Ойбек сўзининг бошида: «Мен киносценарий соҳасида мутахассис эмасман. Шу сабабли мен билдирган мулоҳазаларга муҳокамада қатнашувчи ўртоқлар қўшилмаслиги ҳам мумкин», — деб эътироф этишига қарамасдан, иккала фильм юзасидан ҳам ўтказилган муҳокамада у қимматли фикр билдирган. «...сценарийда мулоҳаза кўп, — дейди «Хамза» киносценарийси муҳокамасидаги йиғилишда Ойбек. — Айниқса, сценарий персонажлари икки буюк композитор — Моцарт ва Сальери ҳақида кўп мулоҳаза юритишади. Европа адабиёти, Пушкин ижоди билан яқиндан таниш бўлган омма учун бу албатта қизиқ ва тушунарли, аммо кинофильм кенг оммага мўлжалланганлиги сабабли оддий ишчи, колхозчи учун ҳам сценарий персонажлари тортишаётган масала тушунарли бўлиши керак. Уларнинг кўпчилиги Моцарт ва Сальери ижоди

* Макола муаллифининг халқ артисти Наби Раҳимов билан қилган суҳбатидан. Тошкент, 1974 йил.

билан таниш эмас ва бу икки буюк зот ўртасидаги муносабат ва дўстлик инларни нима билан тутагани ҳам оддий халқ учун қоронғи. Европа мусиқаси ҳақида гап кетганда уни халққа персонажлар мулоҳазаси орқали эмас, ботққа бир йўл топиб етказиш керак».*

Ойбек нутқи матнининг бу сатрлари ортидан унинг кино-сценарий соҳасида ҳам кенг билимга эга эканлигидан ташқари Европа мусиқа санъатидан ҳам хабардорлиги, Ҳамза ижоди билан эса яқиндан танишлиги кўриниб туради. «Навоий» киносценарийси муҳокамасидаги Ойбек нутқидан унинг зукко тарихчи бўлганлиги, Навоий шахси, замондошлари ва у яшаган давр тарихи билан чуқур танишлигини гувоҳи бўламиз. Киносценарийда Мажиддин образи хусусида: «Бу маккор вазирни Навоий ва Ҳусайн Бойқародан устун келиши тарихий ҳақиқатга тўғри келмайди, масаланинг бу тариқа қўйилиши сиёсий жиҳатдан ҳам хато, чунончи Навоий ўта ақлли ва узокни кўрувчи шахс бўлганлиги учун Мажиддин ва унинг атрофига йиғилганларни фош этишга муваффақ бўлган», — деб фикр билдирганди Ойбек. Бундан ташқари, киносценарийда асосий камчиликлардан бири сифатида Ойбек Навоийнинг дўсти Ҳожам билан боғлиқ ўринларни ҳам қайд этади. Сценарийда Ҳожам дарвешнамо, ёлғизликни ёқтирувчи, Навоийга фақат шеърят билан шуғулланишни таклиф этувчи шахс сифатида тасвирланган. «Аслида эса Ҳожам Хуросоннинг давлат ишларида фаол иштирок этган, вайратли, сиёсий курашларга аралашиб турувчи, керагида ўз фикрини айтувчи, допишманд шахс бўлган» — деб изох беради Ойбек.

Сценарий муҳокамасидаги Ойбек нутқи бизга ёзувчининг ижодий эътиқоди хусусида ҳам маълумот беради. Ойбекнинг фикрича, адабиётчиининг назифаси — қандай асар бўлмасин, уни муҳокама этиб, ўз фикрини билдириш. «Биз, — дейди Ойбек, — ўзимизнинг қарашларимизни, ғояларимизни сценарий муаллифига зўрлаб уқдирмоқчи эмасмиз, лекин улар ҳам биз билдирган танқидий фикрлар устида ўйлаб кўришлари

* Ойбек. XX жилдлик мукаммал асарлар тўплами Т., Фан, 1985. XX жилд, 121-бет.

керак». Ойбек билдирган бу фикр унинг эътиқодда изчиллигидан ташқари, ўта маданиятли эканидан ҳам далолат беради. Ойбекнинг мулоҳазалари, билдирган танқидий фикрлари нечоғлик асосланган бўлмасин, у ўз карашларини кўр-кўрона қабул этишларига қарши эди.

1941 йилнинг 20 февралда Ёзувчилар уюшмасида Ойбекнинг «Қутлуг қон» романининг муҳокамаси бўлиб ўтади. Муҳокамада Ҳамид Олимжон, Шайхзода ҳам қатнашишади. Ойбекнинг нутқидан муҳокама қизғин ўтган, бир қатор танқидий фикрлар ҳам билдирилгани маълум бўлади. Ойбек муҳокамада қатнашганларга ўз миқнатдорчилигини билдирар экан: «Мен фикр билдирган ўртоқлар билан тортишмоқчи эмасман, улар билдирган мулоҳазаларнинг қўпчилигига қўшиламан», — дейди.

Ойбек ниҳоятда камтарин инсон бўлган. Айрим масалалар юзасидан фикр билдирилганда, агар у ўзини бу масалада ожиз сезса, албатта огоҳлантирарди. 1945 йилнинг 29 октябрида Тошкент шаҳар ёзувчиларининг умумий мажлисида бир ёзувчининг асари тилига оид айрим томонлар ҳақида танқидий фикрлар билдирилади. Ва шу масала юзасидан Ойбек ҳам ўз фикрини билдирар экан: «Рус ёзувчисининг тили ҳақида фикр билдириш мен учун мушкул», — дейди ва романнинг асосий киммати, унда кўтарилган масаланинг долзарблиги ҳақидаги фикрлари билан ўртоқлашади. Ёзувчи нутқларидан уни бирон масала юзасидан шунчаки чиқиш қилиб, юзаки фикр билдиргани кўринмайди. Асари муҳокама этилаётган ёзувчи ким бўлишидан қатъи назар, Ойбек ҳамиша ҳақ гапни айтган, ранжитиб қўйишдан қўрққан эмас. 1945 йилнинг 2 ноябрида Ёзувчилар уюшмасида Ойбек Шайхзоданинг «Жалолиддин» пьесасининг муҳокамасида иштирок этади, у асарнинг ижобий томонлари билан бир қаторда камчиликлари ва уларнинг келиб чиқиш сабабларини кўрсатиб ўтади. «Жалолиддин» пьесасининг муҳокамасида Ойбек ўзининг «Маҳмуд Торобий» операси либреттосини ижодий тарихига оид айтган мулоҳазалари ҳам қизиқарли. «Мен 1941 йили «Маҳмуд Торобий» операсининг либреттосини яратганимда, — дейди Ойбек, — қаршиликка учрадим.

— Менинг қаҳрамоним Чингизга қарши халқни кўтарган қосиб Торобий асар нихоясида ўлади. У эса тирик қолиши керак эди. Гарчи тарихий ҳақиқат бунга монелик қилса-да. 1941 йилнинг охирида Гитлер газандалари Москвага яқинлашиб келаётган бир пайтда, халқни руҳлантириш, уларнинг юрагида ғалабага бўлган ишонач уқувларини ёлқинлатиш учун асар қаҳрамони ўлмасдан қолиши талаб этилади». «Бу фикр бизга Ойбекнинг «Маҳмуд Торобий» асари ҳақида маълумот бериш билан бир қаторда уруш йиллари адабиётимизга қўйилган талаб билан ҳам таништиради. Лекин бу қаҳрамонни сунъий равишда идеаллаштириш деган гап эмас, албатта. Шу боисдан ҳам Ойбек Шайхзоданинг «Жалолиддин»ни яратишда йўл қўйган хатоларидан бири Жалолиддинни ўта идеаллаштирганида деб билади.

Ойбек нутқи матнлари билан танишиш бизга фақат унинг шахси ва ижодига оид чизгиларни эмас, балки салкам қирқ-эллик йилни ўз ичига олган давр ҳақида ҳам маълумот беради. 1946 йилнинг 23 майида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳайъатининг кенгайтирилган мажлисида «Ўзбек прозаси антологияси»ни яратишга оид масала кўрилади. «Ўзбек прозаси антологияси»ни чиқариш учун эса ўзбек адабиётидаги барча проза асарлари билан танишиб чиқиб, сўнг энг яхшиларини антологияга киритиш лозим эди. «Бу жиддий ва масъулиятли вазифа — материал саралашни, — дейди Ойбек ўз сўзида, — биз Ҳомил Ёкубов, Миркарим Осим, Порсо Шамсиев ўртоқларга топширдик. — Антологияга материал тўшлаш, жуда масъулиятли иш бўлиб, бунинг учун катта тайёргарлик кўрилиб, библиотека, Шарқшунослик институти ва архив каталогидан бор материалларни йиғиб, сўнг саралаш керак бўлади».

Бир қарашда бажарилиши лозим бўлган вазифа адабиётшунос олимларга бўлиб берилгандек кўринади. Аслида бунинг замирида классик адабиётимиз билан чуқур таниш бўлган Ҳомил Ёкубов, Миркарим Осим ва Порсо Шамсиев каби адабиёт жонқуярлари ижодига берилган юқори баҳо ётади. Бу маълумотлар ўз навбатида «40-60 йиллар адабиёти» мавзусини ёритишда муҳим омил вазифасини ўтайди.

1940-1945 йилларга оид Ойбек нутқларини кўздан кечирав эканмиз, Иккинчи жаҳон урушида аёвсиз жанглар кетаётган бир пайтда ҳам маданий ва адабий ҳаёт бир сонияга бўлса-да тўхтаб қолмаганининг шохиди бўламиз. Буни Ойбекнинг нутқ матнлари билан бир каторда адибнинг уй-музейи архивида сақланувчи хат-ёзишмалари ҳам тасдиқлайди. Хусусан, Ойбекнинг Александр Дейч билан бўлган ёзишмалари. Ойбек билан ёзувчи, адабиётшунос А.Дейчнинг архивларида уларнинг ёзишмалари сақланган бўлиб, бу хатлар улар ўртасидаги яқин муносабатдан, ижодий ҳамкорликдан дарак беради. А.Дейчнинг хотирлашича, унинг Ойбек билан дўстлашишига Хамид Олимжон сабабчи бўлган экан.

Тошкент уруш йилларида душман босиб олган шаҳарлардан кўчиб келганлар учун ўз бағридан жой берди. Шу жумладан, москвалик ва ленинградлик олим ва ёзувчилар ҳам Тошкентда бошпана топишди. Уларнинг бир гуруҳи Тошкентнинг Пушкин кўчасидаги 84-уйда истикомат қилишди. Шиддатли уруш кетаётганига қарамай, ёзувчилар ўз асарлари устида ишлашдан, бастакорлар куй басталашдан, олимлар илмий тадқиқотлари устида иш олиб боришдан бир дақиқага ҳам тўхташмади, хуллас мамлакат ҳаётининг бирон соҳаси оқсаб қолмади. Шу жумладан, 84-уйда ҳам ҳаёт қайнади.

Ойбек бу ўйга тез-тез келиб турар эди. Унинг А.Дейч билан ҳамкорликда «Халқ қалқони» драмасини яратиш хусусидаги фикри ҳам шу ерда туғилди. А.Дейч бу ҳақда бундай хотирлайди:

«Уруш йилларида бир куни Тошкентдаги театрларга бошлиқ қилиб тайинланган С.М.Михоэлс меникига кириб келди. У менга ўзининг «Броненосец Потёмкин» операсининг муаллифи, таниқли композитор А.С.Чишко билан тасодифан учрашиб қолгани ҳақида сўзлади. А.С.Чишко, Ойбек ва Михоэлс ҳамкорликда катта тарихий-қахрамонлик мавзуида опера яратишга киришинган экан... Ўрта Осиё тарихининг билимдони сифатида Ойбек XIII асрга, Бухорони мўғул хони Чигатой томонидан забт этилган даврига мурожаат қилди. Бўлажак опера қахрамони ун эловчининг фарзанди Маҳмуд Торобий

аслида она юрт, она тупроқ, муқаддас ер муҳаббати билан тўлиб-тошган одам... Тарихий аниқлик, ҳаққонийлик билан, туйғулар гўзаллиги, салмоқлиги билан ажралиб турадиган бу асар композиторга яхши материал берди. Михоэлс ва Ойбек бу ишга мени жалб этишди. Шу тариқа Ойбек билан ҳамкорликда ана шу тарихий материал асосида «Халқ калкони» драмасини ёзиш нияти пайдо бўлади».

Ойбек архивида мазкур драманинг 3 кўринишдан иборат бир пардаси сақланган. Ойбек ва Дейч ўртасидаги ёзишмаларга кўра, пьеса олти кўринишдан иборат бўлиши керак. Драма устидаги иш айни қизиган бир пайтда Дейч Москвага қайтади ва драма устидаги иш тугалланмай қолади. Лекин Ойбек билан Дейч ўртасидаги ёзишмалардан уларнинг ҳаётларини драма тақдири ҳақида банд этиб келгани кўриниб туради. «Ҳурматли Александр Иосифович! — деб ёзади Ойбек хатида. — Софман, саломатман! Фронт дафтарлари устида ишляпман, хали тугатганим йўқ. Ростини айтганда, пьесамизнинг иккинчи кўриши устида ишляпман, ишни тезлатиб, муддатида тугатиш мумкин. Менимча, пьеса ёмон чиқмаяпти. Лекин бир нарса мени хавотирга солаяпти. Хатингизнинг мазмунига қараганда, сиз Тошкентга бошқа келолмайсиз, пьеса устида бирга ўтириб ишлашимиз керак эмасмикин? Келолмаслигингиз, албағга, ачинарли, мен сизни кутган эдим. Сиз аввал менга ўзингиз ёзган қисмларни жўнатиб, кейин у ёвини нима қилишни яна ўйлаб кўрамиз» (31.УШ, 43).

«...Сизга пьесамизнинг 1-кўринишини, сиз билан Москвада ўқиган қисмимизни юборяпман, — деб жавоб ёзади А. Дейч Ойбекка, — фақат бир оз ўзгартириш киритдим, кўриб чиқарсиз. Пьесанинг 3 кўриниши деярли тайёр, уни май ойининг бошларида сизга жўнатиб юбораман, ҳуллас, сиз пьесани олтинчи кўринишига қадар кўриб, эпакага келтиришингиз мумкин, сўнгги кўриниш эса менинг зиммамда. Уни май ойининг иккинчи ярмига қадар юбораман».

«Кеча хатингизни олдим, — деб Дейчнинг хатида жавоб ёзади Ойбек, — пьесамизнинг ярми битганидан хурсандман. Эндиликда мен унинг иккинчи қисми устида ишлашим керак. Хотирингиз жам бўлсин, ниҳоятда бандлигимга қарамасдан,

мен ўз қисмларимни ёзиб тугатаман ва шундан сўнг бирга ўтириб ишлаймиз. Бу жуда ҳам зарур» (21.1.44).

Хатларнинг мазмунидан кўриниб турибдики, пьесанинг бир қисмини Дейч, иккинчи бир қисмини эса Ойбек ёза бошлашган; асар устидаги иш тугагач, уни биргаликда таҳрир этишни режа қилинган.

Мазкур хат бизга Ойбек ижодий принципига хос бўлган яна бир чизгини аниқлашга ёрдам беради, у ўз ижоди давомида ҳамкорликдаги ишларни жуда кам ёзган. Ҳамкорликда ёзган ишларини ҳам ўзига тегишли мустақил қисми бўлган. Ойбекнинг Дейч билан ҳамкорликда ёзган ишлари, хусусан уларнинг «Навоий ва унинг даври» тадқиқоти устидаги иш фикримизни яна бир бор тасдиқлайди.

«Навоий ва унинг даври» тадқиқоти устидаги иш узок муддатга, салкам 25 йилга чўзилиб кетди. Бунинг сабабларидан бири муаллифларнинг китоб юзасидан бир қарорга кела олмаганларида бўлса керак. Ойбек Дейч билан ҳамкорликда яратаётган китобида ўзининг бадиий ва илмий ижодида айтилган фикрларни қайтариб қўйишдан хавфсираган. Дейч ўз навбатида, Ойбек шубҳаларининг ўринсизлигини айтишга, тадқиқотнинг бирор ерида қайтарик йўқлигини уқтиришга ҳаракат қилган. Бу Дейчнинг қуйидаги хатидан ҳам кўриниб турибди: «Қўлёзмамизни қайта ўқиб, — деб ёзади у, — унинг замонавий руҳ билан йўғрилганига яна бир бор ишонч ҳосил қилдим, унда беллетристикадан асар ҳам йўқ, романингиздан олинган ўринлар ҳам йўқ. У ҳозирги туришида соф адабиётшунослик иши, танқидий-библиографик очерк. Назаримда, муаллифлар уни эълон қилиб, уятга қолмайдилар».

Ойбекнинг А.Дейчга ёзган қуйидаги хатидан унинг ижодга, ишга бўлган муносабати яққол кўриниб турибди: «Мен мукофот муносабати билан ўтган турли тантаналар ва қабуллардан сўнг, эндигина ишга киришяпман. Менинг табиатим шундайки, бир кун ишласам, ҳаммаёқ бўшлиқдан иборат бўлиб кўринади. Ҳозир ўзимни руҳан ўз қахрамоним билан Хиротда яшаёттандек сезяпман ва у яшаган даврни ҳис этаяпман. Лекин ҳозир имкон бўлса, замонавий мавзуга ўтмоқчи-

ман. Сиз менинг иш услубимни биласиз: аввал пухта ўйлаб, ўрганиб, сўнг ёзишга ўтираман». Ойбекнинг биргина «Навоий» романининг ўзини ёзишга тайёргарлик жараёнида юзага келган Навоий ҳақидаги унинг тақриз ва мақолалари, илмий тадқиқотлари адибни «пухта ўйлаб, ўрганиб, сўнг ёзишга киришиш»ини тасдиқловчи омил бўлиб хизмат этади.

Асар устидаги иш, Ойбекнинг қўлёзма ва унинг окқа кўчирилган нусхасида тугамаган, у асар нашр этилгандан сўнг ҳам унинг устида ишлашни давом эттирган. Бир асарни турли йиллардаги нашри ўртасидаги фарк бунга мисол бўла олади.

Ойбек ижодий лабораториясининг бир қисмини ташкил этган ижодий жараён — асарни қайта ишлашга янги асар ёзишдан кўпроқ вақт кетади.

Асарни қайта ишлашга бўлган эҳтиёж муаллифда турли хил сабабларга кўра туғилиши мумкин. Чунончи, бадий асар китобхонлар қўлига етиб келгач, кўпгина тортишувларга, қизини мунозараларга сабаб бўлади. Асарга нисбатан маълум фикрлар билдирилади. Билдирилган фикрлар ўринли бўлса (акс ҳолда баъзи асарларнинг юзлаб вариантлари юзага келиши: А.Толстой Анна Каренинани, А.Кодирий Кумушни ўлдирмаслиги, А.Пушкин Татьяна Онегинга турмушга бериши, М.Шолохов Мелиховни роман нихоясида советлар тарафига ўтказиши, ё аксинча аёвсиз ўлдириши лозим бўларди). У ёзувчи томонидан инобатга олиниб, асарнинг иккинчи нашрига тузатишлар киритади. Киритилган тузатишлар жиддий характерга — асарни композицион жихатдан қайта кўриб чиқиш, берилмоқчи бўлган фикрнинг ўзгача йўлини топиб бериш, образлар характерига аниқлик киритиш, уларни индивидуаллаштириш, тил, услуб каби ёзувчи маҳоратини белгиловчи бадий унсурларни қайта кўриб чиқиш кабиларга эга бўлиши мумкин.

Асарнинг кейинги нашрларига киритилган тузатишлар, муҳимликда юқоридагилардан қолишмайдиган техник ё стилистик тузатишлар ҳам бўлиши мумкин.

Бир ёзувчи ўз асарининг кейинги нашридаги бир воқеани эслаб: «Мен, редакторлар С.Разумовская, А.Тарасенко, Ю.Лукин томонидан билдирилган 300 га яқин стилистик тузатиш-

ларни қабул этдим ва афсусланмайман», — деб ёзади. Ойбек асарларининг кейинги нашрларига киритган тузатишлари турли характерда бўлган, ундаги ижодий характерга эга бўлган тузатишлар ҳақида Гулёз Ёқубова томонидан олиб борилган тадқиқотлар, кузатишлар эътиборга лойиқ бўлиб, муаллифнинг «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг 1974 йил 3-сонига эълон қилинган «Ойбекнинг «Ўч» поэмаси матнининг яратилиш тарихига доир» номли илмий мақоласи бунинг ёрқин мисоли бўла олади.

Мазкур кузатувлар Ойбек учун ижодда иккинчи даражали ишни ўзи бўлмаганини кўрсатади. У хатто қаҳрамонларининг исмига ҳам ўта эътибор билан қараган. Ойбек асарларидаги қаҳрамонларнинг исми масаласи билан қизиқиб, адибнинг рафикаси профессор Зарифа Саидносировадан: «Ойбек асарларидаги қаҳрамонлар исми тасодифийми, ё ўйлаб қўйилганми? Л.Толстой асарлари қаҳрамонларининг кўпчилигининг исми тасодифий бўлган экан, хатто «Анна Каренина»даги Каренини ҳам, Вронскийни ҳам исми бир хил: Алексей эканлигини ёзувчи тасодиф деб изоҳлайди», — деб қизиққанيمизда, қўйидаги жавобни олдик: «Ойбек янги, ҳали ҳеч ким томонидан қўйилмаган исм топишга уста, ишқивоз эди. Элнур, Ойнур, Гулёз, Гулранг, Бахтигул, Соғиндиқ каби исмларни топганлиги бунинг исботидир. Баъзан тасодифлар ҳам бўлиб турган. Эсимда, «Қутлуг қон» романини ёзаётганида Йўлчининг синглисига ҳеч исм топилмади, ҳадеб менга исм топиб берсанг-чи, деб мурожаат қилавердилар. Шунда мен «Унсин» дедим. Бу исм у кишига ҳам ёқди ва Йўлчининг синглисига Унсин деб исм қўйдилар. Бу исм билан боғлиқ воқеа тарихи эса бундай бўлган. Менинг бувим Иқонда турардилар. Ёшлигимда уларникига жуда кўп борардим. Бобомларнинг Унсин хола деган қўшнилари бўларди. Мен у аёлни жуда ёқтирар эдим, сабаби у жуда меҳрибон, юмшоқ аёл эди. Қўнлардан бир кун бу аёл вафот этади. Бутун қишлоқ аҳлини Унсин холанинг ўлими қайғуга солади. Уни кўмиш тараддудини кўришаётганда бирдан тирилиб, ўрнидан туради. Шу-шу биз болалар «Унсин хола, қандай қилиб ўлиб-тирилганингизни гапириб беринг» деб, ҳоли-жонига қўймасдик. Унсин хола

ҳар гал шошилмасдан, бир бошдан гапириб берардилар. Унсин холани яхши кўрганим учун, унинг исми ҳам ёқарди менга. Шу сабаб мен Ойбекка Йўлчининг синглисига Унсин деб исм қўйишни маслаҳат берган эдим».

Ойбек ижодига хос яна бир муҳим қизиқарли томон ҳақида тўхталиб ўтмоқчимиз. Бу ундаги маълум бир мавзуга бўлган қизиқиш аввал шеърда, ҳикояда ё поэмада, сўнг романда ўз ифодасини топади. Масалан, унинг «Ўч», «Темирчи Жўра» поэмалари асосида «Қутлуг қон», «Навоий» достони асосида «Навоий» романи, «Қизлар», «Раиса» асарлари асосида «Олтин водийдан шабадалар» романи юзага келди. Ойбекнинг ўз сўзи билан айтганда, дастлабки кўриниш кейингисини юзага келтиришда «эскиз» вазифасини ўтади.

Москвалик бир китобхон ўзбек адиби Ойбекнинг машҳур «Навоий» романини ўқиб, унга йўллаган мактубида: «Навоийга ўхшамай туриб, «Навоий» романини ёзиш мумкин эмас» — деб ёзган эди, китобхон тўғри пайқаганидек, Ойбек ҳақиқатан ҳам Навоийга руҳан яқин, ўта беозор, бағри кенг, кўнгли юмшоқ инсон бўлган. Лекин Ойбек нутқлари матнини ўрганишда давом этар эканмиз, иш масаласига келганда ўта талабчан раҳбар, амалий ташкилотчи, меҳнат интизомига қаттиқ риоя қилувчи ва бошқалардан ҳам шуни талаб этувчи адиб сиймоси гавдаланади. Ойбекдаги меҳнатсеварлик, интизомлилик хусусида М.Шайхзода: «Шубҳасизки, Ойбек адабиётимизда ижодий иш интизомини ўз ижодига темир қоида қилиб олган адиб сифатида ёшларга яққол ўрнак бўла олади», — деб бежиз айтмаган.

Ойбек Ёзувчилар уюшмаси фаолиятини йўлга қўйиш мақсадида бўлимлар ишини, хайъат аъзоларининг вазифаларини мунтазам кузатиб борган. Ёзувчилар уюшмасида 1945 йилнинг 6 сентябрида Ойбек раислигида ўтган хайъат мажлиси ҳам шу масалага бағишланган эди. Ойбекнинг мазкур мажлисдаги нутқидан кўринадики, у фақат хайъат аъзоларини ўзларига белгиланган ишни сидқидилдан, пухта бажарилишини талаб этиш билан чегараланмасдан, балки ҳар бир ёзувчини уюлманинг барча ишларида фаол қатнашишга даъват этарди.

Бу каби масала расман кун тартибига тез-тез қўйилмасда, лекин ҳар бир мажлис руҳидан, мажлислардаги

Ойбек нутқлари матнидан унинг мазкур масалага жиддий эътибор бергани сезилиб турарди. Бу талаб Ёзувчилар уюшмасига аъзоликка қабул этилаётган ёзувчилар ҳақидаги Ойбек чиқишларида ҳам кўриниб туради. 1947 йилнинг 9 январида Ёзувчилар уюшмаси хайъатининг Ойбек раислигида ўтган 2-мажлисида ёзувчи Даниловни уюшма аъзолигига қабул этиш масаласи муносабати билан сўзлаган нутқи ҳам бунинг исботидир. «Мен бугун Даниловни биринчи марта кўриб турибман, — дейди Ойбек ўз сўзида, — ваҳоланки, ўртоқ Данилов 3-4 йилдан бери Тошкентда истиқомат қилиб келяпти. Мен Союзга уч йилдан бери раислик қилиб келаяпман. Коллективимиз катта, турли ижодий характердаги конференциялар уюштириб турамиз, мажлислар ўтказамиз, ёш ёзувчилар семинари ишлаб туради, лекин бирор йиғилишда мен Даниловни учратганим йўқ». Ойбек ҳар бир ёзувчи уюшмани иккинчи уйи деб билиши ва унинг ишларида фаол қатнашиши кераклигини истар эди. «Ойбек коллектив кишиси эди», — деб ёзганда Н.Тихонов мутлақ ҳақ эди.

Лекин Ойбек ёзувчилардан фақат ташкилий ишларда фаолликни эмас, балки ижодида ҳам фаол бўлишни талаб этарди. «Мана ўртоқ Данилов, — деб давом этади Ойбек, — шаҳримизда 4 йилдан бери яшашига қарамай, бирорта ўзбек шоири асарини таржима этмаган». Ёзувчи Удаловни ҳам уюшма аъзолигига қабул этишдаги мажлисда Ойбек ўз сўзида Удалов ижодига хос бўлган ижобий томонларни қайд этиб ўтиш билан бир қаторда, унинг асарларининг тили масаласидаги камчиликларни ҳам кўрсатиб ўтади. «Энди тўла қимматга эга бўлган асарлар ёзишга ҳаракат қилишимиз керак», — деди Удаловга Ойбек сўзининг ниҳоясида.

Умуман, Ойбекнинг ижодий принципига кўра ёзувчими, демак, у ёзиши керак, кўп ёзиши керак, ёзганда ҳам маъзи бўлиқ асарлар ёзиши керак. У асар ёзишга вақт етишмаслигини сабаб қилиб кўрсатувчи ёзувчиларни тан олмайди. «Қандай қилиб ёзувчи, у нечоғлиқ банд бўлмасин, ёзмаслиги мумкин? Банд бўлсанг ҳам, ўта чарчаган бўлсанг ҳам, ички бир эҳтиёж ижодкорни ҳамиша ёзув столига тортади-ку?!

Вакт етишмаслигини сабаб қилиб кўрсатувчи ёзувчи ҳақиқий ёзувчи эмас», — дейди Ойбек.

Беозор, бағри кенг, кўнгли бўш Ойбек, ўз ишига масъулиятсиз бўлган, ижоди талабга жавоб бермайдиган ёзувчига нисбатан ўта бешафкат бўлган, уларни ҳатто уюшма аъзолигидан чиқариш масаласини кўриб чиқишни таклиф этган.

1948 йилнинг 15 мартида Ш.Саъдулланинг аризасига биноан Ёзувчилар уюшмасида хайъат йиғилиши ўтказилди. Ш.Саъдулла ўз аризасида унинг шеърлар тўпламига «Правда Востока» рўзномасида эълон қилинган танқидий мақолага жавоб берилишини сўрайди. Йиғилиш шу муносабат билан чақирилган эди. Унга Шайхзода раислик қилади. Ойбек сўзга чиқади. У сўзида Шукур Саъдулланинг шеърини тўпламини ўқиб улгурмагани, лекин албатта ўқиб чиқиши ва китобнинг фазилат ва нуқсонлари нимада эканлигини аниқлашини айтади ва шу муносабат билан ўзининг умуман танқид ва унинг роли ҳақидаги мулоҳазалари билан ўртоқлашади. Ойбекнинг танқид хусусидаги хулосалари унинг ижодий принципи билан янада кенгрок танишишимизга имкон беради. Ойбекнинг фикрича, танқид ёзувчиларни тарбиялашда жуда муҳим омил. Лекин бу масалада ўта эҳтиёткорлик талаб этилади. Айниқса, ёш ёзувчини танқид этишда ҳамма томонни — унинг ёшлиги, ижодга энди кириб келаётганини эътиборга олмоқ ва эҳтиётсиз танқид билан уни синдириб қўямаслик керак. Аммо ўн йиллардан бери қалам тебратиб, ўзи устида ишламайдиган ва ўзини ҳаммиса ёш ижодкорлар қаторида деб билувчи ёзувчига нисбатан аса ўта жиддий муносабатда бўлмоқ керак. Шу принципдан келиб чиқиб, Ойбек Ш.Саъдулла шеърлар тўплами танқидга учраган бўлса, бунинг ачинарли томони йўқ, у ўзи учун хулоса чиқариб олмоғи керак, чунки танқидчи энди бошловчи шоирни эмас, балки 16 йилдан бери ижод майдонида қалам тебратиб келаётган шоирни танқид этган деб баҳолайди.

Ойбекни Ш.Саъдулла ва унинг шеърлар тўплами хусусида танқидий мақола юзасидан билдирган бу фикри унинг фақат ижодий принципи белгиси бўлибгина қолмай, балки Ойбекдаги мантикнинг ўта кучлилиги, ундаги умумлаштиришга бўлган иқтидори белгиси ҳамдир.

Ойбек нутқларининг матни бизни урушдан сўнгги йиллар ичида қардош халқлар билан ўзаро адабий-маданий алоқани ўрнатишга эҳтиёж кучли бўлгани билан таништиради. Алоқани ўрнатишнинг асосий омилларидан бири эса, таржима масаласи. Қардош халқлар, энг биринчи ўринда Ўрта Осиё халқлари адабиётини таржима этиш ишларини йўлга қўйиш лозим эди. Арман шоири Саят Нованинг шеърлар тўпламини ўзбек тилига таржима қилиш масаласи муносабати билан Ойбек: «Арман адабиёти — энг қадимий адабиётлардан бири. Биз бадиий адабиётимизни бойитишимиз учун арман адабиётини ўрганишимиз керак», — деган эди. Ойбекнинг бу сўзларини фақат арман адабиётини эмас, умуман ҳамма қардош ва чет эл адабиётини ўрганишимиз керак, деб баҳоласак бўлади, чунончи Ойбек Тошкент шаҳар ёзувчиларининг 1946 йилнинг 27 сентябрида бўлиб ўтган йиғилишидаги нуткида ёзувчиларимизнинг катта йирик асар яратишга журъат этмаслигини улардаги «маданият запаси»нинг камчилиги билан изоҳлайди. «Кўпчилик ёзувчиларимиз, — дейди Ойбек, — айниқса, ёшлар, фақат рус маданиятини эмас, балки қардош халқлар адабиётини, ҳатто ўз адабиётини ҳам яхши билишмайди».

«Маданият запаси»ни (Ойбек «запас» сўзини «багаж» маъносида қўллаган) оширишнинг энг яхши йўли ўзаро мулоқотда бўлиш. Бунга эса таржима ёрдам беради. Таржима билан боғлиқ ишларни йўлга қўйиш мақсадида 1945 йилнинг 6 сентябрида ўтказилган Ёзувчилар уюшмаси мажлисида қабул қилинган қарорга биноан таржима билан боғлиқ ишлар билан шуғулланиш Миртемир ва Шайхзодага топширилади. Уюшманинг ҳам адабий, ҳам ташкилий ишларида Миртемир, Шайхзода ва бошқа бир қатор шоирлар фаол қатнашиб тургани Ойбек нутқлари матнидан кўриниб турибди. Нутқ матнида бу номлар тез-тез тилга олиниб туради. Ойбек ҳар мажлисдаги чиқишларида бу адибларнинг фаоллигини таъкидлаб ўтарди.

Қардош халқлар адабиёти, Марказий Осиё адабиётини ўрганиш, таржима масалалари билан бир қаторда адабиётимиз олдида яна ўзбек халқини пахта етиштиришдаги фидокорона меҳнатини ҳам мадҳ этувчи асарлар яратиш масаласи турарди.

Шу боисдан пахтакорлар ҳаёти, меҳнати билан яқиндан танишиш мақсадида кўпчилик ёзувчилар қишлоқларга, пахта дала-ларига сафарбар этилган. Ёзувчиларга берилган ижодий йўллан-малар баъзан ўзини оқламаган ҳоллар ҳам бўлган. Ташкилий масалаларга бағишланган мажлисдаги ўз нутқларида Ойбек бу ҳақда жон куйдириб гапирган. Ойбекни бу каби масалалар юзасидан чиқишлари унинг табиатидаги яна бир чизғини тўлдиради. У ҳар бир кишини ўз ишини ўта виждонан бажариши тарафдори эди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнгги йилларда халқимиз ол-дида турган бирдал-бир вазифа халқ хўжалигини тиклаш бўлса, адабиёт олдида турган вазифа, халқнинг ана шу мушкул ишни бажаришда кўрсатаётган фидокорона меҳнати-ни тўлақонли бадний асарларда ёритиб бериш эди. Мамлака-тимизда бундай меҳнат фидокорлари кўпчилиكنи ташкил этарди. Лекин, Ойбек нутқларида урушдан сўнгги давр адабиётимизда тарихий мавзу билан фольклор сюжетларига берилиш кучли бўлгани қайд этилади. Хусусан, драматурги-ямиздаги аҳволни Ойбек таҳлил этар экан: «Бизнинг драма-тургларимиз тарихий мавзу ва фольклорга берилиб кетиб, ҳозирги замон тематикасидан ажралиб қолди. Шу сабабли бизда шу пайтгача замонавий киши образини ҳаққоний ва тўлақонли акс эттириб берувчи бирорта драматик асар йўқ», — дейди. Уруш йиллари халқда ватанпарварлик туйғусини тарбиялашга хизмат этган тарихий мавзудаги — «Жалололид-дин», «Алпомиш», «Навой» асарлари ўрнини эндиликда воқеликни акс эттирувчи асарлар эгаллашига эҳтиёж туғил-ди. Бундай асарлар эса йўқ, борлари ҳам талабга жавоб бермас, уларда воқелик ўта «примитив ва схематик» тарзда ифодаланган эди. Урушдан сўнгги давр поэзияси ҳам бу камчиликлардан холи эмас эди. Бу ҳақда Ойбек 1946 йил-нинг 18 октябрида Ёзувчилар уюшмаси котибияти йиғили-шида сўзлаган нуткида батафсил тўхталиб ўтади.

Ойбек нутқлари матнидан у адабиётимизда учраб турув-чи камчиликларни фақат санаб ўтиш билан чекланмасдан, балки бу каби нуқсонларни бартараф этиш борасидаги тал-бирлар ҳақида ҳам гапиргани маълум бўлади. Уюшма қошида

турли адабий бўлимлар ташкил этилади. 30 дан зиёд ёш ижодкорлар Москва ва Ленинграддаги адабиёт институтига ўқишга юборилади. Ўзбек поэзияси ва прозаси ашталогияси чиқариш учун мутахассис таржимонлар жалб этилади, шу билан бир каторда рус ва чет эл адабиётидан намуналар таржима этишга киришилади. Хусусан, Л.Толстойнинг «Уруш ва тиinchлик», Гоголнинг бир томлик, Пушкиннинг уч томлик асарларини, Горькийнинг хикоя ва повестлар тўпламини, Дантенинг «Илохий комедия», Байроннинг «Чайльд Горольд», Саъдийнинг «100 кеча» асарлари таржимасига киришилган эди. Ойбекнинг «Кутлур кон» А.Қаҳҳорнинг «Қўшчинор чироқлари», Ғ.Ғулум, Зулфиянинг шеърий тўпламлари ҳам тўёна асарлар сирасини ташкил этди. Бу санага атаб Миртемир таржимасида «Одиссея» достонини чоп этиш ҳам мўлжалланди. Лекин ёзувчилар олдида фақат яхши баъдий асарлар яратиш билан чекланмасдан, ёш авлод ёзувчиларини тарбиялашдек муҳим вазифа ҳам турарди.

Биз мазкур мақоламизда манба сифатида фойдаланган Ойбек нутқлари ва ёзишмалари адиб томонидан бевосита рус тилида ёзилган бўлиб, кўпчилигининг қўлёзма нусхаси Ойбекнинг уй-музей архивида сақланмоқда. Қўлёзмалардаги Ойбек нутқлари матнини кўздан кечиран эканмиз, Ойбекни рус тилида ўта саводли ёзганининг гувоҳи бўламиз. Бунинг боиси, Ойбек ўқиган йиллар ўқиш рус тилида олиб борилар эди. Унинг тилни эгаллашида бунинг таъсири бўлган, албатта.

1920 йилнинг ўрталаридан бошлаб Ойбекни жуда яхши билган ҳам дўсти, ҳам ҳамкасабаси иқтисодчи К.И.Лапкин биз билан қилган суҳбатида Ойбек ва унинг рус тилига бўлган муносабати ҳақида қуйидагиларни сўзлаб берганди: «Иккита мактаб бор эди. Бири Хадрада жойлашган, бири Навоий номидаги мактаб бўлиб, у 10 йиллик эди. Унда 5-синфгача ўқиш ўзбек тилида олиб бориларди, ундан юқори синфларда эса рус тилида. Ўқувчиларни олий юртга тайёрлаш мақсадида дарслар рус тилида олиб бориларди (у кезларда олий ўқув юртларида ўқиш фақат рус тилида олиб бориларди – Р.И.). Бу мактабларда 5-синфгача рус тили махсус ўқитил-

маса-да, ўқувчилар билан бу тилни ўрганиш борасида машғулотлар олиб бориладди. Ўзбек болаларини рус тилига ўргатишнинг қийин томони тилдаги «род» масаласи эди. Қанчалик жон куйдириб тушунтирилса-да, ўқувчиларнинг ўзлаштириши суст борарди. Шунда Ойбек бу вазиятдан қутулишнинг йўлини топади. Унинг фикрича, рус тилини ўрганиш учун кўпроқ «ўқиш керак, ёзиш керак, ёдлаш керак. Ана шундан кейингина, яъни амалий машғулотларни ўзлаштиргандан сўнг, тилнинг грамматик қоидаларини ўрганишга киришмоқ лозим». Ҳақиқатдан ҳам Ойбек ҳақ эди. Биз синфларда ўқувчиларга кўпроқ рус тилидаги матнларни ўқитадиган, парчалар ёдлатадиган, ўқилган кичик-кичик ҳикояларни гапиртирадиган бўлдик. Синфга турли кўргазмали қурооллар осиб қўйдик. Уларда энг кўп учрайдиган сўзлар ва уларни «род»и ёзиб қўйилган бўларди. Шу тариқа ўқувчиларнинг кўзини шиштардик, «Русский день» деб ном олган кун уюштираддик. Шу кун ҳамма рус тилида гапириши шарт қилиб қўйиларди. Бундан ташқари мактаб қошида интернат бўлиб, кўпчилик тарбиячилар руслар эди. Болалар уларга ўз-ўзидан рус тилида мурожаат этишга мажбур эдилар.

Рус тилини ўрганиш борасидаги тадбирларнинг ўқувчиларга ҳам ўқитувчиларга ҳам фойдаси катта эди. Шу сабаб Ойбек ҳам рус тилини тобора мукаммал эгаллаб бормоқда эди. Умуман, шу йиллари бу икки мактабни битирган ўқувчиларнинг кўпчилиги рус тилини жуда мукаммал эгаллаган эди.

Ойбек САГУ (ҳозирги Мирзо Улуғбек номидаги Миллий университет)да ҳам сиёсий иқтисод курсини олиб борар, бу предметни у рус тилида ўқир эди. Бу ҳам унга рус тилини ўрганишни мукаммаллаштиришда мактаб вазифасини ўтади. Ойбекнинг рус тилини барча назикликлари билан эгаллашига уни таржима билан шуғулланиши ҳам катта ёрдам берди. Ойбек таржималари рус тилидаги асарларни ўзбек китобхоналарига ўз она тилисида ўқиш имконини берибгина қолмай, ўзбек тилининг сўз бойлигини ҳам намоён этади.

Ойбек жаҳон адабиётининг энг машҳур намоёндалари — Данте, Байрон, Мольер, Генрих Гейне, Анатолий Франс, Эмил

Верхарн, И.Крилов, А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, В.Г.Белинский, М.Горький ва бошқаларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилди.

«Ойбек ўз умрида фақат Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърий романини таржима қилиш билан чекланганда ҳам адабиётимиз ва маданиятимиз тарихида номи абадий қолган бўлар эди», — деб ёзганди Иззат Султон. Ижодкор учун бундан юқори баҳо бўлмаса керак.

Ойбек фақат бадиий таржима билан шугулланмай, рус адабиёти ва собиқ Иттифоқ халклари адабиёти классикларига бағишлаб мақолалар, монографик характердаги тадқиқотлар ва проблематик мақолалар ҳам ёзган. Унинг қаламига мансуб бу ишларда Ойбекнинг адабий-танқидий қарашлари ўз ифодасини топган бўлиб, улар бизни адиб ижодининг янги бир қирраси билан таништиради.

Ойбек нутклари матнини ўрганиш бизга ёзувчи ижодининг янги бир қирралари билан танишиш имконини берса, ёзишмалари ижодий режаларидан воқиф этса, замондошларининг хотиралари уни қандай олижаноб инсон бўлганидан дарак беради. Мазкур тўпламнинг юзага келиш сабабларидан бири ҳам шундадир.

«У гўзал инсон эди, — дейди Ойбек ҳақида Н.Тихонов, — у улкан ҳаёт кечирди. Унинг ҳаёти ҳеч кимнинг ҳаётига ўхшамайди. Ойбек адабиётимизнинг кўрки эди».

«Ёзувчининг умри йил билан ўлчанмайди, ижодий фаолиятининг самараси билан ўлчанади...», — деган эди Абдулла Қаҳҳор Ойбек ҳақида, Ойбекнинг 20 томлик мукамал асарлар тўплами А.Қаҳҳор қайд этган адиб ижодий фаолиятининг самарасидир. У ижод ишқида яшади. Унинг умри яратган асарларида давом этмоқда.

ДЎСТЛАР НАЗДИДА...

«Дўстингни кўрсат, мен сенинг кимлигингни айтаман», деган мақолдан келиб чиқиб, бизда Ойбек домланинг атрофидаги дўстлари, яқинлари, шогирдларини ўрганиш ва уларнинг Ойбек ҳақидаги фикри билан танишиш истаги туғилди. Бу истакнинг

натижаси сифатида мен машхур рус ёзувчиси Тихонов Николай Семёнович билан Москва (Переделкино)даги дала ховлисида учрашдим, адабиётшунос Кедрина Зоя Сергеевна билан мулоқотда бўлдим, Хомил Ёкубов, Матёкуб Қўшжолов, Миркарим Осим, Қуддус Мухаммадий, Жуманиёз Шарипов, Кузьма Иванович Лапкин ва бошқа бир қатор олим ва шоирлар, Ойбекнинг фарзандлари ва яқинларининг суҳбатини олдим. Бу суҳбатдан, азиз китобхон, Сизни ҳам баҳраманд этиш пиятидамиз.



Ойбек домла рафиқаси ва қизи Гулранг

ДЎСТЛАР НАЗДИДА

Николай Тихонов:

«КИЧИК ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ...»



Ойбек ёзувчи сифатида ўз замондошларининг, хусусан, мунаққидларнинг катта ҳурмат ва муҳаббатига сазовор. Бинобарин, у ҳақда суз юритиш, уни хотирлаш учун асос бор. У ниҳоятда тийран ёзувчи эди. Унинг Ўзбекистонга бағишланган романларида гарчанд она-Ер мавзуи кўтарилган бўлса-да, уларнинг мазмун доираси бениҳоя кенгдир. Унинг дастлабки «Қутлуг қон» романиёқ халқнинг ҳаётий шарт-шароитларини ўзгартиришга бўлган шиддатли интилиши ҳақида нақл юритади. Унинг улкан тарихий романи — «Навоий»да тасвир этилган воқеалар эса ҳозирги Ўзбекистоннинг тасарруфидан четга чикиб, бугунги Афғонистонга қарашли шаҳар ва қишлоқларда рўй беради. Унинг саёҳатлари натижасида вужудга келган «Покистон таассуротлари» ва «Нур қидириб» асарлари эса қўшни Покистон тўғрисида ҳикоя қилади. Бундан ташқари, адибнинг урушдан кейинги йилларда яратган «Олтин водийдан шабадалар» романи янги дунё, янги кишилар, янги таассуротлар ҳақидаги, мутлақо бошқача пландаги асардир. «Қуёш қораймас» романига келсак, у ҳам бизда ўзига хос таассуротлар оламини уйғотади. Шундай қилиб, унинг насрий мероси ҳаётимизнинг кенг полютноси бўлиб, ўзига доимий диққат-этиборни жалб этади.

Ойбек қаламига мансуб асарлар ўзбек адабиёти хазинасидангина жой олиб қолмай, балки адабиёт хазинасига, ҳатто жаҳон адабиёти хазинасига ҳам кирган.

Бирок гап шундаки, Ойбек шоир ҳам эди. Биз унинг қатор дostonларини, хусусан, ёшлик чоғларида ёзган шеърӣй асарларини яхши биламиз. Мен шу муносабат билан унинг Ҳамза тўғрисидаги дostonи устида тўхталмоқчи эдим. Урушдан кейинги даврда ёзилган бу дoston ажойиб инсон ва Ўзбекистон маданиятининг машҳур арбобиға бағишланган. Бу валломат зотнинг қахрамонона жасорати шу қадар маълум ва машҳурки, ҳатто унинг жасади дафн этилган жой Ҳамзаобод деб аталган.

Хуллас, Ойбек қолдирган улкан мерос билан танишар экансиз, ўзингизни бениҳоя истеъдодли ва билимдон инсон билан мулоқотда бўлгандек ҳис этасиз.

Бундан ташқари, Ойбек таржима билан ҳам шуғулланди. Пушкин («Евгений Онегин»), Лермонтов («Маскарад»), Гёте («Фауст»), Горький ва бошқа кўпгина ёзувчиларнинг асарларини таржима қилди. Қолбуки, таржима санъати бадий ижоднинг бошқа бир соҳаси бўлиб, фақат ёзувчи истеъдодининг серкирралигидан шаҳодат берибгина қолмай, унинг сабот ва матонатини ҳам белгилайди.

Қолаверса, Ойбекнинг давлат ва жамоат арбоби сифатидаги фаолиятидан ҳам кўз юмиш мумкин эмас. Ойбек бир неча чақириқ давомида Олий Кенгаш аъзоси ва Тинчлик учун кураш Ҳалқаро ҳаракатининг иштирокчиси бўлиб келди.

Унинг инсоний сифатларига келсак, у ўзига хос, гўзал инсон эди. Лекин унинг гўзаллиги юз кирраларининг тузилишида, кўзларининг айрича бир ифодасида ва ҳоказоларда эмас, у қалбан гўзал инсон эди. Унинг ҳис-туйғулари, ҳаяжон ва бошқа кечинмалари сипо чехрасида ўз ифодасини топган.

Биз у билан бирга Покистон сафарига чиққанимизда, ғайритабӣий шароитларда яшадик. Айниқса, Афғонистоннинг хилват гўшаларида ювиниш, соч-соқол олдиришдек зийнатға эға бўлолмадик. Сочларимиз ўсиб, слкаға қадар тушди. Бу, шубҳасиз, ирқитлик аломати эди. Лекин у қандайдир поэтик қахрамонға масалан, Отеллога ўхшаганлиги сабабли (у саҳнада ҳеч қандай гримсиз Отелло ролини ижро этиши мумкин эди) бу нарса унга фавқулодда ярашган эди. Дарҳақиқат, унинг

навқиронлик ва жўшқинлик балқитган кўзлари, елкага қадар осилиб тушган сочлари шу қадар Отеллоли эслатар эдики, бу ҳол ҳатто латифанамо бир ҳодисанинг юз беришига сабаб бўлган (мен бу ҳақда қуйироқда сўзлаб бераман).

Ойбекнинг оддий ҳоллардаги ташқи киёфасига келсак, ҳамиша юз-чеҳрасидаги ифода унинг маданийлигини эслатарди, у билан суҳбатлашниш ўта кизиқарли эди. Москвада, ёзувчилар орасида унинг дўстлари кўп эди. Улардан бири мешинг ҳам, унинг ҳам яхши дўстимиз Володя Луговскойдир. Ойбек ҳар доим бирор муҳим масала билан банд, мубоҳасаларимизнинг фаол қатнашчиси эди. У ўша давр адабиёти олдида турган барча катта масалаларга бош-қош бўларди. У Москвада чиндан ҳам меҳмон эмас, балки пойтахтда ўтказилган турли съездлар, конференциялар, мунозараларнинг иштирокчиси саналарди.

У нафис, таъсирли ва батафсил нутқ сўзлай олувчи нотик эди.

Биз Тошкентга, унинг хонадонига меҳмонга келганимизда, унинг уйи қабул маросимлари ўтказиладиган масканга, баъзан эса катта байрам йиғилишларига айланар эди. Ёдимда бор: Навоий юбилейи муносабати билан Тошкентга барча қардош республикалар ва қўшни мамлакатлардан меҳмонлар тўпланди. Улар орасида Шаркнинг ажойиб шоири, фахрий меҳмон Аҳмад Файз ҳам бор эди. Биз ҳаммамиз Ойбек хонадонига таклиф этилдик ва бу хонадон шеър, қўшиқ янграган масканга айланди. Барча тилларда дўстона нутқлар янгради. Бу бизга гўё юбилей олди йиғилиши эмас, балки дўстлар гурунги, дўстлар кенгаши бўлиб туюлди. Бу ҳол Ойбекнинг нақадар машҳур ва маълум эканидан, ўз меҳмонларини самимият билан кутиб оладиган ажойиб мезбон эканлигидан далолат берарди.

Шубҳасиз, Ойбекнинг оиласи ҳам ажойиб оила. Мен ордан кўп йиллар ўтса ҳам унинг фарзандлари улғайиб, ҳаётда ўз ўрнини топган бир пайтда ҳам улар билан кўришиб тураман. Мен бир куни хазил-мutoйиба килиб, уларнинг оиласи оддий бир оила эмас, балки **Фанлар академиясининг** аъзолари, «кичик **Фанлар академияси**», — деб айтган эдим.

Чиндан ҳам уларнинг бари илмий, маданиятчи, замонавий кишилар. Хуллас, Ойбек мероси ишончли қўлларда.

Мен Ойбекнинг адабий мероси 20 жилддан иборат қуллиётда эълон қилинаётган ва ҳозирги кунда бу қуллиётнинг 11 жилди чоп этилганини зўр мамнуният билан эшитдим. Шубҳасиз, ана шу улкан мероснинг муҳим бир қисмини Ойбекнинг Навоий ҳақидаги бадий ва илмий асарлари ташкил этади.

Мен Ойбек билан кўпинча Москва ва Ленинградда учрашганман. Чамамда, бизнинг дастлабки учрашувларимиздан бири Ленинградда бўлиб ўтган. Агар хотира менга монелик қилмаётган бўлса, бу уруш арафасида эди. Зероки, ўшанда Навоийнинг бўлажак юбилеи ҳақида гап борган эди. Тўғри, юбилей уруш туфайли кечиктирилди. Бироқ ўшанда бир қанча ёзувчилар тўпланган, улар орасида эса, яхши эсимда бор, Ҳамид Олимжон билан Ойбек ҳам бор эди. Биз Детское селода, тўғрироғи, Пушкинада, лицей ва парклар оғушида, шоирона бир муҳитда учрашиб, юбилейни қандай ўтказиш тўғрисида келишиб олдик. Уруш бизнинг режаларимизни ўзгартириб юборди. Аммо ҳар қалай бу юбилей кейинчалик ўтказилди ва Ойбек унинг ташкилотчиларидан бири бўлди.

Ойбек йигин ва анжуманларнинг гули эди. У адабиётимизнинг кўрки бўлиб қолди.

Шундай даврлар бўлганки, Шарқ адибларининг замонавий маънодаги насрга ўтишлари бепиҳоят машаққатли кечган. Кенг микёсга молик соф тарихий роман эса бўлмаган. Янги типдаги шоир ва ёзувчилар кейинчалик пайдо бўлганлар.

Шулардан бири С.Айний ҳам классик адабиётдаги насрдан замонавий прозага ўтиш йўлини ахтарди ва топди; зероки, у Горький ижодидан баҳраманд бўлган эди.

Ойбек ўз услубини, ўзига хос ифода йўлларини ахтарар экан, катта тарихий-адабий материални пухта ўрганди. Унинг олим ва адиб сифатида олиб борган изланишлари натижасида замонавий адабиётнинг ажойиб асарларидан бири пайдо бўлди. Бу фикр унинг шеър ва дostonларига ҳам тааллуқлидир. Агар унинг нима учун, масалан, Ҳамзага мурожаат этиши сабабларига келсак, шуни айтиш керакки, у Ҳамза

образида маданиятнинг юзага келиши даври учун характерли сиймони топди.

Мен Ойбекнинг нима учун Ҳамза мавзуига мурожаат этганини тушунаман. Лекин бу дostonни тўла таржима этиб улгура олмадим-у, dostonнинг хотимаси — «Ҳамзанинг қабри» деб номланган парчани таржима қилдим. Назаримда, Ойбек бу парчада Ҳамза ҳаётининг мазмунини, унинг барҳаётлигини жуда яхши ифодалаган:

*Она тупроқда шоир ётибди баланд.
Бир-биридан чўққидор тоғлар давраси —
Таъзимкор қуршабди эрк ва нур куйчисин,
Тоғлардек юксак, маҳкам халқ хотираси.*

*Қалбимиз тўла севгинг, қучоқларда гул,
О, Ҳамза, биз бош эгдик қабринг олдида.
Бир қабрки, ҳамиша ҳурматга лойиқ,
Наслларнинг ҳамиша хотирасида...*

Бу doston рус тилига тўла-тўқис ва мукамал таржима қилинган деб ўйлайман.

Шуни айтиш керакки, Ойбек шоирона табиат соҳиби эди, аммо бу ҳол унинг наср билан шуғулланишига ҳалал бермади. Зероки, наср ҳам, назм ҳам қарийб муштарак ҳодиса. Пушкин айтганидек, геометрия ва шеърятдек илҳомни такозо этади. Бу гапда ҳақиқат бор. Дарвоқе, Ойбекнинг илҳом булоғи доимо жўпиб туради. Биз буни мамлакатимизнинг барча халқлари Пушкин юбилейига тараддуд кўраётган кезларда, айниқса, ёрқин хис этдик. Ойбек Пушкинни таржима қилар экан, унга ҳалал бермасликлари учун Чимёнга чиқиб кетган эди. Ўша пайтда Чимёнда яшап учун шароит бўлмагани сабабли, у ўтовда яшади. Ўтовда яшаш завқли, Чимённинг табиати эса хушманзара ва фусункор эди. Шу сабабли Ойбек таржимасидаги Пушкин мисралари табиатнинг бундай ажиб манзараси билан ҳамоҳанг чиқди.

Ойбек Чимён билан хайрлашар экан, «Гўзал Чимён» шеърини ёзади. Бу шеърда «капалаклар, қушлар «тўйи» авж олган, «оқ шуълалар» мавж урган тоғ ва бўстондан олган ҳайратини ифодалайди:

Шошқин сувлар — суюқ инжу,
Оқар гўё жонли қушиқ.
Куйлар ила ҳаво тўлиқ...
Ҳаёт саси ва севинчи.

...Куркам, ҳайбат қоялардан
Жимжит оқар эди зар нур.
Оқ шуғалалар мавжи зуҳур —
Этар эди узоқ қордан.

...Завқ-ла қилдим мен томоша
Чақмоқларнинг илонини.
Оғочларнинг фарёдини,
Боқдим, қучдим тотли хулё.

Ана шундай латиф табиат оғушида Пушкиннинг шеърлари
ҳам оҳангдор жаранглади. Ойбек ёзади:

Пушкин ила ўтов ичи
Ярқиради бутун кеча.
Тотдим унинг сева-сева
Нашъасини ва дардини.
Пушкин эди менга лутфан
Мангу порлоқ фикри ила.
Шеърнинг эзгу оташига
Куч ва илҳом бағишлаган.

Ойбек ўз туйғуларини шеърий асарларга кўчиришга моҳир
эди. Бунини сиз ушбу шеърнинг ҳатто русча таржимасидан ҳам
сезишингиз мумкин. У чиндан ҳам яхши лирик шоир эди.
Ойбекнинг мен таржима этган «Наъматак» шеъри фикримнинг
исботидир. Бу шеърда Ойбекнинг шоир учун зарур бўлган
фазилатлари, аниқ нигоҳу ва шоирона қалбга эга бўлганини
сезиш қийин эмас. У тоғлар ўрқачида ўсган бир туп наъматакни
шунчаки кўрибгина қолмай, унинг ҳаракатига, чайқалишига ҳам
разм солади, ана шу чайқалишида наъматак раксини кўради.

Тоғлар ҳавосининг фирузасидан
Майин товланади бутун ниҳоли.
Ваҳший қояларнинг ажиб ижоди:
Юксакда рақс этар бир туп наъматак,
Қуёшга бир сават гул тутиб хурсанд.

Ойбек наъматакнинг чайқалиб туришини шундай хис этади. Мен унинг бу шеъридаги рухий ҳолатга киришга, унинг жозибасини бошқа тилда саклаб қолишга ҳаракат қилдим.

Шуни айтиш керакки, мен таржима қилишим мумкин бўлган шеърларни Ойбекнинг ўзи танлаб берди. Мен уларнинг ҳар бирини синчиклаб ўргандим. Ойбек бу шеърларни қайта-қайта ўқир экан, мен уларнинг транскрипциясига эътибор бердим, шеърий хусусиятларида ўргандим, яна бошқа тафсилотларни ҳам сўраб олдим.

Ойбек мени қизиқтирган саволларга жавоб бериб туриб, Чимён тўғрисида сўзлар экан, ундаги хаяжон менга ҳам кўчди. Бу, ҳар қалай, ижодий жараён эди. Ойбекнинг ишти-рокисиз бу шеърларни таржима қилиш ҳар ҳолда қийин кечарди. У ҳақиқатда мен билан бирга бўлди, ўзининг ва Пушкиннинг ўзи таржима қилган мисраларини қайта-қайта ўқиди. Биз шу баҳона ранг-баранг мавзуларда суҳбатлашдик. Умуман, у адабиёт тўғрисида, шеърят тўғрисида, ҳаёт тўғри-сида завқ-навақ билан сўзлай биладиган ажойиб инсон эди.

Ойбек асарларида ўз ифодасини топган туйғулардан бири ўз ватанининг ўтмишини, улкан сиймоларни кадрлаш туйғуси-дир. Ойбек ўз ватанини қуйлаган, асарларини авлодларга қолдирган сиймоларни унутмади, уларнинг ўлмас образларини яратди.

У ҳеч кимникига ўхшамаган улкан ҳаёт кечирди. Агар Ойбекнинг ва у билан ҳамнафас яшаган ғаройиб инсон ва катта санъаткор Ғафур Ғуломнинг хайкалларида ёнма-ён қўйсан-гиз, бир-бирларига асло ўхшамаганларидек, уларнинг ҳаётла-ри ҳам бир-биридан тафовут қилади.

Тилчилик учун кураш ҳаракати бошланиб, ҳар бир мам-лакатда миллий комитетлар пайдо бўлганда, Ойбек ҳам четда туролмади. У бу ишнинг аҳамиятини тушунар ва унинг айниқса, Шарқдаги обрўси кўп фойда келтиришини сезар эди.

Ўша пайтда Покистон Ҳиндистоннинг бир қисми эди. Фақат 1947 йилга келибгина у Ҳиндистондан ажралиб чиқиб, ўзининг мустақил давлатини тузди. Биз бу давлат

тўғрисида бирор тасаввурга эга эмас, бизнинг давлатимиз билан Покистон ўртасида ҳеч қандай алоқа мавжуд эмас эди. У ерда бизнинг на элчихонамиз бор эди ва на ваколатхонамиз. Карачида бор-йўғи икки кишимиз — ТАСС мухбири билан яна қандайдир савдо ходими бор эди, холос. Ана шундай бир даврда биз Лоҳур таракқийпарвар ёзувчилари уюшмасидан уларнинг съездида қатнашиш учун таклифнома олдик.

Мен делегацияга Ёзувчилар уюшмасининг котиби сифатида, Мирзо Турсунзода эса Покистоннинг қўшниси — Тожикистон вакили сифатида кирдик. Эрон маданияти руҳида тарбия топган Покистон зиёлиларига тожик тили яқин бўлгани сабабли, Мирзо Турсунзода шеърлари мазбонларимизга тушунарли эди. Ойбек ҳам Шарқ мамлакатларига маълум ва машҳур адиб сифатида мазкур делегацияга киритилди. Биздан ташқари, делегацияда москвалик шоир, «Москвача характер» пьесаси билан кенг танилган А.Сафронов ва дипломатияга алоқадор яна бир ўрток ҳам бор эдилар.

Биз мамлакат бўйлаб сафар қилиш билангина чегараланмай, маҳаллий шоирлар билан ҳам учрашувлар ўтказишимиз керак эди. Бироқ биз Афғонистонда учрашувлар ташкил этолмадик. Лекин Покистоннинг аксар шаҳарларида бундай имкониятдан фойдаланиб, жамиятнинг турли-туман катламлари ўртасида сўзга чиқдик. Биз у ерда, айниқса, машҳур Лоҳур шаҳрида ўрта аср мусулмончилигига ҳос қора реакция билан бирга таракқийпарвар зиёлиларнинг қудратли тўлкини ҳам борлигига амин бўлдик. У ерда бизни на шеърларимизни яхши қабул қилишди. Хуллас, бизнинг сафаримиз кўп жиҳатдан фойдали бўлди.

Афғонистонда темир йўл йўқлиги, самолётлар эса қишда учмаганлиги сабабли, қайтишда олис ва машаққатли йўлни машинада босиб ўтдик. Аммо сафаримиз турли, баъзан бир-бирга зид таассуротларга тўла бўлди. Карачи, Лоҳур каби катта шаҳарлар Афғонистон шаҳарларидан, ҳатто Қобулдан ҳам жиддий фарқ қиларди. Йўл хароб водийлар ва қишлоқлар оша ўтар, уларда қариб-қартайган кишилар, қаландару дарвешлар кўзга чалинар эди. Шулардан бири — бўйинга

ковок идиш осиб олган, дайди бир чол Ойбекка яқинлашиб ҳайрат билан тикилиб қолди. Биз дастлаб унинг Ойбекка қандайдир бир хайрихоҳлик билан тикилаётганига тушунолмаётдик. Бироқ у бир пайт Ойбекка яқинлашиб, чопонининг чўнтагига қўл тикдида, бир бўлак новвот олди. Кейин новвотни бир ялаб олиб, чин юракдан берилган ҳадя сифатида уни Ойбекка узатди. У одам офтобдан қорайган, сочлари елкасига ўсиб тушиб, кўзлари ёниб турган Ойбекни ўзига ўхшаган дарвеш дсб ўйлаб, уни новвот билан сийламоқчи бўлган экан.

Шубҳасиз, бу латифага ўхшаш бир ҳодиса. Аммо сирасини айтганда, Покистон сафари бизга унутилмас таассуротлар бағишлади. Бу таассуротлар менда ўзгача, Ойбекда ўзгача талкин топди. Биз мазкур саёҳат хотираларини ҳам насрий, ҳам шеърий йўл билан нақл қилишга уриндик. Саёҳат самаралари ўларок, Ойбекнинг «Покистон таассуротлари» очерки ва «Нур кидириб» қиссаси пайдо бўлди. «Нур кидириб» узок даврлар мобайнида жаҳолат ва ғафлатда ётган халқни нур сари етаклашга интилган Покистоннинг янги кишилари гўғрисидаги қиссадир. Сафар якуни сифатида яратилган бу асарлар китобхонларнинг диққат-этиборларини қозонди ва улар бошқа тилларга ҳам таржима қилинди.

Ойбек ўша йиллардаёқ тинчлик ҳомийсининг шарафли вазифасини ўташга тайёрланган эди. Кейинчалик эса бу жабҳада ниҳоятда фаол иштирок этди. Мен яқинда унинг 1961 йилда ёзган мактубини топиб олдим. У мазкур мактубда роман устида ишлаётганини ва ўзини яхши ҳис этаётганини айтгач, Тинчликни ҳимоя қилиш комитетининг калифорниялик аъзоси (АҚШ) Полиннинг хатидан хабардор қилган эди. Полинг ўз хатига «Ядро қуролининг тарқалишига йўл қўймаслик ҳақидаги мурожаат»ни илова этган ва унга имзо чекишни Ойбекдан илтимос қилган экан.

Бу унинг тинчликни ҳимоя қилиш жабҳасидаги фаол иштирокини кўрсатувчи беҳисоб ҳодисалардан биридир.

Ойбек жамоа кишиси эди. У кўп кишилар билан дўстона муносабатда бўларди. Ана шундай кишилар қаторида, шубҳасиз, рус ёзувчилари ҳам бўлганлар. Бизнинг умумий хўжали-

гимиз бўлмиш Бутуниттифок адабиёти ҳам бизни яқинлаштирмай иложи йўқ эди.

Мен ёзувчиларнинг I съездида, Горькийнинг топиригига кўра, сўзга чикиб, республикалар ўртасидаги, миллий адабиётлар ўртасидаги сукунат деворини бузиб ташлашимиз керак, зотан, агар бир-биримиз билан яқинлашмасак, агар дўстларимиз нима тўғрисида ёзаётганларини билмасак, кандай қилиб, улар билан ҳамкорликда умумий ишимизни олға силжитишимиз мумкин, деган эдим. Чиндан ҳам тупроқ деворлари бузилиб колхоз учун умумий далалар барпо этилганидек, сукунат деворини бартараф этиб, барча республикалар ва миллатлар учун умумий адабий минбарни яратиш зарур эди. Мен шундан мамнунманки, турли республикалардан Ойбек сингари илғор кишиларни топиб, улар билан дўстлашдик. Улар биздан, биз эса улардан баҳраманд бўлдик. Ойбекдек ёзувчилар тобора камол топиб бораётган адабиётимиз учун, айниқса керакдирлар.

Биз Ойбек биографияси ва асарлари билан қанчалик кўп шуғуллансак, ўзбек ёзувчисидан аллақачонок жаҳон ёзувчисига айланган ва халқаро миқёсда танилган бу атоқли адибнинг сиймосини шунчалик инкишоф этган бўламиз. Унинг асарлари адабиётимизнинг янада ривожланишида алоҳида аҳамиятга эга, бошқача қилиб айтганда, ёш ёзувчилар бу асарлардан кўп нарсани ўрганадилар, улар навқирон авлод учун ҳамиша ўрнак бўлиб қолади. Шу маънода юбилей кунларининг ўтказиб турилгани яхши. Бизнинг давримизда юбилейлар кенг нишонланади. Бу нарса Ойбек биографиясининг саналарига ҳам тааллуқли. Ойбек ўзининг бутун ҳаёти ва ижоди билан халқнинг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлган адиб, шу боисдан ҳам унинг китоблари, қўлёзмалари ва буюмлари эндиликда муайян бир жойга тўпланишини ва бу жойда у яшаган ва ижод этган муҳит анқиб туришини истар эди киши. Қискарोक айтганда, унинг хотирасига бағишланган қандайдир мемориал зарур. Бу нарса учун янги бир бино қуриб, уни музейга айлантиришнинг ҳожати йўқ. Унинг хусусий уйи ана шундай мемориал бўлиб хизмат этиши мумкин. Зероки, бу уй биринчидан, Ойбек яшаган ва ишла-

ган давр кишиларига мансуб маскан бўлса, иккинчидан, бу уйда унинг асарлари вужудга келган.

Ёдимда, мен бир куни ундан каерда ишлагани кўпроқ ёктиришини сўраган эдим, у менга: «Факат ёзув столида эмас», деб жавоб берди-да, кичкина хонадаги хонтахта ёнида ўтириб ижод этишини айтди. Ўз даврида Навоий ҳам ана шундай хонтахта олдида ўтириб, ўзининг ўлмас ғазалларини яратган. Бу кичкина детал ҳам Ойбекка хос усулнинг ўзига хос йўналишидан хикоя қилади. Шунинг учун ҳам бундай мемориалнинг барпо этилиши менга ниҳоятда зарур бўлиб туюлади.

Мен Тошкентни турли адабий хазиналарни ўзида жамул-жам этган Навоий музейидан ташқари, Ўзбекистоннинг улкан, эндиликда эса классик адиби бўлиб қолган дўстимиз Ойбекнинг хотирлаш маскани билан ҳам яқин орада бойишига астойдил ишонаман.



*Ойбекнинг рафиқаси профессор
Зарифа Саидносирова фарзандлари билан*



*Ойбек уй музейи директори
Ойну́р Бекжо́новна Тошмухамедова*

Ҳомил Ёқубов:

НЕВА БҒЙЛАРИДА...



Биз (12 ўқувчи) тўрт йил давомида Ойбек билан Тошкентда очилган Навоий номидаги таълим-тарбия техникумида ўқиб, бирга интернатда яшаб, 1925 йилда битирдик. Ойбек орамазда энг аълочи ўқувчи эди. Унинг илк ижоди техникумда ўқиш йилларидаёқ анча шаклланиб, ёш шоир сифатида кўзга кўриниб, марказий матбуот саҳифаларида ҳам шеърлари чиқа бошлаганди.

У бошқа синфдош ўртоқлари сингари, мактаблардан бирга ўқитувчилик вазифасига тайинланди. Айни замонда Ўрта Осиё Давлат университети (САГУ)нинг ижтимоий фанлар факультети иқтисод бўлимига ўқишга кирди.

У вақтда университетда ўқишлар кечки бўлиб, Ойбек мактабда дарслари тутагач, тўғри университетга боришга мажбур эди. Лекин вақти канчалик тизиз бўлмасин, у шеър ёзишга, ижод қилишга ҳам фурсат топа оларди.

Техникумда бирга ўқиган синфдошим Саидвали Шарафидинов билан аввалига бир йил САГУнинг физика-математика факультети биология бўлимида ўқидик. Бир йилдан сўнг эса Ленинградга кетиб, Герцен номидаги педагогика институтининг табиат бўлимида ўқишимизни давом эттира бошладик.

Иттифоқо, 1927 йилнинг куз фаслида Ойбек Ленинградга келиб қолди... Одатий салом-алиқдан сўнг биз тезроқ Ўзбекистондаги аҳволни билишга қизиқдик. Ойбекнинг ҳикоя қилишича, Ўзбекистонда мафкура майдонида кескин кураш бошланибди. Адабиёт соҳасидаги ёт мафкурага қарши кураш

масаласида матбуот саҳифаларида кўтарилган баҳсларда Ойбек ҳам қатнашибди. Бу ҳақда Ойбек шу қадар қуйиб-ёниб сўзлардики, адабиёт аллақачон ҳаётининг ажралмас қисмига айланганининг гувоҳи бўлди. Унинг фикрича, ижодкор аввало ғоявий барқарор ва ўта билимдон бўлмоғи шарт. «Ўзи тўғри йўлда турмаган ёзувчи ўзгаларни ҳам асло ҳақ йўлига бошлай олмайди», — деганди у. Шундан сўнг суҳбат инсон умрининг мазмуни ҳақида кетди. Шунда Ойбек кулимсираб: «Ўзимизни доим осмон санаб юрар эканмиз-у, аммо аслида бошқалардан кўп фарқ қилмайдиган иссиққонли тиррик бир жон эканмиз», — деб қолди. Маълум бўлишича, ўтган йил (1926)нинг қиш чилласида у беҳосдан ангина дардига йўлиқиб, каттиқ иситмалаб қолди. Врачлар шошилинч чора кўриб, операция қилипти. У томоғидаги жароҳат асоратини кўрсатди-да: «Бир ўлимдан қолдим», — деб қулиб қўйди ва «Тузалиш олдида» сарлавҳали шеърдан биринчи тўртлигини ёддан ўқиб берди.

Кейин Ойбек бизга САГУ ижтимоий фанлар факультетининг иккинчи курсини тамомлаб, таҳсилини Плеханов номидаги Ленинград халқ хўжалиги институтига кўчиргани ва Невский проспектидан (у вақтда «25 Октябрь проспекти» деб аталарди) бир хона топиб жойлашганини гапириб берди. Энди ҳамма имкониятлардан яхши фойдаланиб, фақат ихтисос фанларини ўзлаштириш билан қаноатланмасдан, мустакил мутолаа йўли билан адабий-назарий маълумотини чуқурлаштириш, рус ва ғарбий Европа бадиий ижод хазиналари билан яқиндан танишиш ниятида эканини хаяжонланиб сўзлайди.

Ленинграднинг фавкулудда обод манзаралари, осори-атиқалари, мухташам қосоналари, маданият, санъат ва адабиёт ёдгорликлари, «Эрмитаж» музейининг кўзни қувонтирувчи бебаҳо бисотлари, шаҳар атрофи кўркамликларининг ўзиёқ студент-шоирнинг ақл-заковати, ҳиссиёти оламини бойитар, қалбида ўчмас излар қолдирар, уни илҳомлантирар эди:

*Шаҳар — ғавво, исёнларнинг булоғи,
Ағдарилди қанча қонли саройлар.
Даврларни яшнаттирмиш қучоғи,
Сийнасида сўнгсиз кучлар қайнайлар...*

*Асрларнинг тоғ гавдасин орқалаб,
Шаҳар ботир чин ҳаётга йўл солар.
Наъра тошган кўчаларни оралаб,
Юрар экан, қалбда сездим долғалар.*

Ойбек олий маълумотини шу муаззам, ажойиб шаҳарда тугаллашга қарор қилиб, бутунлай ижодий меҳнатга шўнғиб кетди. Кунлардан бирида Ленинград университетининг тарих-филология факультетига ўқишга кирган Маннон Эмин-жон Ойбекка (у ҳам техникумда бизга курсдош бўлган) шу факультетнинг юқори курсида қозоқ ёзувчиси Мухтор Аvezов тахсия олаётганини айтди. Ойбек вақт топиб, у билан танишмоқчи бўлди. Ниҳоят, улар университетнинг узун коридорида (йўлагиди) учрашишди. Мен ҳам бу учрашувнинг шохиди бўлдим. Дўстона, жонли, самимий суҳбатнинг охирида Аvezов, Оржоникидзе номидаги Шарк тиллари институтида туркий тиллардан лекция ўқиб турган домла Иван Кузьмич Юдахин ўзбек тили бўйича студентлар билан амалий машғулот олиб бориш учун ёрдамчи қидириб юрганини айтди... Худди шу суҳбатда келажакдаги икки буюк адиб ўртасидаги дўстликкагина эмас, икки қардош халқ адабиётларининг дўстлигига ҳам асос солинган эди.

Ойбек Юдахинга учрашиб, шарк тиллари институти жамоаси билан ҳам боғланди. Бу ерда айтиб ўтилган вазифани бажариш каторида ўзи ҳам соме (эркин) студентдай бўлиб қолди: академик В.В.Бартольд, А.Н.Самойлович, Е.Э.Бертельс, Рамаскевич сингари йирик шарқшунос олимларнинг маърузаларини тинглади. Уларнинг асарларини жиддий ўқиб ўрганди. Айниқса, В.В.Бартольдининг Ўрта Осиё тарихига доир китоблари, унинг тахрири остида чикқан «Мир-Али-Шир» деган асари, Навоий даври, ҳаёти ва ижодига бағишланган илмий асар унинг жон-дилидан яхши кўрган китоблари эди. «Яхши китоб, — дерди Ойбек бизларга, — ҳар бир киши учун фақат билим озиғигина эмас, балки унинг мустақил қарашларини шакллантиришга ва жамият ҳаётидаги ўрнини топиб олишига ҳам ёрдам берувчи воситадир».

Ойбекнинг бизга айтишича, Бартольд кўримсиз, паст бўйли киши бўлган. Бунинг устига, жуда минғирлаб паст овозда тугилиб-тутилиб лекция ўқиркан. Ҳатто орқада ўтирувчи студентлар унинг лекциясига қулоқ солмас эканлар. Ойбек олимнинг шундоққина рўпарасига ўтириб лекциясини эшитар экан. «Бу олимнинг Ўрта Осиё тарихига доир билими сира суви тугамас дарё эди, — деб тушунирарди у ўртоқларига, — ҳеч қаерда эълон қилинмаган, янги экспедициялардан тўплаган маълумотлардан хабардор этарди».

Бу даврда Ойбек мазкур институтда ўқиб турган шоир Абдулла Алавий билан дўстлашади, бир вақтлар техникумда маълум муддат бирга ўқиган Одил Шаропов билан яқин мулоқотда бўлади. Шунини айтиш керакки, Ленинградда таҳсил олаётган ўзбеклар анчагина бўлишига қарамай, Ойбек камдан-кам одамлар билангина дўст тутинарди. У кўпроқ ҳаётга файласуфона нигоҳ билан қарай оладиган, ўткир билимли тенгдошлари билан суҳбатлашишни ёқтирарди. У дўстлари қандай китоблар ўқиётгани билан қизиқар ва ўзига манзур бўлган китоблар ҳақида сўзлаб берарди. Ойбекнинг мутолаа уфқлари ниҳоятда чексиз эди. У ўз фикр доирасини тинимсиз кенгайтирар, дунёқарашини чуқурлатар эди. Тобора ижтимоий, иқтисодий ва фалсафий фанларга қизиқиши кучайиб борарди. У иқтисод факультети дастури юзасидан системали равишда фалсафа тарихи, қадимги ва янги дунё фалсафаси, тарихий асарларини чуқур ўрганар, иқтисодий таълимотлар тарихи ва назариясини конспектлар тузиб ўзлаштирар эди. Унинг иш столида яна Белинскийнинг Пушкин ҳақидаги мақолаларини, Чернышевскийнинг «Воқеаликнинг санъатга эстетик муносабати» тадқиқотини, Фриченинг «Санъат тарихи» китоби, Плехановнинг адабиётшуносликка оид текширишларини, Луначарскийнинг «Позитив эстетика ҳақида» каби ва бошқа илмий асарларни кўриш мумкин эди. Бадий асарларни айтмайсизми? Улар қалашиб ётарди. Ойбек буларнинг кўпларини ўқишга улгурар, ўқиганда ҳам синчковлик билан ғоявий-бадий маънини чақиб ўқирди. У хусусан поэзияни ёқтирарди. Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Блок, Маяковский, Есенин шеърларининг баъзиларини бизга ёддан ўқиб берарди. Биз

этибор бериб тинглардик. Шу кезларда рус адабиёти унинг ижодига қанчалик таъсир кўрсатгани ҳақида Ойбек кейинчалик «Адабиёт, тарих, замонавийлик» деган ижодий тажрибасини умумлаштирган мақоласида куйидагиларни ёзган эди: «Ленинградга ўқишга кетиб, рус тилини жиддий ўрганишга киришдим, рус ва жаҳон классикаси асарлари билан таниша бошладим. Шундан кейин, «кашфиётлар» оқими мени лол қолдираверди. Булар орасида мен учун муҳим бўлган бир кашфиётни алоҳида таъкидлаб ўтишим керак. Бу менинг поэзия оламида Александр Блок билан танишувим эди. Агар Навоийни ҳисобга олмаганда... Блок менинг асосий поэтик муҳаббатим бўлиб қолди. Мени Блок мисраларининг ҳар бири лиризмга тўлиқлиги, ҳар бир сўзда унинг маънавий олами сезилиб туриши ҳайратда қолдирарди. Блок ўз асарларида ҳаётнинг ҳар бир лавҳасини абадийлаштира олар, шунинг учун ҳам уларни ўқиганда ўзингизни ана шу мангуликнинг кучоғида ҳис этардингиз».

Рус адабиёти билан яқиндан танишув Ойбек ижодига сезиларли таъсир кўрсатди.

«Товушим» шеъри Ойбекнинг Ленинград туркумидаги поэзиясининг гултожи саналади. Ойбек бу шеъри билан ўзининг фақат сиёсий-ғоявий позициясинигина эмас, балки бадиий-эстетик йўли — тарикатини ҳам аниқ белгилаб олди.

Ойбек таҳсил йилларида ижод билан жиддий шуғулланди. 1927-1928 йилларда «Ленинград» туркумида «Товушим» шеърдан бўлак талайгина бадиий бақувват асарлар яратди. Булар журналист дўсти Аъзам Айб оркали «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози» — Р.И.) газетаси, «Ер юзи», «Маориф ва ўқитғувчи», «Аланга» журналларида босилиб турар эди. Уларнинг кўпи бир кечада ёзиларди. Чунинчи, «Янги йил» шеъри 1928 йил арафасида ижод этилди. Ленинградда ўзбекистонлик студентлар учун очилган махсус клубда (бу бинода системали равишда маданий ва адабий тadbирлар, тантанали йиғилишлар ўтказилар эди) янги йилни кутиб олиш маросимида шоир томонидан биринчи марта ўқиб берилди.

Январ ойининг ўта совуқ окшомларидан бирида Ойбек билан мен бирга кетаётган эдик. Ошхонанинг кираверишига

яқин жойда иккала кўзи кўр бир чол тик турган ҳолда гитара чалар, ёнида эса (невераси бўлса керак) ёш бир қиз совуқдан дилдираб унга жўр бўлиб паст овоз билан куйлар эди. Ойбек уларнинг аянчли ахволидан қаттиқ таъсирланди ва идишларига танга ташлаб ўтди. «Кўчадан ўтаркан» шеърини шу ҳодиса таъсирида туғилди, аммо Ойбекнинг юксак иқтидори туфайли теран мазмунни ифодалади. Бу шеърда санъатнинг хор бўлишини келтириб чиқарган қора ўтмиш лаънатланади, халқчил санъатнинг келажаги порлоқлиги тасдиқланади, лирик тўлқинланишларда шоирнинг маънавий олами бўртиб кўринади. Ленинград ҳаёти лавҳаларини ҳар ёқлама жонли равишда акс эттирган «Нева бўйларида» ва ҳоказо шеърлари шоирнинг маънавий, ахлоқий, эстетик оламининг тўлишганидан, унинг шахсий фазилатлари лирик образ тўқимасига дадил кириб борганидан, ҳаётини воқеалар, лавҳалар ва тафсилотларнинг лирик маъносини чакиб бераётганлигидан далолат беради.

Ойбек ижод билан бирга гоҳи пайтларда, айниқса, якшанба кунлари дам олишни унутмасди: экскурсияларга борар, музей, кино ва театрларда бўлар, шаҳар чеккасига бир кунлик саёҳатларга чиқар эди. Нева бўйида жойлашган истирохат ботида катта театр ва кинохоналардан ташқари, яна қўл ўйинлар, аттракционлар ташкил этилган эди. Ойбек бизлар билан бу кўркув аралаш роҳат бағишлайдиган ўйинларда катнашиб, болаларча қувонар, қотиб-қотиб қулар, дам олар эди. Бундай кезларда кечгача ҳамма томошаларни кўриб, чарчаб ётоғимизга қайтар эдик.

Ойбек тинимсиз меҳнат, ўқиш, ижод онларини бошидан кечириб, таътилда она шаҳрига қайтди, ундан Самарқандга борди. Бу даврда Самарқанд туркумида она юрт соғинчи ҳисси билан тўлиб-тошган ажойиб лирик шеърлар яратди ва «Қўнғил найлари» номли иккинчи шеърлар тўпламини босмага тайёрлади.

...Таътилдан Ленинградга қайтгач, аввалгидай яна ғайрат билан таҳсилга, ижодга шўнғиди. Аммо кўкламга бориб шамоллаш натижасида қаттиқ касалга чалиниб қолди. Касаллик изтиробини ифодалаб:

*Баҳорлар мenden узоққа қочди,
Хасталик эса қучогин очди.
Боёқиш кўнглим қонли ёш сочди...*

деб ёзди. У хасталикнинг асоратини даволаш учун Ялтага йўлланма олди. Ялта туркумидаги шеърлари шу даврда яратилди. Ундан сўнг соғлиғини назарда тутиб, тахсилини Ленинграддан Тошкентга кўчиришга мажбур бўлди. 1929-1930 ўқиш йилида САГУнинг иқтисод факультетини тамомлаб, илмининг катта йўлига тушиб олди. Бу вақтга келиб, у аллақачон истеъдодли ижодкор сифатида танилган эди.

Ойбекнинг йигитлигида Ленинградда кечган фаолияти, тахсили ва ижоди талай томонлари билан ёш ижодкорлар учун яхши ўрнак бўла олади. Унинг бу йиллардаги саъй ҳаракати, қайрати, ишчанлиги, меҳнатсеварлигига ҳайратда қоласан киши. Болари ранг-баранг гуллар ширасидан асал тайёрлагани сингари, у ҳам ҳаёт ва китоб гулларида маърифат ва ижод гулдасталарини тайёрлар эди. Ойбек ўқиб-ўрганишдан, излашдан асло чарчамасди. Ўша йиллари тўплаган билим ва тажрибалари кейинги ижоди учун ниҳоятда асқотганини биз унинг ўлмас асарларини ўқиб англашимиз қийин эмас.



Ойбек ўғли Бекжон билан



*Ойбекнинг набираси (чандан) Ойнур, эвараси Комила
ва ўртанча келини Ойниса Каримовна Тошмуҳамедова*



Ойбек ўғли Суюн билан

Зоя Кедрина:

«ТАФАККУР ВА ҚАЛБ ТАНТАНАСИ»



Ойбек улкан, олижаноб ва ойдин қалб соҳиби эди. У турли миллатларга мансуб бўлган турли ёшдаги ва ҳар хил кўламдаги кишилар билан дўстлашишни билар эди. Одатда улар Ойбек билан дўст бўлиш шарафига муносиб, ўз иши ва сўзига содиқ кишилар бўлар эдилар.

Ана шундай ижодий дўстлик ришталари, масалан, Ойбек билан ўзбек адабиётининг москвалик жонкуярларидан бири, ўзбек адабиётининг билимдони ва таржимони, самимий ва очиккўнгил аёл Лидия Григорьевна Бать ўртасида мавжуд эдики, унинг уйи, ўзбек ёзувчилари ва олимлари учун ҳаминша очик эди.

Ойбек билан қозоқ адабиётининг классиги Мухтор Умархонович Авезов ўртасида ҳам кардошлик туйғуларига асосланган улкан дўстлик ва оилавий яқинлик мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бир учрашуви ҳар иккалови учун чинакам ижодий байрамга айланар эди. Мен уларни биргаликда кўриб, улар ўртасида мавжуд бўлган бир-бирларини ўзаро англаб билишдек бахтдан, туйғуларининг бокиралигидан, бир-бирларини кашф этиш суруридан беҳад қувонар эдим.

Аммо менинг Ойбек ва унинг дўстлари билан учрашувларим қанчалик муҳим ва кўнгилли бўлмасин, Ойбек қалбидан сизиб чиққан сўз билан мулоқот нашидасини, мен икки ажойиб романини ўқини ва қайта-қайта ўқиш билан, айниқса,

яққол ҳис қилдим. Бу унинг «Қутлуғ қон» романи бўлиб, унда ўзбек халқининг уйғониши тасвирланади, ўз ҳаётини курашга бағишлаган асар қаҳрамони сиймосида ўзбек халқининг миллий характери мужассамлаштирилади. Бу унинг «Навой» романи бўлиб, унда ўзбек миллий характерининг юксак манбалари, унинг истеъдодли ва доно экани, ҳақиқат сари интилишда енгилмас иродаси тасвирланади. Агар бу асарда асрлар давомида феодал низолар ва қонли босқинлар туфайли сиқилган халқ ақл-заковати ва истеъдодининг қудрати куз ўшғимизда гавдаланса, биринчи романда бу қудратнинг истак, интилиш алангасида қайта туғилиши, меҳнаткаш халқ фарзандларининг қутлуғ қони туфайли янгилиниши намоён бўлади.

Ўзбек халқининг калбини ҳар бир синчков китобхонга теран очувчи, упи бутун ер юзидаги меҳнаткашларнинг қардошларча бирдамлиги идеали билан ошно этувчи бу асарлар бизнинг доимий ҳамроҳларимиз бўлиб қолиши керак.

Агар Сиз бу китобларни ўқиган бўлсангиз, уларни яна қўлга олиб, қайта ўқиб чиқинг. Сиз Ойбекни янгитдан кашф этасиз.



Ойбек иш устида

Жуманиёз Шарипов:

УСТОЗ ҲАҚИДА



Ойбек ҳам поэзияда, ҳам прозада, ҳам илмда, ҳам таржимада баланд чўққиларни эгаллаган классик шоир, адиб бўлиб, унинг ҳақида бор гапни кичик бир хотирада баён қилиш ниҳоятда мушкул, айниқса қирқ йилга яқин уни таниган, шу даврда унга шогирд тушган, калли дўст бўлган киши учун жуда ҳам кийин.

Ойбек ҳақида катта-катта китоб ёзса ҳам камлик қилади. Ойбек домулла билан шогирдлик, дўстлик пайтларим 1932 йилдан бошланди. Давлат илмий Кенганида, Тил ва адабиёт, санъат бўлимида ишлаб юрганимда Ўзбекистон Маориф комиссияси бошланғич мактабларга адабиёт дастурини ва тўртинчи синф учун адабиёт хрестоматиясини тузиш вазифасини каминага тошширганди. Шу билан бирга ўрта мактабларнинг бешинчи синфи учун адабиёт дарслигини ёзиш Олим Шарафиддинов ва менга юклатилганди. Ушбу хрестоматия ва дарсликларга Ойбек, Ғафур Ғулом, Ғайратий, Ҳамид Олимжон шеърларини киритиш кўзда тутилганди. Маълумки, ҳамма шоирларнинг шеърлари ҳам мактаб программаси ва хрестоматияларига киритилавермайди. Ойбек шеърларининг ярим аср илгари биринчи марта хрестоматия ва дарсликларга киритилиши унинг стук шоирлигини тан олишнинг яққол мисоли эди.

1932 йилнинг баҳор пайтлари эди, бу вақтларда Ойбек домулла Ўрта Осиё Давлат университетида дарс берардилар. У кишининг уйига бориб биринчи мартаба узок суҳбат-

лашдим. Домулланинг рафикаси Зарифа опа (у киши Илчи-лар мактабида бизларга химия фанидан дарс берган эдилар) ўз укасидай жуда яхши қарши олиб меҳмон қилдилар, дастурхон агрофида ўтириб Ойбек домулла билан адабиёт, поэзия ва адабиётга алоқадор масалалар ҳақида узоқ сўзлашдик. Сўнг асосий мақсадга ўтилди. Марказий раҳбариятнинг ҳамма фанлардан ва шу жумладан, адабиётдан ҳам бақувват дарслик тузиш ҳақидаги қарорини Ўзбекистонда амалга ошириш ҳақида гап кетди. Ойбек домулла жуда яхши маслаҳатлар бердилар. Ўзбек адабиётидан тузилаётган дарслик ва хрестоматияларга яқиндан ёрдам беришни ваъда қилдилар. Адабиёт мажмуаси ва дарслигига кирган Ойбек шеърларини кўчириб олиб келган эдим, уларни Ойбек дархол кўриб чиқиб, айрим ўзгаришларни киргизиб, қўлимга бердилар ва хайрлашиб кетаётганимда:

— Жуманиёз, таржима ва таҳрир масалаларида менга бемалол мурожаат этишингиз мумкин, — дедилар.

— Ростданми? — ҳовлиқиб сўрадим.

— Ҳақ гапни айтаётирман.

— Яна баъзи бир маслаҳатлар керак бўлса, уйингизга келиб турсам майлими? — сўрадим.

— Уйимизнинг эшиги сен учун очиқ, — деб айтганларидан кейин беҳад хурсанд бўлиб чиқиб кетдим. Шу-шу домулланинг олдиларига тез-тез борадиган бўлиб қолдим.

Ўқиш дастури асосида тузилган мажмуада муҳим бир мавзуга онд шеър етишмас эди, мен бу ҳақда Ойбек домулла билан гаплашмоқчи бўлиб, яна уйларига бордим.

— Домулла, мажмуамизда икки давр — инқилобдан илгариги ва инқилобдан кейинги даврдаги болаларнинг турмушини тасвирлаган шеър керак бўлиб қолди. Ана шунини ёзиб берсангиз, — деб Ойбекка мурожаат қилдим, домулла ўйла-ниб қолдилар.

— Бундан ташқари ўзингизнинг таржимаи холингизни ҳам ёзиб берсангиз...

— Яна нималар керак? — сўради Ойбек.

— Суратингизни ҳам берасиз. Фафур Фулом, Ҳамид Олим-жондан суратларини олдик, сиз суратингизни бермадингиз.

– Жуманиёз, қўймас экансан. Ҳа, айтгандай болалигим жуда қийинчилик билан ўтган эди. Лекин биз чакки эмасдик.

– Мана лулар ҳақида ёзсангиз, ҳозирги болаларга ибрат бўлар эди.

Домулла ўйланиб қолгандан кейин дедилар:

– Эрта ўтиб, индинга келгин.

– Шеър ҳам, таржимаи ҳол ҳам тайёр бўладими? – деб дадил сўрадим.

Ойбек домулла менга ушлаган ерингдан узиб олар экансан, деган назар билан қулиб: «Ҳа» дедилар. Мен ваъда қилинган вақт-соатда Ойбек домулланинг олдида бордим. Домулла ваъдасининг устидан чиқди. «Эски ва янги болалик» деган шеър билан таржимаи холининг қўлэзмасини бердилар. Шеър жуда чиройли, болаларга мос содда, равшон тилда ва ўйноқи вазнда ёзилган, бадий юксак, маъноси чуқур, ҳар икки даврнинг жонли картинасини бадий ифодаларда гавдалантириб берган эди. Ойбек домулланинг суратини Зарифа опадан олиб, шеърлари билан хрестоматияда бостирдик. Ойбекнинг бир канча шеърларини, чунончи: «Ёшлик таронаси», «Темирчи Жўра», «Днепрострой», «Колхоз темирчиси», «Эски ва янги болалик», «Фанга юриш» ва бошқаларни ҳар икки китобга киргизиб, таҳрир қилинди. Бу хрестоматия ва «Адабиёт» дарсликлари юз мингдан ортиқ нусхада босилган эди. Улар қайта-қайта нашр қилинганидан, Ойбек шеърлари ўша кезларда миллионлаб ўқувчилар орасига тарқалди.

Менинг ҳеч қачон эсимдан чиқмайдиган нарсаси шуки, 1934 йилда Ўзбекистон Фан Комитети қошидаги Тил ва адабиёт институтига аспирантурага кирганимда, мени Ойбек домулла ўзига шогирд қилиб олди. Бу вақтларда Ойбек домулла мазкур институтда илмий ходим бўлиб ишлар ва фан соҳасида етакчи олим бўлиб, катта обрўга эга эди.

Мен ўз раҳбарим Ойбек домулладан ниҳоятда хурсанд эдим, менга ҳамма вақт, ҳатто дам олиш кунлари ҳам маслаҳатлар бериб, ўзларидаги бор билимларини ўргатардилар.

1937 йил баҳорида аспирантурани битириб, ўқув-педагогик наشريётига ишга кирган эдим, орадан кўп ўтмай мени дирек-

тор килиб тайинланди. Дархол Ойбек домуллани «Ўқувпеднашр»га ишга таклиф қилдим. Ойбек муҳаррир ва бош таржимон бўлиб ишлаб бoшлади, ижодий ишларига тегишли шарт-шароит туғдириб бердик. Ўша вақтларда «Ўқувпеднашр» Ўзбекистонда энг катта нашриёт бўлиб, миллион-миллион нусхада дарсликлар, қўлланмалар нашр этиларди. Бу нашриётда Теша Зоҳидов, Ҳамид Олимжон, Ҳусни Рустамов, Абдулла Султонов, Ёлкин Тўрақулов, Адҳам Юнусов, Ҳабиб Турсунов, Наби Алимӯҳаммедов каби шоир, адиб, олим, таржимонларни ишга жалб қилган эдик. Уларнинг кўплари кейинчалик Ўзбекистоннинг машҳур кишилари бўлиб етишдилар, кўплари академик, фанлар академиясининг муҳбир аъзоси бўлиб сайландилар.

Ойбек домулланинг ушбу нашриётда ишлаган йиллари, яъни 1937 йилдан то 1941 йилгача бўлган даври ижодий сермахсул йиллар бўлди. У даставвал шу нашриётда ишлаган даврда машҳур «Қутлуг кон» номли романини тугатди. Биз романини босиб чиқариш учун қўлимиздан келган ҳамма чораларни кўрдик. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг ўша даврдаги муҳаррири Обид Абдурахмонов билан гаплашиб, газета қўшма мажлисини ўтказиб «Қутлуг кон» романини бирга муҳокама қилдик. Бу мажлисда Обид Абдурахмонов, Ҳамид Олимжон, Тўхтасин Жалолов, Юнус Латифий ва бошқалар иштирок этдилар. Сўзга чиққан ўртоқлар романга юксак баҳо бердилар, домулла Ойбекни биринчи катта прозаик асари билан табрикладик. Роман 1940 йилда босилиб чиқди. Нашриётимизда Ойбек домуллани жуда ҳам ҳурматлашарди. У бу даврга келиб машҳур таржимон бўлиб ҳам танилган эди, 1937 йилда Пушкиннинг шоҳ асари — «Евгений Онегин»нинг таржимасини chop қилдиргач, Ойбек домулла нашриётимизда турли-туман жанрлардаги мураккаб ва қийин асарларни бирин-кетин таржима килиб берди. У адабиёт хрестоматияларига кирган рус классик шоирларининг шеърларини таржима қилишдан бошлаб катта-катта асарларгача етиб борди. Маданият ва адабиётимиз тарихида биринчи бўлиб «Антик адабиёт» хрестоматиясини таржима этган киши ҳам Ойбек бўлди.

Ойбек домулла напирётда ишлаган даврида ҳар куни бирга бўлиб, бир-биримиздан ҳол-аҳвол сўрашиб, ака-укалардай бир-биримизга ғамхўрлик қилиб турардик.

Ўша вақтларда ҳали иморат тансиқлиги бор эди. Чилонзор, Оқтепа, Юнусобод каби мавзеларни тушимизда ҳам кўрмасдик. Бизга иморат учун участка ажратиб беришди. Ҳамид Олимжон, Олим Шарафиддинов билан бирга менга «Известия» мавзеидан участка берилган бўлса, Ойбекка Ишчилар шаҳарчаси мавзеидан ер беришди. Ўша вақтларда иморат қуриш, айникса, шоир, адибларга ниҳоятда қийин эди. Материал топиш амримаҳол эди. Ойбек, Ҳамид Олимжон, Олим Шарафиддинов ва мен тўртовлашиб Солор станцияси ёнидаги ёноч омборида навбатда туриб бир кубометр, жуда кўп бўлса икки кубометр тахтани олардик. Кейин-кейин навбатма-навбат туриб, бир-биримизга хари, тахта харид қилардик. Жуда ҳам аҳил эдик. Не-не азоблар билан иморатни бошлаб юбордик, иморатимиз пойдеворида бир-биримиз ғишт қўйдик, иморат қурилишидаги қора ишларни ҳам ўзимиз бажардик. Дам олиш куни Ойбек домулланинг участкасига борган эдим. У киши ғишт ташимокда эди, юз-кўзидан тер тинмай оқарди. Ойбек домулла:

— Кел, кел, Жуманиёз, — дедилар-да, ғишт ташишда ёрдам бераётган рафикаси Зарифа опага қараб, — чой қуйиб юбор, — дедилар.

Ойбек домулла билан кўчадаги ғиштларни таший бошладик, ишни тамом қилгач, Зарифа опа овқатга чақирди.

— Жуманиёз, мен катта бир ишга қўл урдим, осилсанг баланд дорга осил, деган мақолга амал қилдим. Ҳазрати Навоий тўғрисида роман ёзмокчиман, — деди Ойбек кўк чойни ича туриб.

Мен адибнинг ижодий дардда ёнаётганини сездим. Ойбек шу топда ажойиб асарни, бобларини ўйлаётган бўлсалар керак.

— Бу асар Навоийнинг беш юз йиллик юбилейига катта совға бўларкан, ниятингизга етинг, домулла, — дедим.

Мен устозга ижодий муваффақиятлар тилаб уйимга кетдим. Орадан кўп ўтмай, 1940 йил баҳорида мени Мар-

казқум ашпаратининг маданият бўлимига мудир қилиб олишди. У вақтларда маданият бўлими маориф, маданият, фан, санъат ва ижодий уюшмаларининг ишлари билан шуғулла-
нардди. Иш ниҳоятда кўп эди, кеча-кундуз ишлардик. Кўпинча
иш юзасидан сафарда бўлардим. Лекин шунга қарамасдан,
Ойбек домулла билан учрашиб ҳол-ахволидан яқиндан ха-
бар олиб турардим. Гейненинг «Лирик шеърлари» таржима-
сини алоҳида китоб қилиб чиқаришда домуллага бевосита
ёрдам бердим.

Манфур Гитлер Ватанимизга бостириб кирган пайтда ҳам-
ма Ватан муҳофаасига отланди, кўплар қўлларига қурол олиб
фронтга кетдилар, шоир-адибларимиз эса қаламни найза қилиб
душманга ҳамла қилдилар. Босқинчиларга қарши мардона
курашган қаҳрамонлар ҳақида асарлар ёздилар. Ойбек ўз
зиммасига Форобий, Ҳамид Олимжон эса Муқанна ҳақида
сахна асарларини ёзиш каби фахрий вазифаларни олишди.
Биз ана шу асарларнинг ёзилиш тарихининг жонли гувоҳи
бўлдик. Мен биринчилар қатори Ватан урушининг бошлари-
да, аниқроғи август ойининг охирида фронтга кўнгилли бўлиб
кетдим. Кейин эшитсам, Ойбек домулла ҳам 1942 йилнинг
охирида иккинчи ўзбек бадий бригадаси таркибида иккинчи
жахон уруши фронтларида бўлибди.

Ватанимиз Гитлер Германияси босқинчиларига қарши кура-
шаётган бир пайтда, Тошкентда Ўзбекистон Фаолар академи-
яси ташкил қилинди, Ойбек академик қилиб сайланди.

Ватан уруши тамом бўлганидан кейин Ойбек домулла
билан яна бир неча йил бирга ишладик, 1945 йил август
ойида Ўзбекистон ёзувчилари Ойбекни Ёзувчилар уюшмасига
раис, мени эса масъул котиб қилиб сайлади.

Ойбек домулла раҳбарлигида жуда катта ижодий ишлар
бошланиб, уюшма атрофига ёш ва тажрибали ёзувчилар жалб
қилинди, областларда Ёзувчилар уюшмасининг бўлимлари
очилди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг нашр афкори
— уруш йилларида вақтинча тўхтаб қолган «Шарқ юлдузи»
билан «Звезда Востока» журналлари қайта тикланиб, нашр
қилина бошланди, «Шарқ юлдузи» журналининг муҳаррири
қилиб Ойбек тайинланган эди. Ёзувчилар уюшмасига бир

қанча ёш, талантли шоир-адиблар қабул қилиб олинди, булар ичида хозир машҳур ва маълум бўлиб кетган шоир-ёзувчилар: Асқад Мухтор, Саид Аҳмад, Рамз Бобожон, Саида Зуннунова, Мирзакалон Исмоилий, Вячеслав Костиря, Мирмухсин, Пўлат Мўмин, Иброҳим Раҳим, Эгам Раҳим, Алесанд Удалов, Раҳмат Файзий, Қудрат Хикмат, Миркарим Осим, Шухрат ва бошқалар бор эди. Уларнинг кўпларига Ёзувчилар уюшмасига аъзо бўлиши учун Ойбек домулла билан икковимиз тавсиянома ёзиб берган эдик.

Академик Ойбек Ўзбекистон Фаилар академияси ташкил этилганидан бошлаб гуманитар бўлимининг раиси лавозимида ҳам хизмат қилди, шу билан бирга у Ёзувчилар уюшмаси раисининг ўринбосари вазифасини ҳам бажарди. Шунча вазифаларни бажаришига қарамай, Ойбек домулла ўз ижодий ишини сира унутмас, шеър, дoston, романлар ёзарди. Ойбек домулла мана шу вақтларда «Қизлар», «Ҳамза» dostonларини ёзиб тугатди. «Қуёш қораймас» романини ёза бошлади. «Олтин водийдан шабадалар» романига материаллар тўплаб, беҳисоб мақолалар ёзиб, маърузалар қилди.

Уруш йилларида вақтинча тўхтатилган Бадиий адабиёт нашриёти ҳали тиклангани йўқ эди. Буни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ҳайъати қарорига биноан бир қанча бадиий асарлар уюшма маркаси билан нашр қилина бошланди, бу эса Давлат адабиёт нашриётининг қайта тикланишида катта рол ўйнади. Ўзбекистон Ёзувчилари нашрида бир қанча шеъррий тўплам, dostonлар, қисса, романлар чоп қилинди. Абдулла Қахҳорнинг «Қўшчинор» романи, Асқад Мухторнинг «Пўлат қуювчи» dostonи, Мирмухсиннинг «Уста Ғиёс» поэмаси, «Улғайиш» шеъррий тўплами, «Шонли саҳифалар» (шеър, ҳикоя, очерклар тўплами) каби йигирмадан ортиқ бадиий китоблар нашр қилинди. Шу билан бирга Ойбекнинг «Қизлар» dostonи ҳам чоп этилди. Ёзувчи, шоир, таржимонларнинг китобларини рўёбга чиқаришда, шубҳасиз, Ойбек домулланинг роли бекиёс эди. Ойбекнинг Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ишлаган даври адабиёт тарихимизда шонли саҳифани ташкил қилади, ёзувчилар бу билан фахрланишади, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасини бир университет

деб билсак, бу илм даргоҳининг академиги, устози, мураббийси Ойбек бўлди. Ҳар бир ёзувчи Ойбекнинг оталарча ғам-хўрлигидан баҳраманд бўларди, ҳар бир шоир у адиб Ойбекка ўз асарини биринчи бор ўқитиб олишни орау қиларди. Ҳар бир ёзувчи учун устознинг кабинетигина эмас, хонадонининг эшиклари ҳам доимо очик бўларди. Ҳеч ким Ойбек домулланинг олдига кирайми, йўқми деб тортинмасди. Қачон қарасангиз, устоз бир қанча ёзувчилар билан бирор асарни муҳокама қилиб ўтирганини кўрардингиз, ўша асар ҳақида айтган теран фикрларини эшитардингиз. Устоз ҳар бир ёзувчининг асарига ўзи баҳо берарди. Ойбек домудла билан Ёзувчилар уюшмасида бирга ишлаган йилларимни энг бахтиёр йилларим деб биламан. Мен ҳам устоздан бошқа ёзувчилар қатори жуда кўп нарсани ўргандим, таълим олдим, у киши мендан ҳеч нарсани дариг тутмасди. Кўпинча Москва ёки чет элга кетганида уюшма ишларини, «Шарқ юлдузи» журналинини чоп қилдиришни менга ишониб кетарди, келгунларича ҳамма топшириқларни бажарардим. Ҳамид Олимжон номидаги Ёзувчилар уйининг қурилиш ишларини кўпчилдагидек бораётганини кўриб, устоз беҳад хурсанд бўларди. Энди уруш тамом бўлиб тинчлик даврига ўтганимизда, Ёзувчилар уюшмаси иморатини қуриш ниҳоятда кийин кечди. Қурилиш материалларини топиш амримаҳол эди. Бу ишда бизга Марказқўмнинг биринчи котиби Усмон Юсупов билан Совнаркомнинг раиси Абдужаббор Абдурахмонов, Госпланнинг раиси Ҳабиб Абдуллаевлар катта ёрдам бердилар. Ўзбекистон раҳбарлари устоз Ойбекни ниҳоятда ҳурмат қилиб, илтимосларини доимо бажаришарди. Ёзувчилар уюшмаси клуби қурилиши 1946 йилда тамом бўлгач, уни тантанали очиб, лентасини биринчи кесган киши ҳам Ойбек бўлди. Клубнинг очилишида катта адабий кеча уюштирилиб, унда шоирлар шеърларини ўқиб бердилар. Устозимиз Ойбекнинг ҳам шеърлари шу кечада жаранглади. Бу клубда ёзувчиларнинг умумий мажлиси, пленуми, конференциялари мунтазам равишда ўтказилар, уларда Ойбек маърузалар қилиб турарди, ёзувчилар уларни завқ билан тингларди. Идеология масалаларига бағишлаб чиқарилган ВКП (б) Марказқўмининг қарори Ўзбекистон ёзувчилари ўртасида муҳокама қилинганда

Ойбек адабиётимизнинг аҳволини чуқур таҳлил этган сермазмун илмий маърузасини ўқиб берди.

Бундан қирк йилча илгари ушбу маърузасида айтилган Ойбекнинг ажойиб сўзлари бутунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас, бундан кейин ҳам йўқотмайди, ҳар бир олим, адабиётчи, ҳар бир ёзувчи, шоир Ойбек сўзларини эпитаф қилиб олиши мумкин.

1946 йил 10 феврал Ойбек домулла учун эмас, Ўзбекистон ёзувчилари учун ҳам энг қувончли кун бўлди, Ойбек домулла собиқ Иттифок Олий Советига депутат қилиб сайланди, бу тарихда биринчи марта ўзбек ёзувчисининг олий даргоҳга сайланиши эди. Орадан кўп ўтмай шу йили 27 июнда Ойбекнинг «Навоий» романига биринчи даражали Давлат мукофоти берилди, бундай мукофотни шу вақтгача Ойбекдан бошқа ўзбек ёзувчиси олмаган эди. Шу муносабат билан 11 августда Муқимий номидаги театр биносига адабий кеча ўтказилиб, Ойбекнинг ижоди ҳақида академик Саримсоқов маъруза қилди. Ойбекнинг «Навоий» романи ўзбек ва рус тилларида қайта-қайта нашр қилинди. Устоз чиққан китобларини менга тақдим этардилар, шу жумладан 1946 йилда «Советский писатель» нашриёти чиқарган «Навоий» романини менга тақдим этганда шу сўзларни ёздилар: «Қимматли дўстим Жуманиёзга. Севги ва ҳурмат билан бағишлайман. М.Ойбек, 10.11.47 йил». Бу мен учун энг нодир совға эди.

Ойбек ижодий ишларга шўнғиб кетган эди. Ойбек Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилейини ўтказиш учун жуда катта ишларни қилди. У Навоий юбилейи комитетининг раиси ўринбосари бўлганидан ҳаммамизга муҳим топшириқларни берарди. Бу юбилей шу вақтгача ўтказилган юбилейлардан яна ҳам тантаналироқ ва яна ҳам кенг қўламда ўтиши керак эди. Навоий юбилейига беш юзга яқин меҳмон чақирилган эди. Алишер Навоий номидаги театрнинг биноси ҳам шу тарихий санага тайёр бўлиб ишга тушган эди. Ана шу театрда Москва ва қардош республикалардан вакиллар келган эди. Ҳашаматли бинода 15 май куни Навоийга бағишланган юбилей мажлиси тантанали равишда очилиб, унда Ойбек Навоийнинг ижоди ва унинг оламшумул аҳамияти ҳақида маъруза қилган эди.

Машхур ёзувчи, шоир, олим, академик, профессорлардан ташкил топган меҳмонларни кутиб олиш, уларни меҳмонхоналарга жойлаш осон эмасди. Ҳали Тошкентда чиройли, катта меҳмонхоналар йўқ эди. Шунда Усмон Юсупов, Абдужаббор Абдурахмоновлар Марказқўм ва Совнаркомнинг боғларини юбилей комитети ихтиёрига беришди, меҳмонлар шу ерга жойлаштирилди. Ойбек гоҳ Москва ёзувчилари, гоҳ Ленинград, гоҳ Болтиқбўйи вакиллари, гоҳ Ўрта Осиё шоирлари ва гоҳ Кавказ орти адиблари билан суҳбат қиларди. Ойбекнинг уйи улар учун очиқ эди. Улар Ойбекни дилдан севишарди. Юбилей тантанасига келган меҳмонларга Ўзбекистон ҳукумати катта зиёфат берди. Бунда Ойбек ҳам ажойиб нутқ сўзлаб, уларга бахт-саодат, ижодий ишларига катта муваффақиятлар тилади. Ойбек домулла сал дулукланиб гапирардилар, лекин ҳамма сўзлари дона-дона чиқиб чуқур маънони англатарди. Устоз сўзлаганда эшитувчилар сира ҳам зерикмасди, қайта-қайта эшитишни орзу қилишарди.

Ойбек домулла адабиётимизнинг жонкуяри эди, ҳар бир шоир, ёзувчини кадрларди, отадай тарбияларди, уларга меҳрибон ва ғамхўр эди, у ёш нихолни авайлаб ўстирадиган боғбонга ўхшаб, адабиёт чаманзоридagi гулларни ҳам бақувват ўсишлари ҳақида қайғурарди. Бир мисол: болалар ёзувчиси Қудрат Ҳикматнинг шеърларини ўқиган Ойбек домулла мени чақириб:

— Жуманиёз, Қудратнинг шеърларида ҳикмат кўп. Уни ўзимизга жалб қилишимиз керак. У Олой бозорида ишлар экан, бозорда Қудратнинг истеъдоди йўқолиб кетиши мумкин, сен унга ёрдам бер, бирон редакцияга жойлаштириб қўй, — дедилар. Мен домулланинг илтимосини тезда бажардим: адабиёт жамғармасидан Қудрат Ҳикматга моддий ёрдам олиб бердик, наприйётга ишга жойлаштирдик.

Менинг Ойбек домуллага бўлган ҳурматим ва муҳаббатимни, содиқ шогирди ва кадрдон дўсти эканимни устоз жуда яхши билар эдилар, менинг асарларимни ҳам ўқиб, яхши маслаҳатлар берардилар. Бир куни устознинг уйига борганимда менга ижодий тажрибаларини айтиб бердилар:

— Мен «Навоий» романини бошлашдан илгари «Навоий» поэмасини ёзгандим. Навоий ҳазратнинг образини шеърда яратиб, юрагимга сингдиргандим, — дедилар.

Ойбек домулланинг бу сўзлари юрагимни тўқинлантириб юборди, мен ҳам каттиқ ишга киришдим.

Ойбек домулла Ёзувчилар уюшмасида раис бўлиб ишлаётган вақтларида жуда кўплаб киссалар, романлар ёзила бошланди, шоирлар прозага қўл урдилар, Ҳамид Фулом, Асқад Мухтор, Мирмуҳсин, Шухрат ва бошқаларнинг ҳикоя, кисса, роман ёзаётганларини кўриб, устоз Ойбек ниҳоятда хурсанд бўлардилар. «Ҳозирги поэзияга қараганда проза орқада, аммо кўп ўтмай прозамиз олдинги сафга ўтиб олади, илғор жанрлардан бирига айланади», — дердилар домулла. Унинг бу сўзлари ўша вақтда ҳаёлдай кўрипса-да, ҳозир ҳақиқатга айланди.

Ойбек домулла Ёзувчилар уюшмаси ва Ўзбекистон Фанлар академиясида ишлаб юрган вақтида ёза бошлаган «Олтин водийдан шабадалар» романини 1949 йилнинг баҳорида таъмомлади. Бу роман ҳозирги замон мавзусида ёзилган ажойиб асар бўлиб, унинг рўёбга чиқиши адабиётимизда катта воқеа эди. Шунча катта ижодий, ташкилий, раҳбарлик ишларини бирга узвий суратда олиб бориш ҳар қандай кишининг ҳам қўлидан келавермайдиган, албатта. Буни фақат Ойбекдай забардаст, ниҳоятда ишчан, ўз вақтини кадрлайдиган юксак истеъдод соҳибигина қила оларди.

Ойбекнинг 1949 йилда энг катта ва том маъноси билан гигант бир ишни бажарганининг жонли гувоҳиман. Шу йили рус ёзувчиси А.С.Пушкиннинг туғилганига бир юз эллик йил тўлиши муносабати билан унинг тўрт жилдлик асарларини биринчи марта ўзбек тилида нашр қилиш вазифасини Ўзбекистон Марказқўми нашриёт ва полиграфия ходимлари зиммасига юклади. Тўрт томликнинг қўлёзмасини нашрга тайёрлаш вазифасини «Ўздавнашр» дирекцияси менга топширган эди. Жуда қисқа муддат ичида шоирнинг асарларини таржима қилиш, мавжуд таржималарини қайта кўриб чиқиш, таҳрир қилиш керак эди. Ойбек домулла ўзи таржима қилган ва 1937 йилда чиқарилган Пушкиннинг «Евгений Онегин» шеърый романини қайта ишлашга киришди, биринчи нашрида рўй берган камчиликларни тузатди, таржимага янги бўёқ, янги жило берди. Маълумки, «Евгений Онегин» шеърый романи 5004 сатр бўлиб, Ойбек улардан 2057 мисрасини қайта тузат-

ди, қайта ишлади, қаранг, домулла икки ойга яқин қисқа муддат ичида катта асарнинг ярмидан ошиқроғини тузатиб чиқди, бу катта жасорат эди. Иш узлуксиз равишда олиб бориларди: Ойбек ишлаб, тузатиб чиққан бобларни муҳаррир М.Шайхзода кўриб чиқар, сўнг уни окқа кўчирилгач, домулланинг умр йўлдоши Зарифа опа синчковлик билан ўкиб чиқарди. Охирида мен ҳар икки матнни солиштириб, қўлёзмани нашрга тайёрлаб, босмахонага юбориб турардим. Бутун бир шеърин романнинг қўлёзмаси икки ой ичида босмахонага тушиб кетди ва шу муддат ичида ҳам терилиб, босишга рухсат этилди. Ойбек домулла қўлёзмани тузатишдан ташқари, машинкада босилган ва терилган саҳифаларининг корректурасини ҳам ўқир эдилар, домулла кеча-кундуз тинмай ишладилар, десам хато қилмасман. Устозда туганмас куч-қувват мавжуд эди. «Евгений Онегин»нинг қайта ишланган наشري ҳам Пушкиннинг бошқа китоблари қатори шоирнинг юбилейи арафасида чиқиб, китобхонларни хурсанд қилди.

Ҳали-ҳали ёдимда: Биринчи марта яратилаётган «Ўзбек поэзияси антологияси»нинг рўёбга чиқишида Ойбек ниҳоятда жон куйдириб ишлади. Минг йиллик адабиёт тарихий ёдгорликларини илмий асосда тўплаб, чиройли безаклар билан, энг яхши қоғозда чоп қилиш осон иш эмас, албатта. Ойбек антологияни тузувчилар: М.Афзалов, М.Бобоев, С.Иброҳимовлар билан бирга режани кўриб чиққач, уларга йўл-йўриқлар кўрсатиб берди. Ойбек домулла ҳар бир маъбани ўзи шахсан кўриб чиқар, тузатиб, тартибга соларди. Антологияга элликка яқин шоирнинг қазал, шеър, дostonларидан нарчалар кирган эди, уларнинг сони неча минг мисрани ташкил қиларди. Ойбек антологияга «Ўзбек поэзиясининг тарихий тараққиёти тўғрисида» деган катта кириш сўзини ёзди. Антологиянинг редколлегияси: М.Ойбек, Ғафур Ғулом, В.Луговской, Уйғун, С.Сомова, Ж.Шарифийлар эди. Асарнинг бадиий безаклари ва расмларини ишлашда Ўзбек халқ рассомлари: Искандар Икромов, Қайдалов ва Венедиктов кабилар иштирок этдилар.

Ушбу монументал асарни русчага таржима қилиш ва уни Москва Давлат Бадиий адабиёт нашриётида чиқаришда ҳам

Ойбек домулланинг хизматлари бекиёс бўлди. Антологияга кирган шеър, достонларни русчага таржима қилишда Иттифокнинг энг кучли, энг ўткир, атокли шоир-таржимонлари жалб этилди. Николай Тихонов, С.Маршак, Б.Пастернак, В.Гусев, Лев Пенковский, Владимир Державин, П.Антокольский, Николай Асеев, Владимир Луговской, Н.Заболоцкий, М.Алигер, Николай Ушаков, В.Левик, Татьяна Стрешнева, В.Звягинцева, Илья Сильвинский, Сусанна Мор, В.Тушнова, Михаил Голодный, Надежда Павловна, М.Тарловский, А.Кочетков, В.Рождественский, Татьяна Спецдиарова, Б.Бугаевский каби москвалик шоирлар, Светлана Сомова, Владимир Липко каби тошкентлик шоирлар шеърини антологиянинг таржимонлари эдилар. Ҳар бир таржимонга Ойбек алоҳида хат билан мурожаат қилиб, ушбу шарафли ишда ўз улушларини қўшишларини илтимос қилди. Бир неча йил мунтазам иш олиб борилди. Антология тайёр бўлгач, қўлёзмасини Ойбек, В.Луговский, С.Сомовалар кўриб, таҳрир қилиб чиқдилар, профессор Л.И.Климович бу ишда бевосита маслаҳати билан ёрдам берди. «Ўзбек поэзияси антологияси» Москва Давлат бадиий адабиёт нашриётида, энг яхши қоғозда, чиройли безаклар билан 1950 йилда нашр этилди. Истеъдодли рассомлардан Д.М.Венедиктов, В.Е.Кайдалов, В.Н.Кедрин, Н.М.Мухин, А.К.Ожежко кабилар ўзларининг чиройли расмлари билан ажойиб қилиб безадилар. Нашриёт муҳаррири С.М.Хигарова, бадиий муҳаррир Н.Л.Мухин, техник муҳаррир Л.А.Чалованинг хизматлари катта бўлди. Ойбекнинг ташаббуси билан Ўзбекистон ҳукумати мазкур антологияни таржима қилиш ва чоп этишда иштирок этган бир гуруҳ ижодкорларни тақдирлади.

Ойбек домулла эллагинчи йилнинг бошларида Ёзувчилар уюшмасидан кетиб, Фаоллар академиясининг гуманитар бўлимининг раиси вазифасида ишлашда давом этди. Мени эса уруш йиллари тўхтаб қолган ва 1949 йилнинг охирида қайта ташкил этилган «Ўқувпеднашр»га раҳбар қилиб тайинланди. Адабиёт бўйича дарслик ва хрестоматияларга Ойбек домулланинг асарларидан, чунончи, «Қутлуг кон», «Қуёш қораймас» ва бошқа романиларидан катта-катта парчалар киритилди, адабнинг

ижоди ҳақида муфассал маълумотлар берилди. Бу дарслик — хрестоматияларнинг баъзиларига камина муҳаррирлик қилган эди. Ойбек асарларини тарғиб қилувчи энг яхши омил — хрестоматия ва дарсликлар бўлган эди, чунки бу китоблар юз мингларча нусхада босилиб, ҳар йили қайта нашр этиларди. Агар уларнинг умумий ададини ҳисобга олсак, Ойбекнинг асарлари миллион-миллион нусхага етарди. Бу дарслик — хрестоматияларни мактаб ўқувчиларигина эмас, катталар ҳам, талаба ва муаллимлар ҳам ўқишарди.

Ўзбекистон Фанлар академиясининг 1952-1956 йилларда президенти бўлиб ишлаган академик Теша Зоҳидов мени 1952 йилда Фанлар академиясининг нашриётига раҳбарлик вазифасига таклиф қилди. Ўша вақтларда Фанлар академиясида гуманитар бўлимида ишлаётган Ойбек домулла билан тез-тез учрашиб, илмий китоблар нашр қилиш ҳақида узок суҳбатлашардик.

1954 йилнинг охири эди, Ойбек домулла Фанлар академияси нашриётига кириб келдилар, мен дарҳол устозни диванга ўтқизиб, чой келтирдим.

— Жуманиёз, янаги йил эллик ёшга кираман, — дедилар чой ича туриб.

— Элликка борганга ўхшамайсиз, кўринишингиз йигирма беш яшар йигитдай, — дедим. Домулла хахолаб кулиб юбордилар.

Бу вақтларда домла овир хасталикка дучор бўлган бўлсалар-да, хали жуда бақувват эдилар. Гуманитар бўлимининг мажлисларига, олимларнинг йиғилишларига мунтазам келиб турардилар. Ёзувчиларнинг Иккинчи Бутуниттифок съездида делегат бўлганларидан Москвага ҳам бориб съездда қатнашгандилар. Колонна залида Ойбек домулла, Собир Абдулла, Мумтоз Мухаммедовлар билан ўтирганимизни фотограф суратга олиб, уни марказий газеталарда чиқарган эди. Устознинг «Танланган асарлари»нинг тўрт жилдиги ҳам мана шу йилларда чиқа бошлаганди. Устознинг чой ича туриб: «Янаги йил эллик ёшга кираман», — деган сўзлари мени ўйлантириб қўйди. Устознинг эллик ёшга кириши муносабати билан юбилейини нишонлаш ва унга ҳозирдан тайёргарлик кўришни

дилимдан ўтказдим. Лекин буни қайси йўллар билан амалга ошириш керак? Ёзувчилар уюшмасида ишлаган пайтимда буни ижро қилиш менга қийин эмас эди, чунки бир канча юбилейларни яхшилаб ўтказгандик, энди, хизмат жойим бошқа ташкилотда.

Ойбек домулла эллик ёшга кираётганларини, менимча, бошқа ҳеч кимга айтмаган бўлсалар керак. Мен домуллага: «Юбилейингизни яхшилаб ўтказамиз, ўзим тўйингизда билатимни шимариб хизмат қиламан», — дедим, устоз кулиб қўйди. Балки бу гапим тасаллидай бўлиб туюлгандир, балки менга ишониб севишганидан қулгандир. Домулла кетгач, устознинг юбилейи ҳақида режа туза бошладим. Энг яқин кишиларга мурожаат қилишни ўйлаб, ҳаракатга тушдим. Эртаси академиянинг президенти Теша Зоҳидовнинг олдига кириб, Ойбек ҳақида гап бошладим.

— Ойбекнинг юбилейини, албатта, ўтказиш керак. Мен Марказқўмга бориб бу ҳақда гаплашаман, — деди Теша Зоҳидович.

— Нашриётимизда Ойбек ҳақида асар чиқарсак шунга нима дейсиз? — сўрадим Теша Зоҳидовичдан.

— Жуда яхши. Тил-адабиёт институти бошлиғи билан гаплашиб кўр.

Кўп ўтмай Ойбек ҳақида профессор Хомил Ёкубовнинг монографиясини чиқардик. Республикамизда Ойбек юбилейига тайёргарлик ишлари қизиш борарди. Колхоз, совхоз, завод ва ўқув юртларида Ойбек билан мароқли учрашувлар ўтказилди. Бунда Ойбекнинг шеърларини шоирлар ўқиб беришар, чапак устига чапак бўлиб кетарди. Ойбек домулла ўзларининг жавоб нутқларини ўқиб беришни менга топширардилар. Жавоб хати ўқилгач, халқ ўрнидан туриб гулдурас олқиш садолари остида ўз суюкли адиб-шоирини эъзозларди. Мен Ойбек домулла билан ёнма-ён бирга яшаб, бирга нафас олаётганимдан чексиз бахтиёр эдим.

1955 йил 26 майда Ўзбекистон Фанлар академиясининг мажлислар залида Ойбекнинг туғилганига 50 йил, адабий фаолиятига 30 йил тўлиши муносабати билан илмий сессия очилиб, унда профессор Хомил Ёкубов «Ойбекнинг ижод

йўли» деган мавзуда маъруза қилди. Орадан беш кун ўтгач, 31 майда Алишер Навоий номидаги Опера ва балет театрида юбилей тантанаси бўлди, кечани Комил Яшин очди. Ойбекнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида Абдулла Қаҳҳор нутқ сўзлади. Бу тантанали кечага қардош республикалардан, Москва, Ленинград шаҳарларидан жуда кўп меҳмонлар келишганди. Машхур ёзувчилар Ўзбекистоннинг меҳмони бўлиб, юбилей тантанасида иштирок этишиб, юбилейни самимий, қизғин табрикладилар. Табрикларнинг ҳисоби йўқ эди. Ойбек домулланинг кўкрагини «Хурмат белгиси» ордени безаб турарди, булар ёнига янги орден «Меҳнат Қизил Байроқ» ордени қўшилди. Ойбекнинг юбилейи халқ байрамига айланиб кетди. Бу тантанали кеча ва юбилей сессиясидан кейин ҳам узок вақтгача ҳамма област ва районларда Ойбекка бағишлаб адабий кечалар ўтказилди. Халқ ўз шоири, адиби, олими, таржимонини чексиз ҳурматлаб, унга узок умр, сihat-саломатлик тиладилар.

Бу вақтларда мен Ойбекнинг таржимаси бўлмиш «Евгений Онегин» шеърый романи устида илмий иш олиб борардим. Бу мавзу юзасидан баъзи бир саволлар билан устозга мурожаат қилардим, 1957 йил 10 февралда Ойбек домулла олдиға бориб: «Шу таржиманинг қай тарзда рўёбға чиққани ҳақида кичик бир хотира ёзиб берсангиз, уни китобимға киргизардим», — дегандим, домулла рози бўлдилар.

1958 йил 30 апрелда «Евгений Онегин» таржимаси материаллари устида кандидатлик диссертацияси ёклаганимда (янгилишмасам бу Ойбек ижоди ҳақида ёзилган биринчи диссертация эди) домулла илмий кенгашға келдилар.

1965 йил 23 сентябрда Ўзбекистон ҳукумати Ойбекка «Ўзбекистон Халқ ёзувчиси» деган фахрий унвон берди, эргаси, 24 сентябрда адабиётни ривожлантириш соҳасидаги катта хизматлари учун Ойбекни «Хурмат белгиси» ордени билан мукофотлади. Ойбек кўксини энди учта орден бегади.

1968 йилнинг 1 июлида машъум ўлим Ойбек домуллани орамиздан олиб кетди. Унинг хотираси ҳамон дилларимизда. Авлодларимиз устозни абадул абад унутмайдилар.



Ойбекнинг набираси Отабек

Матёқуб Қўшжонов:

УЛУҒВОРЛИК



1950 йилларнинг бошлари эди... Шаҳарнинг шимол томонидан келиб Уста Ширин кўчасига туташидиган Рилсеев кўчасида бир оғайним истикомат қилар эди. Мен у билан жуда яқин эдим, шу сабабдан уникига тез-тез бориб суҳбатлашиб турар эдим. У менга ҳамшаҳар, дўст, ҳамкасаба, жанговар ўртоқ эди. Хуллас, орамизда суҳбатга сабаб бўладиган гап кўп бўлар эди.

Маълумки, кўп йиллардан бери 10-трамвай Ишчилар шаҳарчасига бориб айланиб орқасига қайтади. Рилсеев кўчасига бориш учун одатда айланма бекатда тушардим-да, Ботуми кўчаси йўлаги билан Уста Ширин кўчаси томон йўл олар эдим. Бу кўчадан ўтганимда аксарият пайтларда, хусусан эрталаб, бир одамни учратар эдим. У ё рўпарамдан мен томон келаётган бўлар ёки ҳали мен трамвайдан тушмасдан бурун маррага етиб қайтиб кетаётган бўлар эди. Юзма-юз келган чоғларимизда бу одам қандайдир вазминлик билан, ўнг қўлини кўксига қўйиб, кўпдан бери таниш одамлардек хиёл кулимсираб саломимга алик олар, мен эса бу одамнинг ушбу шаҳри азимда номаълум бир йигитнинг саломига бунча таъзиму таваззу билан қайтарган жавобидан бошим кўкка етар, ўзимда йўқ хурсанд бўлиб манзилимга етганимни билмай колар эдим. Борди-ю, бирор марта бу йўлдан ўтганимда у одам менга учрамай колса, мен бирор нарсани йўқотган одамдек ҳаёлим париншон ҳолатда манзилим томон кетар эдим.

Ботуми кўчасида менга учраб турадиган бу одам — Ойбек домла эди.

Ойбекнинг ўша вақтлардаги қиёфаси ҳозиргидек кўз олдимда: бўйлари узун, елкалари кенг, жингалак сочлари дўппи остидан чиқиб турар, юзларида ёшига нисбатан ажин кўпроқ; кўзлари катта, аксарият пайтларда ҳорғин, фақат бирор нарсага эътибор қилган пайтлардагина, улар қандайдир кўз илғамас равишда ҳаракатга келар ва қовоқлар ҳар томонга тортилиб, улардан қандайдир жозибали нур таралаётгандек бўларди.

Адиб секин, бир меъёрда одим ташлар, гўё у кимнингдир, «Тез ва кескин ҳаракат қилиш мумкин эмас» деган топширини амалга ошираётгандек эди.

Ойбекни мен илгарилари ҳам кўрганман. Ёзувчилар орасида у университетга талабалар билан учрашувларга ҳам келган. Бир иш билан Абдулла Тўқай кўчасидаги Ўзбекистон Фанлар академиясига бориб қолгудек бўлсам, кўпинча Ойбек акага дуч келиб қолар эдим. Улуғ Ватан урушидан кейинги йилларда кенг тарқалган «Навоий» романи менда ниҳоятда катта таассурот қолдирган эди. Бироқ, 1948 йилдамикин, ё 1949 йиллардамикин рўй берган бир воқеа менинг тасаввуримда ўчмас из қолдирди.

Пушқин кўчасидаги Хамид Олимжон номидаги ёзувчилар уйи, унинг биринчи қавати ичкари томонида катта айвон бўлиб, хоналарга шу айвондан ўтилар эди. Кунлардан бир кун «Ёзувчилар уюшмасида Ойбек ака билан учрашув бўлармиш, адиб ўзининг «Олтин водийдан шабадалар» романининг ёзилиш тарихи хусусида гапириб берармиш», — деган гап тарқалди. Биз талабалар бундай пайтларда, албатта, йиғилишиб борар эдик. Ўшанда хонага одам сиғмасди, мен эса ўртоқларим билан айвонга қаратилган дераза олдида туриб, Ойбек аканинг сўзларини эшитган эдим.

У роман ҳақида завқ ва шавқ билан гапирар эди. Ўқтамга ўхшаган, энди урушдан келиб қолхоз ишига шўнғиган йигитларни кўп кузатгани, Комила образини яратишда ўша вақтда машҳур Турсуной Каримовадан прототип сифатида фойдалангани, роман тез фурсатда, яъни деярли бир ой вақт атрофида

ёзиб битилгани ва хоказолар хусусида гапирган эди. Фан ва техниканинг қишлоқ ҳаётига кенгроқ ва чуқурроқ кириб бориши зарурати ҳақида ҳам Ойбек ака қандайдир жонбозлик билан ўз карашларини баён қилар эди. Табиийки, Ойбек акага кўп саволлар ҳам берилди. Одатӣ бўйича у бу саволларга ҳам тафсилотли жавоб берар, гапираётӣб кўп терлар ва рўмолчаси билан тез-тез терларини артиб қўяр эди.

Тан олиш керакки, эҳтимол Ойбек гапирган ҳамма гапларни ўшанда биз старли даражада тушуниб ололмагандирмиз. Аммо шуни айтиш керакки, биз ёшлар учун бу учрашув, ёзувчи билан юзма-юз туриб, у яратган асар ҳақида суҳбат эшитиш ўзига хос қимматли сабоқ эди. Худди шу учрашув мени Ойбек акага яқинлаштириб қўйди. Бу пайтлар университетда 5-курснинг бошланғич пайтлари бўлса керак, кафедрага келиб, мен «Олтин водийдан шабадалар» романи хусусида диплом иши ёзиш қарорига келганимни билдирдим ва кафедра ҳам менга шу мавзунӣ тасдиқлаб берди.

Ойбек ака асарларини қайта-қайта мутолаа қилардим. Бадиий ижод сирларини тушунишда улар менга энг зарур дарслиқдек бўлиб қолган эди. Шу орада Ойбек ака асарлари, хусусан, «Олтин водийдан шабадалар», «Навонӣ», ҳатто «Қизлар» поэмаси ҳам газета ва журнал саҳифаларида қаттиқ танқид остига олинадиган бўлиб қолди. Бундай пайтларда маълум сабаблар билан, хусусан, ўзимда ҳали тайёргарлик унча юқори бўлмаганидан, бу ишларга аралаша олмаслигимдан афсус ва надоматлар тортар эдим. Бироқ шу нарсани аниқ билар эдимки, Ойбек ака шаънига айтилган ибтидоий даъволар, уни ҳар хил «измлар»да айблаш, тарихни, ҳаётни яхши билмасликда, ҳатто образлар тасвирида қандайдир бирёқламаликларга йўл қўяётгани асоссиз бўлиб қўринар эди.

1953 йилнинг охириги кунларида рўй берган бир воқеани эслайман: Адабиёт назарияси кафедрасининг мажлиси бўляпти. Биринчи курсга қабул қилинган аспирантларнинг кандидатлик диссертациялари учун темалар тасдиқланиши керак. Янги дўстларим ўзлари учун ўйлаб, раҳбарлари билан келишиб юрган мавзуларини муҳокамадан ўтказиб тасдиқлатиб олаётирлар: Навбат менга келди. «Ойбек ижоди ва ҳақиқат» дебман ўшанда. Энди

ўйлаб кўрсам, Ойбек ижодига тегишли бу теманинг менда пайдо бўлиб қолиши ўша даврларда адиб ижодига нисбатан ибтидоий ва жун танқидларга жавоб излаганимнинг натижаси экан.

Менинг гапимни эшитгач, кафедра аъзолари-ю, бу ерда йиғилганлар орасида қандайдир хайратланишга ўхшаган жонланиш рўй берди. Мажлисни олиб бораётган раҳбарим А.С.Мясников мен томон назар ташлади. Унинг бу назаридан мен Ойбек ижодига тегишли тема олиш мумкиндир, бироқ бу киши айтган шаклда мумкинмикин, деган маънони сезиб турардим. Мен бироз ўнғайсизландим, албатта. Илмий раҳбарим А.В.Прямков вазмин ва салмоқдор қилиб жавоб берди ва мени ўнғайсиз аҳволдан чиқарди.

— Биз ҳали бу кишининг темаси хусусида ўйлаб, охириги фикрга келганимизча йўқ, — деди у.

Баҳсни А.С.Мясников бошқарди:

— Табиий, Ойбек катта сзувчи, агар бу киши шу фикрда бўлса, мавзунинг илмий йўналиши хусусида ўйлаб кўриш керак, — деб қолди.

Мен бу фикрдан хурсанд бўлдим. Дарҳақиқат, кафедранинг навбатдаги мажлисларидан бирида «Ойбек романларида характер яратиш принцип ва приёмлари» деган мавзуда менга номзодлик диссертациянинг мавзусини тасдиқлаб бердилар.

Мавзуни илмий мураккабланган шаклда олишга олдим-у, бироқ билар эдимки, мени қизиқтирган масала ҳамон «Ойбек ижоди ва ҳақиқат» эди. Чунки бир неча йил давомида Ойбек ижоди атрофида ўзбек танқидчилиги ва адабиётшунослигида юзага чиқиб қолган баъзи бир фикрлар ҳақиқат эмаслигига ишонар эдим. Мақсадимга эришиниш учун йўл изладим. Ойбекнинг ўзи билан учрашишнинг иложи бўлмади. У бетоб эди. Адиб ижоди ҳақида бор бўлган материаллар эса менинг талабимга жавоб бера олмас эди. Хуллас, «Олтин водийдаги лабзалар» ҳақида диплом иши ёза туриб қай даражада қийналган бўлсам, энди ундан ҳам баттарроқ қийналадигандек кўринар эдим. Ўйлаш, излаш, ишлаш керак! Нажот изламоқчидек бўлиб бир гал Тошкентга командировка олиб келдим-да, Ойбек аканинг рафикаси, у даврда қишлоқ хўжалик институти профессори Зарифа она билан учрашдим. Зарифа опадан Ойбек ака

анча тузалиб қолганини англадим. Гапни адибнинг ижодига тегишли муаммоларга бурдим. Бирок бу суҳбат ҳам кўнглимдагидек натижа бермади. Хатто «Ойбек ака ижоди хусусида ҳақиқатни излаялман» деганимда Зарифа опа менга қараб билинар-билинмас истехзоли равишда кулиб ҳам қўйдилар.

Зарифа опа билан учрашув натижасида бошқа бир йўл топгандек бўлдим. Назаримда, Ойбек акага келган хатлар менга йўл кўрсатиши мумкиндек туюлди. Мен Зарифа опадан Ойбек акага келган хатларни сўрадим. «Ойбек ака китобхонлардан кўплаб хат олган бўлсалар керак. Зарифа опа эса менга камида бир канча папка хат олиб келиб берсалар керак», деб ўйладим.

Зарифа опа киска муддат ичида кўриб олиш учун 3-4 хат кўрсатдилар. Бу хатлар билан танишиб чиқиш ҳам менинг Ойбек ҳақидаги билганларимга ортикча бирор нарса қўшмади. Шу сабабдан мен хатларни Зарифа опага қайтариб бериб хайрлашдим.

Вакт келиб, химоя ҳам бўлди. Ойбек ҳақидаги китобни 1953 йил бошларида бўлиб ўтган Ўзбек санъати ва адабиётига бағишланган декадага ҳам олиб бориб, москваликлар кўригидан ўтказиб олдим. Бирок мен ҳали Ойбек ака билан учрашганим йўқ эди. Ойбек ака билан бевосита ва юзма-юз учрашувим 1959 йилнинг киш ойларида юз берди. Мен Ойбек акага кўп шубҳаю андишалар билан китобимни олиб бордим. Бу китоб диссертация номи қандай бўлса шундай, «Ойбек романларида характер яратиш принципи ва приёмлари» деб аталар эди.

Менга таниш бўлган ўша Ботуми кўчаси, ундан Кисловодский кўчасига айланадиган йўл. Ойбек акани шу ерларда кўриб юрганим учун уйни тўғри топиб бордим. Ийманиймана очик турган эшикдан ичкари кирдим. Ховлининг тўрида қад кўтарган икки қаватли ёштин иморатининг биринчи қавати. Кимдир (мен у вақтларда Ойбек оиласидан Зарифа опадан бошқа ҳеч кимни танимас эдим) мени кўриб, ичкарига таклиф қилди. Коридордан кираверишда ўнг томонга эшик бўлиб, Ойбек акага кўзим тушди. Кутилмаган ҳолда у ўрнидан туриб, мени эшикдан киришданоқ очик чехра билан қўл чўзиб кутиб олди. Кўп вақт ўтказмасдан газетага ўраб олиб

келган китобимни очиб Ойбек акага узатдим. Ойбек ака китобни қандайдир қизиқиш билан қўлга олди ва менга қараб такрор-такрор раҳматлар айтгач, китобни варақлай бошлади. Мен эса шу пайтдаги ҳолатимни ҳали ҳам ўзим яхши тасаввур қиламан. Ахир мен санъатига, одамийлигига сажда қилишга тайёр бўлган улур одам ҳузурида ўтирибман. Гўё менинг тақдирим бу одамнинг бир неча сўзи билангина айтиладиган ҳукмига боғлиқ эди. Ойбек ака ҳам менинг ҳолатимдан беҳабар эмас эди, чамамда, гўё кўнглимни кўтариб қўймоқчи бўлгандек, китобни оҳиста стол четига қўйди-да, алоҳида таъкидлаш билан «яхши!» — деди. Дарров келтирилган чой ва тайёрланган неъматларга таклиф қилдилар.

Ойбек акани чарчатиб қўймаслик учун мен тез турадиган бўлдим. Рухсат бўлгач, Ойбек ака мен билан кўчагача бирга чиқиб, қўл бериб хайрлашдилар.

Бу ўринда мен бир нарсани қўшиб ўтишни лозим кўрар эдим. Гап шундаки, мен Ойбек аканинг «Олтин водийдан шабадалар» романини анча кескин таъкид қилганим учун бошқалар, хусусан адабиётчи бўлмаган катта олимлар томонидан таъналар эшитдим. Бу таъналар асл моҳияти билан асоссиз бўлгани учун, улардан мен ранжимадим. Бунинг сабаби шундаки, 50-йилларда бадий асарни санъат асари сифатида таҳлил қилиш принциплари пайдо бўлди, бадий асарлар роявийлик билан бадийликнинг бирлиги қонуниятлари асосида таҳлил қилина бошланди. Ойбек асарларини мен шу тенденция асосида таҳлил қилган эдим.

Афсуски, кейинги пайтларда бу тенденция талаблари заифлашиб қолди. Ушбу сатрлар муаллифининг ҳам давр тақозосига бўйсунган ҳолда «Олтин водийдан шабадалар» даражасидаги, баъзан ундан ҳам заифроқ асарларни юқори баҳолаган вақллари бўлган. Аммо мен шундан мамнун эдимки, бошқалар тушуна олмаган бу ҳақиқатни Ойбек ака яхши англади. Шу боисдан бўлса керак, юқорида тилга олинган китоб 1965 йилда тўлдирилган ҳолда ўзбек тилида «Ойбек маҳорати» номи билан адабиётнинг 60 йиллик юбилейига атаб эълон қилинганда, мен Ойбек акани биринчи гал китоб олиб борган маҳалимдагидан ҳам кўра мамнунроқ кўрган эдим.

Бундан кейин мен Ойбек аканикида кўп бўлганман, илм, адабиёт, ҳаёт ҳақида анчагина суҳбатлар курганман. Бу суҳбатлардан шу нарса маълум бўлар эдики, Ойбек ака адабиёт шайдоси, ҳақиқат посбони. Баъзан гап ёш истеъдодлар хусусида кетар, баъзан ўтган йирик санъаткорларнинг адабий мероси ҳақида бўлар эди. Эсимда, Ойбек ака Абдулла Қодирий номини ниҳоятда катта ҳурмат билан тилга олар эди. Одатда, у асарлар номини кўпам тилга олавермас, гапни кўпроқ асосий қахрамонлар — Отабек, Кумуш, Раъно ва Анварлар атрофида юритишни яхши кўрар эди. Абдулла Қодирийни у ўзининг устози деб билар эди. Олимлардан Ҳомил Ёқубов ҳақида ундан яхши фикрлар эшитганман. Абдулла Қаҳҳор маҳорати, хусусан унинг тил устидаги меҳнатларини ҳайратлар билан тилга олар ва тасаннолар айтар эди. Одил Ёқубов, Пиримқул Қодировлар ҳақида Ойбек ака билдирган башоратлар ханузгача эсимда: «Катта ёзувчи бўлади, катта!» — дер эди улар ҳақида гап бўлиб қолса.

Ойбек ака билан суҳбатлар, ибратли гаплар кўп бўлар эди. Буларнинг ҳаммасини эслаш осон эмас. Бироқ мен иккита воқеа ҳақида батафсилроқ гапиришни истар эдим. Бу воқеалар ҳам Ойбек аканинг улуғворлигидан дарак бериб туради.

1962 йилнинг баҳор кайтлари эди чамамда, мен адиб ҳузурига бордим, шундай, ҳеч сабабсиз, балки баҳор кунлари шунчаки саломлашиб кетиш учун. Одатдагидек яна адабиёт, ҳаёт, янги асарлар ҳақида суҳбатга киришдик. Ҳатто ўша кун бу галги баҳор серёмғир келганини, агар у ҳафталаб ёғаверадиган бўлса, гулга кирган мевали дарахтлардаги гул мағизи чириб кетиши мумкинлигини айтдилар. Шу муносабат билан ҳовлидаги гуллаб турган олхўриларга ҳам ишора қилиб, ўз фикрларини менга тушунтирар эдилар.

Нима бўлди-ю бир оздан кейин Ойбек аканинг кайфияти бир оз бузилди. «Ариза ёзмоқчиман, ариза», — деб қолдилар. Бундай ҳолатни мен Ойбек акада ҳеч кўрмаган эдим. Унинг гап-сўзлари жиддий, юз-кўзларидан асабийлашганлари кўриниб турарди. Гап Лидия Григорьевна Бат-

нинг* «Хаёт бўстони» номли асари, бу асарда Ойбек акага тегишли манбалардан фойдаланилгани ҳақида кетар эди. Бу гапга Зарифа опа ҳам қўшилди. Бу масала мени ҳам тапвишга солиб қўйди. Бошдан мен нима дейишни ҳам, бу масалага қандай муносабатда бўлишни ҳам била олмадим. Дарҳақиқат, ўша кезлари Л.Г.Батнинг «Хаёт бўстони» киссаси нашрдан чиққан ва унга мен тақриз ҳам эълон қилган эдим. Қисса тўла равишда мустақил ёзилган бўлиб кўринди менинг кўзимга. Бироқ, Ойбек ака менинг тақризим хусусида бирор нарса демади. Мен нималардир деб қаноатлантириш учун ҳаракат қилдим. Бироқ, адиб тинчланавермас эди. Икки адиб орасида низо пайдо бўлиб қолишини мен хоҳламас эдим, албатта.

Икки кундан кейин мен Ойбек ака ҳузурига яна келдим. Ҳали ҳам ўша аҳвол. Шу орада мен баъзи дўстлар билан ҳам маслаҳатлашдим. Бу гал энди мен дадилроқ эдим. Шу дадиллик билан айтган сўзларим ҳали ҳам эсимда:

— Ойбек ака, сиз ўз ижодингиз, билимингиз билан дарёсиз, дарё бўлганда ҳам азим дарёсиз. Дарёдан кимлар, нималар манфаатдор эмас? Кимлар ундан сув ичмайди? Лидия Григорьевна шу дарёдан бир оз сув ичган бўлса, ичибди-да! Бунга ортиқча ташвиш қилиш тўғри бўлармикин? — дедим.

Менинг гапим Ойбек акага таъсир қилдими, йўқми, буни мен билолмадим. Ойбек аканинг хатти-ҳаракатлари бир оз илгариги ҳолатига қайтгандек бўлди, қарашларида, муомаласида, гапириш оҳангида сокинлик пайдо бўла бошлади. «Хайрият!» дедим мен ўшанда ўзимга ўзим. Чунки бу масаланинг менга тўла алоқаси бор эди. Биз Лидия Григорьевна билан биргаликда Ойбек ижоди ҳақида китоб ёзиб, нашр қилиш арафасида турган эдик. Бирор қор-ҳол бўлиб қолса, бу китобнинг чиқиши ҳам гумондек кўринди менга.

* Бать Л.Г. Ёзувчи ва танқидчи. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Тошкентда турган ва Ойбек билан ижодий муносабатда бўлган. Табиий, у Ойбекдан Навоий ҳақида қўлгина ҳикоялар эшитган ва бу ҳикоялар таъсирида Навоий ҳақида қисса ёзган. Шунини айтиш керакки Л.Г.Бать Ойбек ижоди ҳақида тадқиқот ишлари ҳам олиб борган. Унинг хаёти, ижоди ҳақида мақолалар эълон қилган. Хусусан, Москвада «Қутлуг қон» романи ҳақида унинг ёзган биринчи тақризи ўта муҳим эди.

Вакт ўтди. Ойбек аканинг ариза бергани ва бу хусусда Академия Президиумида бирор гап бўлгани ҳақида ҳеч нарсга эшитмадим. Мен шундай хулосага келдимки, Ойбек ака бу ҳақда бирор жойга шикоят қилмабди. Бу ерда Ойбекдаги улуғворлик волиб чиқди. Бир неча йилдан кейин Лидия Григорьевна Бать билан биз бирга Ойбек аканикига меҳмон бўлиб бордик ва Москвада иккаламиз номимиздан эълон қилинган «Ойбек» номли китобимизни тақдим қилдик. Ойбек ака Зарифа опа билан биргалакда бизни яхши кутиб олишди. Ўтган кунлар, Иккинчи жаҳон уруши йилларидаги улар орасидаги ҳамкорликлар, ниҳоят, Ойбек яратган янги асарлар ҳақида узок дўстона суҳбат бўлди.

60-йилларнинг ўрталарида эсдан чиқмайдиган яна бир воқеани кайд қилишни истар эдим: одатдагидек хол-аҳвол сўраб кетиш учун Ойбек ака хузурига келдим. Бу гал ҳам Ойбек ака ташвишли ҳолатда кўринди. Бир оздан кейин кўлөзмали оқ папкани олдимга қўйиб, қандайдир таажжубланган ҳолатда: «Мен буни нима қиламан, кўринг, нима дейишим керак?» — деб менга мурожаат қилдилар. Мен бу ерда шунни айтишим керакки, адиб менинг, хали адабиёт илмида кўзга кўринадиган жиддийроқ иш қилиб улғурмаган ёш олимнинг маслаҳатига унча муҳтож эмас эди лекин, назаримда, ким биландир маслаҳатлашиши керак эди.

Мен масалага тез тушундим. Оқ папка менга таниш эди. У Ботир Файзиевнинг «Навоий» романи ҳақидаги номзодлик диссертацияси эди.

Масала тушунарли бўлиши учун унинг тарихига бир назар ташлаш зарур кўринади. Гап шундаки, Ойбек ака 50-йилларнинг бошларида қатор мажлис ва матбуот саҳифаларида танқид қилинаётган бир пайтда аспирантурада ўқиб юрган ёш йигит Ботир Файзиев Ойбек ижодидан тема олиб илмий иш бошламоқчи бўлибди. Бу темага тегишли анча-мунча манбалар ҳам йиғибди. Аммо пайдо бўлиб қолган ўткинчи вазият унга таъсир қилибди-да, у ҳам Ойбек «хато»лари хусусида фикр айтмоқчи бўлиб «Қизил Ўзбекистон» газетасида «Навоий» романини феодал ўтмишни идсаллаштиришда айбловчи асар мазмунида каттагина мақола эълон қилди.

Йиллар ўтди, «Навоий» романи хусусида, умуман Ойбек хақида айтилган танқидий фикрлар асоссиз эканлиги аниқланди. Ботир Файзиев фикрлари ҳам бирин-кетин матбуотда инкор қилина бошланди. Унинг диссертацияси эса аросатда қолди. Бундай бўлиши табиий бир ҳол эди, албатта. Аммо масаланинг бошқа томони ҳам бор эди. Ботир Файзиев ҳам ўз ишида ўткинчи вазият таъсирига берилганини англаб олди. Шу сабабдан, у ўзининг танқидий мулоҳазаларидан қайтган ҳолда илмий ишни давом эттиришдан тўхтамади. Ботир Файзиев ўзича тугалланди деб ҳисоблаган диссертациясини бирор илмий ташкилот ҳимояга қабул қилишига журъат қилолмас, хатто унинг ўзи ҳам ўзини бу ишга ҳуқуқли ҳисобламас эди. Шундай бир пайтда кимдир унга яхши маслаҳат берибди:

— Ойбек аканинг ҳузурига бор, бош эгиб узр сўра, ахволингни батафсил тушунтир ва қўлёзмани у кишига кўрсат, — деди.

Кейин эштитишимга қараганда Ботир Файзиев Ойбек аканинг уйига қўлёзмани кўтариб борибди...

Бутунги менинг олдимга қўйилган папка ўша Ботир Файзиевнинг диссертация иши эди.

Ойбек аканинг гап-сўзлари, хатти-ҳаракатлари, таажжубланганнамо қарашлари бирор чигал масалани ҳал қилишга киришмоқчи бўлган одамнинг ҳолатини эслатар эди.

Мен қўлёзмани варақлай бошладим. Шу орада нима дейишимни ўйлар эдим. Ниҳоят варақлаб бўлгач, Ойбек аканинг ниятини англаб олиш учун: «Булар ҳаммаси ўтиб кетган гаплар», — дедим. Ойбек ака гапимнинг маъносига дарров тушундилар-да:

— Йўк, булар менинг учун ўтиб кетган гап эмас! — дедилар.

Тўғри, Сиз учун ўтиб кетган гаплар эмас, тарих учун ўтиб кетган бу гаплар, — дедим.

«Тарих учун», «Тарих учун» деб бир печа бор такрорландилар у киши. Ойбек аканинг нигоҳида қандайдир юмшоқлик пайдо бўлаётганини сезиб турардим.

Бирок, мен шу нарсани аниқ билар эдимки, Ойбек акадаги улуғворлик аросатда қолган одамнинг яна шу ахволда қолиб

кетишига йўл қўймайди. Бу одамнинг аслида кечириб бўлмас гуноҳини кечириш учун Ойбек ака қандайдир доно маслаҳатларга ҳам мухтож эмас эди. Ойбек акага бундай пайтда «фалончи шундай маслаҳат берди» деган баҳона керак эди холос. Мен ҳам фикрларимни жамлаган бўлиб, бироқ минг андиша-ю иккиланишлар билан дедим:

— Бу одам кимларнингдир маслаҳати билан бир марта қилган ишига минг марта пушаймон. Сизнинг олдингизда ҳам чеки йўқ хижолатда. Иши яна шу аҳволда қолиб кетса, унинг аҳволи яна ҳам овир бўлади. Сизнинг муносабатингизсиз бу иш ҳеч ҳам силжимайди. Икки энлик қоғозга фикрингизни ёзиб берсангиз, яхши бўлармиди? — дедим.

Ойбек аканинг юзидаги ажинлари бир оз силлиқлангандек бўлиб, қарашларида қандайдир жонланиш пайдо бўлди. Мен панкани у кишининг олдига суриб қўйдим. Гап бошқа мавзуга ўтиб кетган бўлса ҳам, шу нарса сезилиб турар эдики, худди мен сингари Ойбек ака ҳам бу одам қисмати хақида, ўтиб кетган тарих хақида ўйлар эди.

Бир ҳафталардан кейин Ботир Файзиев менинг олдимга келди. У хурсанд эди. Бирор марта бу одамни мен шу даражада яйраб, ёзилиб биров билан гаплашганини кўрмаган эдим. Аввало у ўз ишига Ойбек аканинг ёзиб берган ярим бетлик ижобий тақризини кўрсатди.

Ботир Файзиев диссертациясининг химояси ҳам бўлди. Кейинчалик диссертация китоб шаклида ҳам эълон қилинди.

Бахт туғилиш, ўсиб-улғайиб яшашдангина иборат эмас экан. Бахт кўпроқ кимлар билан замондош бўлиб, кимлар билан ҳамкорлик қилишда, ҳамнафас бўлиб, ҳаётда бир сафда кадам ташлашда кўринади!

1985 йилнинг сентябр ойида мен Москвада Колонна залида ташкил қилинган Ойбекнинг 80 йиллик юбилей тантанасида қатнашдим. Бу тантанада фақат москваликларгина эмас, балки пойтахт зиёлилари, бошқа республикалардан келган ёзувчи ва олимлар иштирок этиб, улуғ санъаткор сифатида Ойбек номини олқишлашди.

Мен яна бир гал ким билан ҳамнафас бўлиб, ҳамкорлик қилганимни тушундим ва фахрландим.

Абдулла Орипов:

ФАВҚУЛОДДА БАХТ



Хаёт ва ижод тажрибаси хали ниҳоятда кам, тирик ёзувчини кўрса хайратга тушадиган мен қатори ёшлар учун 60-йилларда Ойбек каби улуг зотлар билан учрашиб мулоқотда бўлиш фавқулодда бахт эди. Биз ахир мактаб партасидан тортиб дорилфунун аудиториясида ҳам ўша классик ёзувчиларимиз асарларини ўқиб, савод чиқарганимиз. Талабалик пайтларимизда кўча-кўйдами, Ёзувчилар уюшмасида, оммавий йиғинлардами, улуг адибларимизни узоқдан кўриб, ана Ғафур Ғулом, ана Ойбек, ана Абдулла Қаҳҳор, дея бир-биримизни туртиб шивирлашар эдик. Ётоқхонага қайтгач, қолганларга мақтанардик. Қаранг, йиллар ўтибди...

Мен Ойбек домла билан у кишининг хонадонада икки марта учрашганман. Икки сафар ҳам домланинг уйларига ўзларининг йўқламлари туфайли борганман. Илк дафъа Ойбек романларининг муҳаррирларидан бири марҳум Рустам Комилов билан бордим. Ўша йиллар мен Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида ишлаб юардим. Эсимда, нашриётда Рустам ака бир кун терлаб-пишиб, «Сени Ойбек ака йўқлаяпти», — деб қолди. Эндигина уч-тўрт нарсаси эълон қилинган, хали ўз каламига ишониб-ишонмай юрган ёш шоирга шу таширф қанчалик таъсир қилганини тасаннўр этиш қийин эмас.

...Уйга кираверишдаги залда, деворга такаб қўйилган мўъжаз стол атрофида, домланинг рўпарасида анкайиб ўтирган ўша дақиқаларимни бир умр унутмасам керак. Рустам ака мени таништиргач, домла машаққатли талаффуз билан исминни такрорлади. Кейин улар Зарифа опа иштирокида «Навоий» ром-

панининг қайта наشري билан боғлиқ баъзи тузатишларни муҳокама қилиб олишди. Мен бўлсам, бу мўътабар даргоҳда дафъатан нечун пайдо бўлиб қолганимни тушунолмай хайрон бўлиб ўтирдим. Шу орада Зарифа опа «Ойбек адабиётимизнинг ўзидан кейинги қоладиган вакиллари, хусусан, кенжа авлоди билан қизиқаётганини, баъзи бирларимизнинг машқларимизни ўқиганлиги, мени ҳам шу сабабдан йўқлаганини» жасур бир кайфиятда айтиб қолди. Домла ниҳоятда тийраклик билан, кўпчилик номдор инсонларда жуда кам учрайдиган самимият ва болаларча беғуборлик билан опанинг гапларини тасдиқ этди. Ўша кунги қисқагина суҳбат адабий ижод заҳмати ҳақида бўлди. Эсимда, Зарифа опа «Ойбек сизларнинг ёшингизда китоб ўқишдан бошқа нарсани билмасди, Навоий, Пушкин, Гёте, Даштеларни жуда кўп мутолаа қиларди, кинюга кам кирарди», — деганида, бутун вужудимдан муздек тер чиқиб кетди. Мен гарчанд кинотеатрларга ҳадеб кираверишни ёқтирмасам ҳам, бу ўғитда вақтинги, ёшлигини беҳуда ўтказма, деган писанда-масални илғаган эдим. Ойбек домла, бу ўғитни азбаройи таъкид билаш тасдиқлади. Мен кейинчалик жуда узок маҳал ўша суҳбат таъсирида юрдим...

Иккинчи дафъа Ойбек хонадонига ёзувчи дўстим Носир Ғозилов билан иккимиз кириб бордик. Домла ҳовли ўртасида оддийгина курсида, бошида қоракўл папах, ёлғиз ҳаёл суриб ўтирган экан. Ичкарига таклиф этди. Ўша стол атрофида давра олиб ўтирдик. Носир ака ўзига хос чечанлик билан Ойбек домлани гапга соларди. Мен бўлсам, журъатсиз аҳволда мум тишлагандай жим эдим. Фавқуллодда Ойбек домла менга қараб, чап қўли билан хитоб қилиб «Ўқи!» — деб қолди. Ўша кунлари Кавказдан қайтиб, «Арманистон» деган шеъримни ёзиб тугаллаган эдим. Нима бўлса бўлар, деб шеърни ўқиб юбордим. Ўша учрашув тафсилотини Носир Ғозилов кейинчалик матбуотда ёзиб ҳам чиққан. Хуллас, ўша куни менинг бутун умримга татирлик ҳодиса юз берди: Ойбек домла Ёзувчилар уюшмасига киришимга тавсия ёзиб берди.

...1965 йилда тақдир тақозоси билан «Ёш гвардия» (ҳозирги «Янги аср авлоди») нашриётида ишладим. Ойбек домла учун «кўп хизмат қилган» Ботир Файзиев билан бир ҳопада ўтиришимга тўғри келди. У кезлар мен бу одамнинг Ойбек домла устидан ёзган тухмат хатлари-ю, қилмишларидан тўла

хабардор эмас эдим. Бу одам ўзини жуда ғалати тутар эди. Ҳеч ким билан гаплашмас, доимо уф тортар, тушликка ҳам бир ўзи чикиб, бир ўзи қайтиб келарди. Наприйётдагилар билан юзаки саломлашарди. Бу салом-аликлар ҳам иш тақозоси билан бўларди. Гаплари қанчалик рост бу одамнинг ёлғиз худога аён-ку, лекин бир куни Ботир Файзиев эшитадиган қулоқ излаб юрган эканми, менга ёрилиб қолди. Яъни, Ойбекнинг «Навоий» романи устидан ёзган мақоласининг тарихини сўзлаб берди. Ботир Файзиевнинг айтишича, мақола буюртма билан ёзилган, лекин эълон қилинган кўринишда бўлмаган. «Қизил Ўзбекистон» (ҳозирги «Ўзбекистон овози») газетасида унинг ёзган мақоласи тамомила таҳрир этилиб, Ойбекка ростмана хужум ҳужжатига айлантирилган. Бундан чиқадиган хулоса шуки, бу ишнинг орқасида катта кучлар турган ва улар бу ишни бажариш учун Ботир Файзиевдек иродаси суст бир кимсани топиб фойдаланишган.

Ботир Файзиевнинг менга айтишича, у кейинчалик Ойбек хонадонига тўрт оёқлаб, эмаклаб кириб борган. Зарифа она супурги билан қувиб солмоқчи бўлганларида, Ойбек домла йўл қўймаган. Хуллас, бу ишуд одамнинг помзодлик диссертациясига Ойбек домланинг ўллари ёрдам берганлар. Улар ўртасидаги суҳбат тафсилоти — турли жониворлар иттифок бўлиб яшашини ибрат қилиб кўрсатганлари ҳақидаги хотиралар кўпчиликка маълум.

Ботир Файзиев дафъатан кўринмай қолди. Эшитишимча, у оламдан ўтган экан. Наприйётдан бироқта ходим унинг таъзисига борганини эслолмайман. Худони ургани шу бўлса керак.

Минг афсуски, шунча аччиқ сабоқлардан кейин, замонлар ўзгаргандан сўнг ҳам, ёвузларнинг сони асло камайган эмас.

Ойбек ижоди атрофида юзлаб варақ мушоҳада-ю таассуротлар ёзиш мумкин. Лекин ҳозир гап домланинг барҳаёт сиймосини хотирлаш ҳақида кетаётган экан, мен ҳам у киши билан қисқа, лекин бир умр унутилмас учрашувларимни эсга олдим.

Тўғриси айтсам, ўша кунларни эслаш ҳозир мен учун бир томондан марокли бўлса, бир жиҳатдан изтироблидир. Марокли томони шундаки, Ойбекдай улуғ инсон, улкан адиб билан юзма-юз гаплашганимдан бахтиёрман, изтиробли томони шундаки, мен-ким, бир ёш шоир у зот билан рўбарў келганимда қачондир ўша учрашувларни хотира қилиб ёзарман, деб ўйлабмидим...

Кузьма Лапкин:

«МЕН ШОҲИД БЎЛГАН ВОҚЕАЛАР...»



Мен Ойбек билан унинг йигирма ёшлик навқирон йигитлик чоғида, эндигина катта ижодий йўлга қадам қўяётган даврида танишганман. Унинг ана шу ёшлик йилларига доир менда жуда кўн хотира ва таассуротлар сақланиб қолганки, булар фақат менинг ўзим учунгина эмас, балки буюк адибнинг барча мухлислари, ўқувчилари учун ҳам аҳамиятли бўлса керак, деб ўйлайман.

Ўқишимни давом эттириш ва САГУда таҳсил олиш учун Тошкентга келдим. Тошкентга келаётганимда, Москва вокзалда мени тунаб, бор-йўғимни олиб кетишди. Хайриятки, бахтимга ўқувчиларга поездда текин юриш учун бериладиган литерни кисавурлар пайқалмабди. Шу жонимга ора кирди. Йўлда менга ҳамроҳ бўлган Яша исмли студент билан кўп машаққатлар чекиб, аранг Тошкентга етиб келдик. Ўшанда август ойининг бошлари эди. Устки қалин кийимларимизни йўлда озик-овкатга алмаштиришга мажбур бўлиб, юпун ҳолда қолган бўлсак-да, жуда исиб кетдик. Шаҳар ҳавоси биз учун иссик эди, албатта.

Дарҳол ётоқхонага жойлашишга уришиб кўрдик. Иложи бўлмади, ётоқхоналарда ремонт кетаётган экан. Шунда Яша мени САГУнинг физика-математика факультетининг химия бўлимида ўқиётган курсдош дўсти Махмуд Ҳакимовникига жойлаштирмоқчи бўлди. У киши ҳам ўқир, ҳам ўрта мактабда

дарс берар ва ўзи ўқитаётган ўқувчилар билан шаҳар чеккасидаги боғда турар экан. Яшанинг таъбири билан айтганда, бу жой жашнатмисол «Боғи эрам» эди.

Анча излаб, ўша ерни топиб бордик. Боғ унча катта бўлмаган токзор ва икки-уч кайрағочдан иборат шинамгина жой эди. Ишқомлар тагида каттакон сўри бўлиб, унда 25-30 ўқувчи жойлашганди. Кеч кирди. Дарахт соясида тўпалган кўрпача устида тиззасига қалин китобни қўйиб бир киши букчайганча ўтирарди. Бу одам Махмуд Хакимов бўлиб, унинг ёпида оқиш юзли, кўзлари тимқора ёшгина йигит. Бу йигит кейинчалик улкан адиб ва шоир номини олган Мусо Тошмухаммедов Ойбек эди.

Бекорга улардан бегонасираган эканман, бизни жуда илқ ва дўстона кутиб олишди. Яша хақиқатан ҳам уларнинг ўз кишиси экан. Лекин барибир, сўрамай-нетмай ташриф буюрганимиздан ўзимни ўнғайсиз сезар эдим. Яша эса бунинг акси эди. У сиполик қилиб турмасдан ахволимизни тушунтирди. Биз улар билан бирга шу ерда қоладиган бўлдик. Хижолатпазлик билан Махмуднинг қўлидан диққатимни тортган ўша қалин китобни олиб варақладим. Китоб университетларда ўқитиладиган органик химия дарслиги эди.

Мен бу китоб билан таниш эдим. Лекин Махмуд уни қандай қилиб ўзлаштираётганикин? Чунки суҳбатимиздан маълумки, у рус тилини жуда кам билади. Китоб рус тилида, бунинг устига бадиий асар эмас, мураккаб илмий тилда ёзилган асар. Сабабини сўрадим. Махмуд менга диққат билан тикилиб жим қолди. Унинг ўрнига Ойбек жавоб қилди:

— Махмуд, — қахрамон, — деди у, — унинг бу ҳаракатини жасорат деса бўлади. Университетга келганида рус тилини мутлақо билмасди. Лекин шундай бўлса-да, астойдил уриниши туфайли аъло баҳолар билан ўқияпти. Албатта, қийин. Университетда, фан оламига тил билмасдан кириб келаётган ҳаммамизга ҳам қийин.

Ойбек қимтиниб, секин сўзлар, назаримда, ҳар бир фикрни аввал ичида ўйлаб, сўнгра рус тилига таржима қилиб гапираётганга ўхшарди. Лекин унинг нутқи маънодор, эхтиросга тўлиқ эди.

Биз танишган кунимиз Маҳмуд ҳаяжонда эди. Чунки кузги синов муддатига жуда яқин қолган эди. Унинг химия дарслигидан фойдаланишда қийналаётганини кўриб, ёрдам беришга қарор қилдим. Маҳмуд русча матнни қийналиб тушунса-да, химиявий формулаларни осонлик билан ҳал қиларди.

Унинг бу ҳаракатини кузатиб турган Ойбек чиройли ҳазил қилди:

— Бодом мағзининг мазасини татиш учун аввал данакни чақиш керак.

Ана шу суҳбагнинг ўзидаёқ иккиламининг муносабатимиз дўстона тус олди. Ойбек яна бирпас ўтиргач, ишқомларга бурканган қўш деразали кичкинагина уйга ишлагани кириб кетди. У ёлғизликда ўтириб, узок ипларди. Маҳмуд билан биз очиқ ҳавода ухлагани ётдик. Ярим тунда уйқум қочди. Атрофга назар ташладим, қоронғилик чўккан боғчада фақат Ойбек турган уйдан ёруғлик кўринарди. У ҳамон ижод билан банд эди.

Бекор юрмаслик учун бу ердаги ўқувчиларга рус тилини ўргата бошладим. Ўқув йилининг бошларида эса мени ўрта мактабга ишланга таклиф қилишди. Рози бўлдим.

Мен Ойбек ўқитувчилик қилаётган Шайхонтоҳурдаги 1-ўрта мактабда ишлай бошладим.

Биз ишлаётган мактаб собиқ рус-тузем мактаби базасида ташкил этилган эди. Шу боисдан бўлса керак, мактаб муаллимлари бир-биридан катта фарқ қилувчи икки гуруҳга бўлинганди. Асосан студентлардан иборат ёш муаллимларга М.Ҳакимов бошчилик қилса, иккинчи гуруҳдаги собиқ ўқитувчилар Мунаввар қори* таъсири остида эдилар. Ойбекнинг ҳар иккала гуруҳда ҳам обрўси ва ҳурмати баланд эди.

Юзаки қараганда, қарама-қарши гуруҳлардаги муаллимларнинг ўзаро муносабатлари ҳеч нима бўлмагандай, муросали кўринса-да, ўқитиш методи ва масалаларини тушунишда

* Мунаввар қори Абдурашидхонов Туркистонда жадилизм ҳаракати раҳбарларидан. Юсуфхон мадрасасида таълим олган. 1903 йилдан жадид мактабларида дарс берган.

зиддият мавжуд эди. Таълим-тарбия услуби масаласида кўзга кўринмас «жанг» давом этарди.

Мактабдаги айрим муаллимлар ўртасида ўтмишни идеаллаштириш, феодал-патриархал тузумнинг анъаналарини, қолок урф-одатларни кўкларга кўтариш кучли эди. Ана шу руҳдаги кишилардан бири Мунаввар қори эди. Ўқувчилар ҳазиллашиб зимдан унинг номини «Самовар қори» деб аташарди. У семиз киши бўлиб, нафас қисилишидан зорланиб юрарди. Гавдаси кулгили бўлишига қарамасдан, ўзини доимо сипо тутар, вазмин бўлишга ҳаракат қилар, бошқалар олдида салобати бор эди.

Ўзбек тилидан дарс бераётганида зоҳиран ҳазил бўлса-да, лекин аслида мазмунан чиркин, воқеликка бегона мисолларни ишлатарди. М.Ҳакимов унинг бу қилиғидан ғазабланарди. Бу ёш йигитнинг характери, эскиликка чексиз нафрати, ўтмиш сарқитларини дадил инкор этиши менга кўпроқ И.С.Тургеневнинг «Оталар ва болалар»идаги Базаров образини эслатарди.

Ойбек М.Ҳакимовни қувватлар, лекин бу ишга оқилона ва усталик билан ёндашарди.

Бир куни мактаб педагоглари йиғилишида Мунаввар қори ёш ўқитувчиларга қарата, уларнинг ўрта мактаб таълим-тарбиявий масалаларини тунғунишлари нотўғри эканлигини айтиб, шундай деб қолди:

— Барингиз ўз ўқувчиларингизнинг олим, фан ва маданият арбоби бўлишини орзу қиласиз. Ҳаммаси пуч гап. Чунки улар тил билмасликлари натижасида мактабда ҳам, олий ўқув юртида ҳам чала муллагликларича қолаверадилар.

М.Қорининг сўзи обдан ўйланган, кескин, ҳақиқатга яқин эди. Шунинг учун ўтирганларга бу гап таъсир қилди. Унга жавобан Ойбек хотиржамлик ва ишонч билан деди:

— Сиз маорифимиз тузилишидаги катта хатога жуда тўғри кўрсатдингиз. Лекин истиқболни кўра олмаяпсиз. Бу йўлдаги тўсиқлар бартараф этилди. Биз ҳам қўл қовуштириб турмаймиз.

Ойбек шундан сўнг ўзбек мактабларида ўқишни қайта ташкил этиш ҳақида ўз таклифини киритди. Унинг фикрича мактаблар икки босқичдан ташкил этилиши керак бўлиб, ўқувчиларга 4-5 синфдан бошлаб она тили билан мунтазам ҳолда рус тили ҳам ўқитилиши талаб этилар эди.

Ушбу таклиф қаттиқ қаршиликка учради. Кўпчиликка бунақа «руслаштирини» йўл қўйиб бўлмас хол бўлиб, ўзбек халқи маданиятини ривожлантиришга тўсқинлик қилиши мумкиндек кўринар эди. Лекин Ойбек ўз фикрида қаттиқ туриб олди. Чунки у, бу ишнинг келажагини кўра олган эди. Токи бу таклиф расмий жиҳатдан маъқуллангунча, озмунча куч ва ҳаракат сарфланди дейсизми?

Мактабларни қайта тузиш жўн иш эмас эди. Бунинг учун ўқитувчиларни сайлаб танлаш ва ўзлаштиришни пасайтирмаслик шарт. Хўш, ана шундай нозик вазифани ким зиммасига олиши мумкин? Янги мактаб мудирлигига М.Ҳакимов тайинланди. Менга эса дабдурустдан илмий бўлим мудирлигини таклиф қилинди. Мен ёшлигим ва ҳали етарли тажрибам йўқлигини рўқач қилиб, рад этдим. ГорОНОдагилар ўз сўзларида туриб олишгач, ўйлаб кўришга ваъда бердим ва бу ҳақда Ойбекдан маслаҳат сўрадим. У рози бўлишни маслаҳат берди:

— Ўқитувчиларнинг ўзлари сенинг номзодингни кўрсатишяпти. Чунки сенда ишимизнинг амалий тарафини бажаришда ҳаракат ҳам, устакорлик ҳам етарли...

— Маҳмуд нима деркин? — сўрадим мен.

— Хотиржам бўлавер, у ҳам хурсанд бўлади, — деди Ойбек.

Кўп ўтмай эски мадраса биноси фойдаланишга олиниб, интернатда бир неча муаллимлар қатори Ойбек ҳам истиқомат қиларди.

У тартибли ўқир, ҳар бир фанни тез ўзлаштирар эди. Ўзига ёққан китоб муаллифини гўё меҳмонни яхшилаб кутиб олган олижаноб мезбонга ўхшатарди. У баъзан шундай дерди: «Бугун Бартольднинг меҳмони бўлдим». Биз бу гапдан Бартольднинг Ўрта Осиё тарихига доир китобини ўқиб чиққанини англарилик. Мабодо қўлига мазмунан қалшюқ китоб тушиб қолса, дарров четга суриб кўяр ва «ҳазм қилиб бўлмайди», деб кўярди. Лекин ўзига ёқиб қолган китобни қайта-қайта ўқир, бу билан ўз фикр доирасини кенгайтирар, чуқурлаштирар эди.

— Ҳар бир киши, — дерди у, — фақат ўз қарашларининггина эмас, балки жамият ҳаётидаги ўрнини ҳам аниқ ва равшан билиши лозим.

Биз унда ижтимоий билимларга қизиқиш тобора кучайиб бораётганини сезардик. У фақатгина фанни эгаллаш соҳасидагина эмас, шу билан бирга адиб ва шоир сифатида ҳам шуҳрат топаётган эди.

Ўша кезларда у адабиёт ва санъатнинг назарий масалалари билан ҳам жиддий шуғулланарди. Унинг иш столида Тэннинг «Санъат фалсафаси» ва В.Белинскийнинг Пушкин ҳақидаги мақолаларини, Чернишевскийнинг «Вокеликнинг санъатга эстетик муносабати» асарини, Фричснинг «Санъат тарихи» китобини, Плехановнинг адабиётшуносликка оид мақолаларини, Луначарскийнинг «Позитив эстетика ҳақида» каби ва бошқа асарларни кўрардим. Интернетда бирга яшаётган кунларимизнинг бирида Ойбек менинг олдимга шеърлари босилган журнал кўтариб келди. Уни бу муваффақияти билан табриклаб, албатта ўқиб чиқишимни айтдим. Негаки, шу кунларда зўр бериб ўзбек тилини ўрганаётган эдим. Оёзаки нутқни тушунадиган бўлиб қолгандим. Ўқувчиларим билан ҳам иложи борича уларнинг ўз тилларида гаплашишга интилардим. Лекин бу ҳаракатимдан Ойбек бир оз ранжиди ва бир куни:

— Рус тилида гапираверсанг-чи, — деди энсаси қотиб.

— Сенинг ва бошқаларнинг шеърларини ўзбек тилида ўқиш учун ҳам шундай қиялман, — деганимда у:

— Ўзинг бирга яшаётган халқ тилини ўрганишинг, албатта мақтовга сазовор. Лекин ҳозирги вазифа бундан иборат эмас. Гап шундаки, энг аввал ўқувчилар рус тилини ўзлаштириб олишлари керак. Бу улар учун жуда зарур, — деди.

Ўрта мактабда ўқиганимда, бизга айниқса рус адабиёти ва поэзияси чуқурроқ ўргатиларди. Шунинг учун бўлса керак, Жуковский, Некрасов, Тютчев, Надсон, Бальмонт, Блок, Маяковский, Есенин шеърлари хотирамда яхши сақлашиб қолган, мен уларни бемалол ёддан айтиб бера олардим. У ҳаммадан ҳам Пушкин ва Тютчев шеърларини тинглашни кўпроқ ёқтирар, лекин бошқа шоирларнинг асарларини ҳам эътибор бериб эшитарди. Ойбек рус адабиётидаги инсонпарварликни, унинг зулм ва разолатга нисбатан муросасиз руҳини жуда кадрлар эди.

Ойбекнинг ўтмиш меросига муносабати ҳам, шубҳасиз, кимматлидир. Билмадим, балки баъзиларнинг ёдида бордир, 20-йилларда араб ёзувидаги ўзбек ёзувини логин алфавити билан, сўнгра рус алфавити билан алмаштириш масаласида қизгин баҳслар, мунозаралар бўлиб ўтганди. Бундоқ караганда харфий белгиларни алмаштириш унча мураккаб иш бўлмаса-да, бу борада баҳслар кучайиб, гап муҳим масалаларга – Шарқ ёки Ғарб маданиятига, ёзувига таяниш масаласига бориб тақалди.

Араб алфавити тарафдорлари ўзбек ёзувининг европача ёзув билан алмаштирилиши Ўзбекистонни Ўрта Осиё, Шарқнинг ўтмиш маданий меросидан бахраманд бўлишдан маҳрум этади ва Ғарбга тобе қилиб қўяди, деб қаршилик кўрсатдилар. Ана шу баҳсларда, тортишувларда Ойбек ҳам қатнашди.

Ойбек ўтмиш маданий меросини юксак баҳолар, уни кунг билан ўрганар, лекин Шарқ ва Ғарб маданияти деган гапни тан олмасди. У Шарқ маданияти тарафдорларининг Ғарб маданияти, ёзувига нисбатан қўяётган даъволарининг луч, на тарихий ва на мантиқий асосга эга эканлигини яхши биларди. Чунки Ўрта Осиё тарихида, маданиятида доимо турли хил мамлакатлар ва халқлар маданиятининг, фанининг таъсири бор. Аристотелсиз Ибн Сино ёки Берунийнинг бўлиши мумкин эмас эди. Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, Ўрта Осиёлик мутафаккирлар Европа ва жаҳон маданиятининг, цивилизациясининг шаклланиши ва равнақида ўзларининг салмоқли ҳиссаларини қўшганлар. Ғарбга сажда қилишни ҳам Ойбек бемазагарчилик деб биларди. Шу билан бирга, бу ҳар иккала маданиятни Хитой девори билан ажратиб қўйиш телба-лик холос, дер эди.

30-йилларнинг бошида биз мактабдан кетдик. Университетни тамомлагач, Ойбек сиёсий иқтисод, мен эса фалсафа фанидан дарс бера бошладик. Шу билан бир пайтда, иқтисод институтида ҳамкорликда ишладик.

Кейинги йилларда иш билан ниҳоятда банд бўлганимиз туфайли, кам кўришадиган бўлиб қолдик. Ушнинг ҳаётида, ижодида мен воқиф бўла олмаган кейинги воқеалар ҳақида бошқалар ҳикоя қилишар.

Сўзимнинг хулосасида шуни айтишим мумкинки, Ойбек ҳаётининг илк давларида у билан ҳамнафас, бир сафда бўлганимдан бахтиёрман ва бундан фахрланаман. Чунки Ойбек шоирлик ва адиблик фаолиятининг дастлабки пайтларидаёқ, ноёб инсоний фазилатлари, истеъдоди билан ўз атрофидагиларга, жумладан, менга ҳам катта таъсир кўрсатган эди.



Ойбек ўғли Омон ва набираси Гулшод билан



Ойбек акаси Иса Тошмуҳамедов билан

Қуддус Муҳаммадий:

«УЛУҒНАФАС ШОИР»



Қуддус Муҳаммадий билан суҳбатлашиш учун домлам Хомил Ёқубовни бирга олиб бордим. Бундан кўзлаган мақсадим бор эди ва бу фикр иш берди. Икки дўстни учраштириб, гапиртириб, ўзимга керакли гапларни маржондек ипга тизиб келиш эди. Икки дўст: «Хомил, эсингдами?», «Қуддус, эсингдами?», деб хотиралар уммонига ғарқ бўлишди, умр зарварақларини бирма-бир варақлаб чиқишди. Мен бўлсам, бир чекада мириқиб суҳбатларини тингладим. Бир неча китобга етадиган материалга эга бўлдим. Суҳбатдан Ойбек домлага оид ўринларни саралаб олдим.

Мен техникумда ўқиб юрган кезларим, талабалар билан ўтказиладиган учрашувларга Ойбек тез-тез келиб турарди. Техникумда озгина дарс соати ҳам бор эди. Навбатдаги келишларидан бирида техникумимизнинг «Қуёш» номли деворий газетасига кўзлари тушибди. Унда менинг «Тонг ўйини» деб номланган шеърим босилиб чиққан эди. Шеърим маъқул келиб, мен билан танишиш истагини билдирибди. Директор Маҳмуд Ҳаким мени Ойбекнинг олдига олиб келиб таништирдилар. Ойбек домла мен билан сўрашгач: «Яхши ёзибсиз, келинг тез-тез учрашиб турамиз», — дедилар. Биз биринчи марта шу тарика учрашган эдик. Шу кундан эътиборан, мен Ойбек домладан бирор

кун ҳам айрилмадим. Тез-тез уйларига бориб турдим. Янги шеър ёздим дегунча фикрларини олгани олдиларига чопиб борадиган бўлдим. Домланинг муносабати, ижодим ҳақидаги фикрлари мени илҳомлантирарди.

Биз Ойбек билан шаҳарнинг турли чеккаларида яшардик. Шунга қарамай, мен устозни уйларига пиёда кузатиб қўйишни яхши кўрардим. Йўл-йўлакай устоз билан тўйгунча гаплашардим, бундан олам-олам қувонч олардим, дилим яйрарди. Бориб-бориб устоз билан бўлган учрашувлар, мулоқотлар менга камлик қила бошлади, мен ёнма-ён бир кўчада туришни орзу қила бошладим. Орзуимни устозга айтган эдим, «Майли, майли», — дедилар кулиб. Бир йил ҳам ўтар-ўтмас менинг орзуим рўёбга чикди. Ёзувчилар уюшмаси, менга Ойбекнинг уйларидан унча узоқ бўлмаган жойдан ер берди. Қувончимнинг чеку чегараси йўқ эди. Чунки мен устоз билан қўшни бўлдим. Устознинг ховлиларида мевали дарахтлар бўлгучи эди, ҳосилга кирди дегунча бизга қўшни ҳаки чиқарардилар, бирон-бир йил мева чиқармай қолганларини эслолмайман.

Устоз ўта меҳрибон ва эътиборли эдилар. Фақат маънавий жиҳатдан эмас, моддий жиҳатдан ҳам ёрдам бериб турардилар. Улар фақат менга эмас, кўпчиликка ёрдам бериб юрардилар. Менинг шогирдим Қудрат Хикматга ҳам ёрдам берганлари ҳеч эсимдан чикмайди. У уй қураётган кезлари иморатини тугатишга пули етмай қолади. Шунда устоз унга пул бердилар. Орадан бир оз вақт ўтгач, Қудрат устозга қарзини қайтариб берганда, олмадилар: «Бу менинг болалар адабиётига қилган совғам», — дедилар. Устозни болалар адабиётининг келажаги, умуман тақдири кизиқтирарди. Ёзувчилар оламини, болалар адабиётини ёш иктидорли ёзувчилар билан кўпайишини истардилар. Ҳар гал мен билан учрашганларида: «Хўш, болалар оламида аҳвол қалай, шогирдлар борми?», — деб сўрардилар. Бир галги суҳбатимизда: «Ҳа, бор», — деб жавоб бердим ва шогирдим Қудрат Хикмат билан таништириш учун руҳсатларини олдим. Шунда устоз: «Зуваласида ёзувчилик борми? Ишончни оқлайдими?» — деб сўрадилар.

Урун бошларида Ҳамид Олимжон мени ҳузурларига чакирдилар. Ёнларида машҳур Ислон бахши ўтирарди. Ҳамид Олимжон мени улар билан ташиштириб: «Сиз Москвага ўқишга боришингиз керак эди. Лекин шароитдан келиб чиқиб, биз сизни Ислон бахшига котиб қилиб Самарқандга ишга юборянимиз. Бу ҳам сизга маҳорат мактаби бўлади», — дедилар. Шундай қилиб, мен Ислон бахши билан бирга кетдим, адабиёт жабҳасида тарғибот ишларини олиб бора бошладим.

Самарқандда ишлаб қайтгач, ўша кунлардаёқ Ёзувчилар уюшмасига Ойбекнинг олдиларига кўргани кирдим: «Уюшма-дамисиз?» — деб сўрадилар.

«Йўк, аъзо эмасман» — деган эдим, дарров керакли ҳужжатларни тайёрлашимни буюрдилар. Ўзлари тавсиянома ёзиб бердилар. Мени уюшма аъзолигига қабул этиш масаласи кўриладиган куни устоз бетоб бўлишларига қарамасдан, мажлисда қатнашдилар.

Ойбекнинг хизматлари фақат мен на ё менга ўхшаганларнинг тақдирини хал қилишдангина иборат бўлмай, балки адабиёт оламининг тақдирини белгилашда ҳам сезиларли из қолдирган.



Ойбек рафиқаси билан дам олиш масканида



Чиндан севаман, юракдан севаман!

Ойбек

Зарифа Саидносирова:

«БУТУН БОРЛИҚНИ УНУТИБ...»



Ойбек билан 1924 йилнинг кузида танишганмиз, мен у кезлари Навоий номидаги педагогика техникумида ўқирдим. Бу техникум Хадрада, Хамза номидаги театр эски биносининг пак каршисида эди. Техникум ётоғи, ошхонаси орқасида — Саидкарим бойнинг ховлисида жойлашганди. Ойбек ҳам шу техникумда таҳсил оларди. У «Тонг юлдузи» деб номланган деворий газетамизда муҳаррирлик қиларди. Шу сабабли баъзан йўлимни тўсар, деворий газета учун бирон нарсга ёзиб ёки расм солиб беришимни илтимос қилар эди. Шу бахона Ойбек билан тез-тез учрашиб турадиган бўлдик. У дарсдан чиқишимни баъзан соатлаб пойларди. Бу ахвол ҳар куни такрорланарди. У мени трамвайгача кузатиб қўярди.

Ойбек кунда йўлимни тўсиш ва кузатиб қўйиш билан чекланмасди. У менга хат ёзиб, қўлимга тутқазарди. Ойбекнинг ўз қўли билан менга берган хатлари ёки сингилларим орқали берган хатларини ҳозир ҳам сақлаб қўйибман, бошқа бировлар орқали берган хатларининг кўпчилиги менга етиб келмаган. Шундай менга етиб келмаган хатлардан бири Намуна мактабининг ўқувчиси Ойбекнинг шогирди Шукрулло Файзуллаев орқали бериб юборилган хат эди. Орадан ўттиз икки йил ўтгач, 1957 йилда учрашганимизда Шукрулло хат воқеасини кула-кула сўзлаб берганди. У хатни очиб ўқиган,

ичидаги шеър маъқул келиб кўчириб олган, кейин хатпи бизнинг уйга оикелиб, «Бериб кўйинглар», — деб кимгадир топшириб кетган. Ўзи бўлса хатдаги шеърни ҳозиргача ёддан ўқиб юрар эмиш. Бу шеър «Кутганда» номи билан «Туйғулар» тўпламида кейинчалик босилиб чиққан. Ойбекнинг бу шеърини мактуби менга етиб келганидан ўзи ҳам беҳабар эди.

Бир куни «Туйғулар»ни варақлаб шу шеърни ўқир эканман, Ойбек: — Бу шеърнинг бошқа нусхаси ҳам бор эди, — деди ва столидаги қоғозлардан бир варақ олиб ёзди:

«Туйғулар»даги вариант

*Йўлингда кутдим,
Ҳасратлар ютдим,
Сен ҳеч келмадинг,
Дардим сўрмадинг.*

*Бир кун кулиб боқдинг,
Ирмоқдай оқдинг.
Қалбимда мангу
Оловни ёқдинг.*

*Оқар сув қайтмас,
Лекин сен бир қайт,
Интизорман, оҳ,
Менга бир сўз айт!*

*Йўлингда кутдим,
Ҳасратлар ютдим,*

*Ҳижронинг-ла кўпдан
Ўзни унутдим.*

*Сен ҳеч келмадинг,
Дардим сезмадинг.
Чаманлар ичра,
Бирга кезмадинг.*

*Аввал ўқ отдинг,
Кўнглим қонатдинг.
Сўнгра, юлдузим,
Қайларга ботдинг?*

*Малагим, бир боқ,
Борлигимни ёқ.
Оҳ, ёшлик чоғим
Бир кўзга япроқ.*

— Шунча йил ўтибди, ҳапуз шеър ёдингиздами? Ёзувларингиз орасида буни учратмагандим.

— Сени макгабдан қайтишингни кутиб, уч соат пойлаганман. Келмадинг, қайси кўча орқали кетибсан, билмадим. Шунда ёзганман.

Кулишдик.

Бекжон касалхонада ётиб даволанганида бир кардиолог шифокор Ойбекнинг шогирди эканлигини ва ҳамиша Ойбек-

дан менга мактуб ташиганлигини сўзлабди. Таажжубландим. Демак, кўп мактублар, менга етиб келмасдан йўлда йўқолган.

Бир кун Ойбек шеър ёзиб тўлатилган, қалингина, сариқ муқовали дафтарини кўлимга тутказди. Шеърларнинг бошига ва охирига кичик-кичик расмлар чизиб беришимни сўради. Йўқ деёлмадим, дафтарни уйга олиб кетдим. Энг нозик мўйқалам, акварелда расмлар чиздим. Мактабга кетганимда дафтар иш столимда қоларди. Бир куни дадамнинг кўзлари тушибди. «Кимники?» — деб сўрадилар мендан. Жавоб қилдим. «Бармоғини тишлаб, хаёл билан ерга қараб юрадиган бир болани кўрардим техникум ҳовлисида, Ойбекми у?» — дедилар. Ойбек дадамга маъқул келган бўлса керакки, қойимадилар.

Бу дафтар ҳозир Ойбек архивида йўқ. Жуда афсусланаман. Яна бир жилд учун етарли шеър бор эди унда. Ойбек 1927 йилда Ленинградда таҳсил олгани кетаётганида дафтарни сақлаш учун синглисига бериб кетган эди. Синглиси Шарофани 1928 йилда турмушга бердилар, у ўзининг сандиқчасида дафтарни олиб кетган. Кейинчалик дафтар йўқолган.

Ойбекнинг ойиси ва дадасини мен биринчи марта 1925 йилда у техникумни тугатган йили кўрганман. Ҳаят катта тантана, зиёфат бўлган. Техникумни битирган 12 талабани бошдан-оёқ кийинтиришди, даста-даста китоблар ҳадя этишди. Ҳовлида катта зиёфат берилди, хоналарнинг бирида уларнинг ота-оналарини меҳмон қилдик. Мен чой ташиб, ош ташиб югуриб юрдим.

1925 йилнинг эрта баҳори. Одатда дарсдан сўнг ярим соат, бир соат дам олиб сўнг студияга — расм машғулотига кетардим. Ойбек синфга кириб, олдимга ўтирди. Суҳбатлашдик. Сўнг «Сизга биров бериб юборган эди», — деб бир хат узатди. «Кимданлигини айтмасангиз олмайман!» — дедим. Ўзимдан. Фақат олдимда ўқиманг», — деб илтимос қилди. Ойбек чиқиб кетгач, хатни очиб ўқидим, юрагим титраб кетди, такрор-такрор ўқидим.

*Савдонинг ипаги қалбим ўради,
Рухимда булбуллар дард-ла йиғлади.
Йиғлоқи қалбимга нега кулмадинг?*

*Хаёллар уфқимда, гўзал юлдузим,
Кўрмасам дард сочар қонли кўзларим.
Энди боқ менга, эй оташин шеърим,
Шу ўксиз руҳимга нега кулмадинг?!*

Кейинчалик Ойбек бу шеърининг учинчи ва тўртинчи сатрларини

*Севгилим, хаёлинг мангу боглади,
Шу ўксиз кўнглимга нега бокмадинг?*

деб ўзгартирди. Мен учун унинг бу хати жуда азият.

Ойбек техникумни битиргач, Ўрта Осиё дорилфунунининг иқтисод факультетига ўқинга кирди. Техникум ётоғида гурди. Менинг олдимга тез-тез келиб турарди, синфга кириб партала ёнма-ён ўтириб соатлаб гаплашарди. Бир кун синфда йўқ эканман, партамнинг тахтасини кўтариб, тагига «Чиндан севаман, юракдан севаман» деб йирик ҳарфлар билан ёзиб кетибди.

Кунлар, йиллар ўтаверди. Ойбек менинг йўлимни пойлашдан толмади. Техникумдан чикиб кетаётсам, оркамдан келиб сочимдан тортди. Деразадан қараб, кутиб ўтирибман сени, деб кўлимга китоб тутқаэди. Бу унинг биринчи шеърлар тўплами – «Туйғулар» эди. Китоб саҳифасига «Зарифага, энг сўнгги армуғоним» деб ёзилган эди.

Ойбек билан учрашувларимиз, ёзишмаларимиз тўй билан якунланди. 1929 йилнинг июн ойида мен унга турмушга чиқдим. ЗАГСда бир гувоҳ кераклигини айтдилар. Ойбек кўчага отилди, ўтиб кетаётган бир чала таниш, ўрта яшар кишини бошлаб кирди. Кулишдик. Тўйимизга Ойбекнинг даси, ойиси, акаси, келинойиси, бувиси, тоғаси хотини билан, Шафоат эри билан келишди. Яна Ойбекнинг дўстлари, менинг факультетдаги ва «Зебинисо»* даги ўртоқларим йиғилишди. Тўйимиз жуда чиройли ўтди.

Куз яқинлашди. Ойбек икковимизга туришга уй йўқ. Кўп бош қотириб ўтирмадик. Биз учун бу аҳамиятсиз гўюларди,

* Зебинисо номли мактаб 1920 йилда Тошкентда очилган хотин-кизлар интернат-мактаби. Дастлаб бошланғич, кейинчалик 7 йиллик мактаб бўлган.

дарров қарор қилдик: ойимнинг айвонлари катта, икки девор кўтарилса бир уй, бир дахлиз ясалади. Ойбекнинг дадаси уста мардикор бошлаб келдилар, бозордан Ойбек ўзи уч табақали кагта дарвоза на бир эшик ошқелди. Бўйи ва эни 3,5 метрдан бир кичик хона пайдо бўлди. Бир диван сотиб олдик, ҳар жума Ойбек дуторни қўлтиқлайди, мен фотоаппаратни оёқлари билан кўтариб оламан. Акасининг уйига борамиз. Дадаси, ойиси, акаси, келинойиси ховлининг ўртасига жой қилиб, ош дамлаб, бизни кутиб ўтирадилар. Паловни еб бўлгач, бир-икки пиёла чой ичамиз. Ойбек қўлимга дуторни тутқазади. Дилхирож ё Қора наво мақомига черта бошлайман. У замонда телевизор йўқ, радио йўқ, шундай дам оламиз. Ойбекни яқинлари билан олган суратларим ханузгача сақланган.

Баъзан жума кунлари Ойбек менинг этюднигимни кўтариб олади, иккаламиз шаҳар четига чиқиб кетамиз. Мен бирор расм чизган бўламан, Ойбек шеър ёзади.

Уйимизга Ойбекнинг ўртоқлари тез-тез келиб туришарди. Баъзан ўзимиз уларникига меҳмонга борамиз. Ёдимда, бир кун Ботуни таклиф қилдик. «Шеърларингизни Зарифахон ёддан ўқишни ўргансин», — деган эди ўшанда Боту.

1932 йил мени Тошкент медицина институтига ишга таклиф қилдилар. Бизга уй ваъда қилганлари учун рози бўлдим. 1932 йилнинг 26 июл ойида ўғил кўрдик. Оиламизнинг шодлиги жаҳонни тўлдирган эди. Иسمىни Омонбек қўйдик. Бизнинг оиламиз ўғилга ташна бўлганидан фарзандимизнинг иккинчиси ҳам ўғил бўлишини истардик. Кутганимиздек иккинчи фарзандимиз ҳам ўғил бўлди. Кувондик. «...Бир қиз ҳам бўлгани яхши», — деди Ойбек. 1937 йилнинг 16 апрел куни, тиззадан қалин қор ёққан кун Гулранг туғилди. Ойбек киритган мактуб хануз менда сақланади.

«Зарифа!

Қизимиз муборак! Мен ўша ерда кутиб ўтирган эдим. Хамида чиқиб: «Қиз туғилди», — дегач, шошиб қолдим. Ишонамадим. Қандай тез! Уйга югурдим. Уйда дадам ўтирган экан. У ҳам ҳайратда қолди. Жуда суюнди. Ош еб, қизга исм қидириб ўтирибмиз. Аянгга даданг хабар беражак.

Қизимга соғлиқ, бахт ҳар чор ёр бўлсин. Умри кўкламдай чечакзор бўлсин!»

1939 йил тўртинчи фарзандимиз туғилди. Ойбек бир қизим бор, буписи ҳам ўғил бўлсин, дер эди кулиб. Буюртгандай ўғил туғилди. Жуда суюндик ва Суюнбек деб исм қўйдик. Болаларни айни ушқ пайти. Кечалари улар йиғлайдими, мен ўринларини алмаштириб, эмизиб, фивирлайман ёки кундузлари улар эмаклаб, ўйнаб, шовқин кўтарадими, унга барибир: эшитмайди, парво қилмайди, ишимга халакит бердингиз, деб ранжимади. Бутун борликни унутиб ёзади. Болалар эмаклаб бориб оёғига тирмашса, кўтариб тиззасига олади, кўксига босиб ўпиб-ўпиб ерга қўяди ва тагин ёзишда давом этаверади. У ёзар экан, ўрнидан туриб, уйнинг у бурчидан бу бурчига тез-тез юради, узиб олган қоғоз парчасини чайнайди, асар қахрамонлари билан сўзлашади... Баъзан товушини баланд қўйиб, қўлларини ҳаракатга солиб хаяжон ила гапириб қўяди. Ойбек кўчада ҳам атрофни унутиб, хаёлга берилиб юрарди.

Бир кун Гоголь кўчасида трамвайга тушсам, Ойбек ўтирибди. Секингина ёнига ўтирдим. У мени кўрмади, ўз хаёли билан банд. Индамасдан ўтиравердим. Ойбек аллақандай бир куйни хиргойи қилиб ўтирарди. Баъзан қўллари билан енгил ҳаракат қилиб ҳам қўяди. Трамвайда одам оз, кўпчилик руслар, қаршисида кексароқ рус аёл бозордан келаётган экан, олдида меваларга лик тўла икки сават турибди, ниҳоятда асабийлашиб ўтирарди. Мен эса жим ўтиравердим. Бир вақт ўрнидан сапчиб турди-да, «трамвайда ҳам тинчлик йўқ, аза куйини эшитиб ўтиришинг керак» деб бошқа жойга ўтиб олди. Одамлар у аёлнинг ўзини тутушидан уялиб, ўнғайсизлангандай жим ўтиришди. Ойбек ҳеч нарса сезмади, қўшиғини айтиб ўтираверди. Кўзларидан англар эдимки, у хаёлан бошқа оламда кезиб юрибди. ТошМИга етдик, трамвайнинг сўнгги бекати, ҳамма қўзғалапти. Ойбек ўтирибди.

— Туринг энди, Ойбек, етдик, — деб елкасига секингина қўлимни қўйдим.

— А? Қачон чикдинг сен? — деб сўради таажжубланиб.

Ойбек ишлаганда хаёли бутунлай ёзаётган асарида бўларди. У қахрамонларининг ҳаёти билан яшай бошларди. 1949 йилда Ойбек Кисловодскийнинг «Ўзбекистон» санаторийсида даволаниб «Олтин водийдан шабадалар» романини ёзди. Жуда қаттиқ ишлади, кеча-кундуз ўтириб ёзди. У билан бирга дам

олганлар кейинчалик менга кулиб-кулиб гапириб беришган эди. Ойбек ишлаб хorigанидан бўлса керак, папирос чекиш учун кўйлак, пиджагини кийибди-да, галстук тақиб, шимини кийишни унутиб, иштонда балконга чиқибди. Санаторийдаги аёл ходималар ўзлари айтгани уялиб, бир эркак кишидан илтимос қилишибди: «Шоирга бориб айтинг, шим кийишни унутипти у бояқиш», — деб.

1949 йилнинг декабрида Ойбек Покистонга кетадиган бўлди. У ерда Ёзувчилар ассоциациясининг йиғилишини ўтказиш белгиланганди. Сафарда у «Покистон пойтахти», «Покистонлик аёл», «Муҳожирлар лагери» шеърларини ёзиб қайтди. Икки кундалик дафтарни хотираларга тўлдирди. Сафар хотираларини матбуот саҳифаларида эълон қилди. Ойбекни кутгани болалар билан вокзалга чиқдик. Ҳамманинг кўлида юк бор, Ойбек ўзи тушиб келди. Аёллигимга бориб, кўнглимнинг бир чеккасидан бизга совға олмабди, деган хаёл кечди. Шунда у ён чўнтагидан менга атаб олган олтин халқани узатди. Ёқут ва дурлар билан безалган нафис ишланган сирға. Сирға менга ёққанидан кечалари ҳам ечмасдан ётардим.

Ойбекнинг 1934 йилда ёзилган «Ўзбекистон» шеърисида шундай мисралар бор:

*Хонақодан чиқиб фанларни минди,
Электрон текширади кечаги чўпон.
Дорилфунун курсисини ўпар қиз, жувон,
«Капитал»нинг ҳар сатридан галалаб учган
Фикрларни қувар тунлаб ёшлар киприги.*

Кейинги нашрларда «Хонақони ташлаб фикр-фанларни минди» деб тузатиш киритишга тўғри келди. Чунки Союздаги бир мажлисда гап бўлди. Нега фикр хонақодан чиқади? Демак, Ойбек илм хонақода пайдо бўлди демоқчи. Бу тараққиётни кўрмаслик. Бўлиб ўтган бу гаплардан мен ҳам, Ойбекнинг дўстлари ҳам хафа бўлдик. Ойбекнинг номидан ариза ёзиб шеър яна босилганда «хонақони ташлаб фикр» деб тузатилсин, «Хонақодан чиқиб фикр фанларни минди» сатри янглиш тушунилган, хонақодан чиқиб дейилганида «хонақони ташлаб фикр» маъноси назарда тутилган, деб ёздим.

Ойбек кўп гапларга нарво қилмайдиган ўта оққўнгил содда одам эди. Баъзан ўзининг соддалигидан ўзи ҳам ҳузур қилиб куларди. Эсимда, Москвада «Москва» меҳмонхонасида тўхтадик. Эртага кегамиз, деб турганимизда олдимизга Одил Раҳимий кирди. «Олтин водийдан»* нинг хомаки таржимасини шу киши тайёрлаган эди.

— Зарифа хоним, менга 1000 сўм пул керак эди. Бугун-эрта Тошкентдан оқча кутиб турибман, келса қайтараман, — деб менга мурожаат қилди. Ёнимда 1000 сўм пул бор, бошқаси акредитив. Ойбекка қарадим.

— Кечки овқатга, эрталабки нонупштага 400 сўм етар, 600 сўм бериш мумкин.

— Ўзинг биласан, — алланечук жилмайди у.

— Ҳа, майли, — деди Одил — 600 бўлса 600 да, икки-уч кунда албатта, Ўзқийга элтиб бераман. У пулни олиб чиқиб кетгач, Ойбек хохолаб кулди.

— Нега мунча куласиз? — таажжубланиб сўрадим.

— Бермайди, энди у.

— Нега индамай ўтирдингиз, сал шишитсангиз бўлмасмиди, — дедим. Ойбек роҳат қилиб куларди.

— Мени кўп алдаган, сени ҳам битта алдасин дедим, — деди. Ойбек шундай ҳузур қилиб кулдики, мен унинг соф кўнгиллигидан, соддалигидан фахрланиб кетдим.

Ойбек 1943 йил апрел ойларидан уруш ҳақидаги романи — «Қуёш қораймас»ни ёза бошлади. Газеталардан кўп материаллар йиғди, уч ойдан ортиқ фронгда бўлди. Жанг майдонларини кўрди. Юртимиздаги турли миллат жангчилари билан суҳбатлади, уларнинг кайфиятлари, феъл-атворлари билан яқиндан танишди. Уруш тўхташи билан Сталинградга бирга бордик, емирилган, куйган хароба қишлоғу шаҳарларни, сондан чиққан далаларни кўрдик. Сафардан қайтгач, романини давом эттирди. 1951 йилга келиб хасталиги сабабли бир неча вақт ёзишни ташлаб қўйди. Кейин у айтиб турадиган, мен ёзадиган бўлдим. Ишдан келишимни ошиқиб кутарди. «Овқатлан, чой-пой ич, ёзамиз. Миямда ҳаммаси тайёр, тезроқ айтиб турсам ёзасан, — дер эди шошилиб. Икки-уч соатлаб ёзаман.

— Бас, Ойбек, чарчадингиз, — дейман.

* «Олтин водийдан шабадалар» романи кўзда тутиляпти.

— Йўқ, чарчамадим, яна жиндай сабр қил, — деди.

«Сизга кўп ишламоқ мумкин эмас», — десам кулоқ солмасди. 1957 йилда асарни ёзиб тамомлади, 1959 йили нашр этилди. Кўп ўтмай русча таржимаси ҳам босилди.

Орада шеърлар, илмий мақолалар, «Бобом» достонини, «Болалик» киссасини, Покистон ҳаётидан «Нур қидириб» киссасини ҳам ёза бошлади.

Ойбек «Болалик» киссасини 1943 йилнинг июн ойларида бошлаб, 12 саҳифагина ёзган экан. Хасталик даврида ёзиб тугатиб, 1963 йили нашр этилди. Рус ва украин тилларида нашр этилди. Ҳамза мукофоти берилди.

«Нур қидириб» киссасини ҳам 1950 йил феврал ойларида бошлаб, 143 саҳифа ёзган экан, уни ҳам хасталик даврида ёзиб тугатди. Асар 1958 йилда босилиб чиқди. «Навоийнинг ёшлиги» киссасининг тақдири ҳам шундай, аввал ёза бошлаган, эллигинчи йилларнинг охирида тамомлади. Қисса 1976 йили Ойбек вафотидан сўнг босилиб чиқди. Бу гапларни ёзишимдан мақсад, асарларининг кўпчилигини соғ вақтида ёза бошлаган, режалаштирган, лекин вақтининг кўп қисми жамонат ишлари — Академия ва Ёзувчилар уюшмасида ўтгани учун тугатишга вақт ҳам, имконият ҳам бўлмаган. Бу ҳақда ўзи ҳам «Илгарилари вақт кўп бўларди, маҳорат етишмасди, энди маҳорат етилган, вақт етишмайди», — дерди.

Ойбекнинг 1959 йилнинг 15 августида ёзган қуйидаги шеърини ўқисам, юрагим эзилиб кетади.

*Хастамен... Фикрга, туйғуга тўлиб
Ой менга ҳамқадам — сокин юраман,
Соғайсам бир кун ёзаман тўйиб,
Ҳисларга қалбимни қўшиб ёзаман.*

*Кечалар юрурмен телбадай ҳориб,
Бошимда ой борур, менга ҳамқадам,
Хаёллар учади машъалдай ёниб,
Туриб ёзajakман бир кун соғайсам.*

Ойбек 17 йил хасталик билан курашди. Мен унинг кундалик кайфиятини, ўй-тилагини бирга хис қилдим, кадам-бакадам бирга яшадим. Шу сабабдан бўлса керак, бу шеърини хаяжонланмасдан, тинч ўқий олмаيمان.

Ойбекнинг «Улуғ йўл» романининг ёзилиши ҳам кўп йилларга чўзилди. Бу асар бутун умр Ойбекнинг кўнгли тубидаги юк эди. У ёпилигидан халқни — камбағал ва меҳнаткашларнинг ҳаётини кузатиб, мушоҳада этиб келди.

Бозорга борсам ҳам биргалашиб борарди, одамларнинг гапларини тингларди, улар билан суҳбатлашарди, кўча, бозор, чойхона ҳаётини синчиклаб кузатарди. Темирчилар, бешикчилар дўконига кириб ўтар, тахта-ўқлоғ, теша-болтапнинг нархини сўрар, керак бўлса-бўлмаса сотиб оларди. «Улуғ йўл» Ойбек ҳаётлигида нашрга тушди, афсуски китоб холида кўриш унга насиб этмади.

Ойбек Бобур ва Темур ҳақида дoston ёза бошлаганди. «Бобур» достонидан бир парчани Ойбекдан сўраб, унинг 60 йиллик юбилейига бағишланган илмий сессияда ўқиб бергандим. Эшитганларга манзур бўлди. Кўп ўтмай С.Липкин таржимасида ўша парча русча чиқди. Лекин «Темур» достонини гугатиш ҳам Ойбекка насиб этмади. Достондан сўнг Темур ҳақида роман ёзиш орзусида эди.

Биз Ойбекдан 1968 йилнинг 1 июлида жудо бўлдик. Унинг хасталикдаги сўнгги сонияларни эслашга қийналаман, қулоғимда: «Ўламан, Зарифа, мендан рози бўл!» — деган сўзлари янграйди.

Ойбек жуда келишган, кўркем одам эди. Ички дунёсининг бойлиги, ақли, қалбининг гўзаллиги, софлиги юз ифодаси-ю кўз қарашларидан кўриниб турарди. Буни рассомларнинг ҳам, ҳайкалтарошларнинг ҳам илғани қийин. Фақат менгина юракдан ҳис этардим. Ойбекнинг қошлари асло чимирилмасди, жуда жаҳли чикса, биз унинг кўзларидан билардик. У ишлаб ўтирганида, пешонасида мияга кетган тик бир томири ўғлоқдек қабариб турарди. Атрофни тамом унутарди. Ўзи ҳам ҳаминша «Юрак қоним билан ёзаман», — дерди.

Мен мана шундай тенги йўқ инсондан айрилдим. Ойбек ҳақида хотираларимни ёзишни сўрашганда ёзиш мен учун оғирлигини айтгандим. Ҳақиқатдан ҳам, Ойбек билан ўтган бутун ҳаётимни эсласам, худди кино тасмасидай бирма-бир ўнгимда. Унинг ҳатто бир саҳифасини эслаш ҳам менга оғир. Лекин кексая бошлаганимни, Ойбек ҳақида хотира ёзиб қолдириш кераклигини назарда тутиб, ёзиб беришга қарор қилдим...



«Зарифа, сени тўқсонга кирганда ҳам севсам керак»

Ойбек

Жуманиёз Жабборов:

«ОЛАМ ИЧРА БИР ОЛАМ»



Талабалик йилларимиз эди. Хотирамда муҳрланиб қолган хаяжонли учрашувларда — ҳозирги миллий Дорилфунун даргоҳида илк бор Ғафур Ғулом, Ойбек, Собир Абдулла, Лоҳутий, Садриддин Айнийларни кўриб, сўзларини эпитдик. Бундай бебаҳо учрашувларнинг ҳар бири ҳақида соатлаб сўзлаш мумкин. Ойбек домла ўша пайтларда ноёб ходиса бўлмиш Покистон сафаридан қайтиб, таассуротларини биз билан баҳам кўрганлар. Худди кинода кўринаётгандек аниқ лавҳаларда ўша диёрни кўз ўнгимизда гавдалантирганлар.

Университет бағрида ёш ижодкор бўлиб, таҳсил олиб юрарканмиз, Ойбек — биз учун олам ичра алоҳида бир олам, Ғафур Ғулом — сирлар тўла бир дунё бўлиб, ёш қалбларимизни забт этган эдилар.

Ойбек домла шеъриятини ўқиётиб, оламни ҳис этишнинг бўлакча, антиқа манзараларини кўра бошладим. Айримларини таъкидлаб ўтишни истар эдим, чунки уларни ҳар гал ўқиб, мафтун бўлишдан толикмайман:

«Буралиб, кўкатлар ичидан чопар

Узилган марварид ярқирашлари» (ирмок)

«Олтин сепкилли қоп-қора кеча» (юлдузли кеча)

«Оташ илон сингари чакмок»

«Бужур қоялар»

«Кечани оларок тақимга

Савайди шиддатли бир ёмғир».

- «Жийдазор ёнади кумуш тутунда»
- «Абадият ва умр сингари оқади сув»
- «Кўзларида сачрар кора, кучли нур»
- «Дарахтларнинг булути қалин»
- «Япроқ нам ерни ўпди»
- «Қирларда лолалар гўёки машъал».

Табиатни Ойбек домла қадар ҳеч ким бунчалик нафис, тераи ва илгичка ҳис этмаса керак.

Шу ўринда ҳозирги «Ўзбекистон овози» газетаси топшириғи бўйича Ойбек домланинг уйларига бориб, «Навоий ва Гули» достоними ёки алоҳида махсус саҳифаними гаплашиб келганимни айтмасам бўлмас. Домла диванда ёнбошлаб ўтирар, оқ оралаган қалин жингалак сочлари дўппидан тошиб чиққан, қўлларида арабий имлодаги қандайдир бир китоб бор эди. Чуқур ҳаяжон ичида у киши билан саломлашдим. «Келинг, келинг...» деган самимий сўзлардан сўнг чайпала-чайпала муддаога ўтдим. У киши чой устида гаплашамиз, дегандай қўшни хонага ўтишимни ишора қилдилар. Ҳурматли Зарифа опамиз кичик бир дастурхон тузаб қўйган экаллар. Бир пиёладан чой ичилди. Стол устида турган оқ чойпақдан ниманидир қуйиб ичишимни айтдилар. Қўйсам, кип-кизил, анор сувидай қўлбола шароб. Яширмайман, уяла-уяла бўлса-да, икки пиёла ичдим. Домла ҳам иримига бўлса-да, татинган бўлдилар.

Мен жуда бахтиёр эдим. Ҳазилми, мени болаликдан ўзига мафгун-у махлиё этган «Навоий» ва «Қутлуг кон»дек забардаст романларни яратган буюк Ойбекнинг рўпарасида суҳбатлашиб ўтирибман. Қандай бахт! Ўзбек тилининг мислсиз сеҳргари, бадиий тафаккур паҳлавони бўлмиш устоз мендек оддий бир қаламкаш билан суҳбатлашмоқда! Замон долғаларига мардона кўкрак керган, яраланган шердек ўзига сиғмай тошиб-тошиб келаётган, кўп гапларни айтишга тайёр-у, лекин печайиллик маънавий изтироблардан сўнг дудукланиб қолган устоз билан юзма-юз ўтирибман. Неча минг саҳифалар устида бедор ўтган кеча-ю кундузлар, ғанимлар ғарази ўз кучини кўрсатган эди. Мехрли кўзларнинг тафтини сезиб, ўзимни осмону фалакда ҳис этардим. У киши айтмоқчи бўлган сўзларни жон қулоғимни тикиб эшитардим... Пушкин асарларини таржима

қилиш ниятида бундан кўп йиллар олдин бир гуруҳ ўзбек адиблари Чимён тоғлари бағрида чодирлар тикиб ижод этишаркан, Ойбек домланинг содда буюклиги хусусида тўқилган кўпдан-кўп қизик латифаларни ҳам хаёлдан ўтказиб турардим.

Дунёда жасоратли ишлар, жасур инсонлар кўп. Дейлик, фазогир қаҳрамонлар космик кемаларда учиб, зим-зиё самовот бағрига чиқиб, ақлга сиғмайдиган ишларни бажарадилар. Ёким, бир неча чақирим океан қаърига тушиб, ўлимнинг кўзига тикка боқиб, ғалати жонзотлар оламини таҳлил этадилар. Ер шарининг энг терең қатламларига тушиб, беп-олти ой мобайнида еру осмондан жудо бўлиб, катта илмий кашфиётлар яратаётган мард инсонлар борлигини ҳам биламиз. Бундай баҳодир, шерюрак инсонлар олдида ҳаминча таъзим этамиз. Лекин, назаримда, ҳақиқий ёзувчи — санъаткор меҳнати буларнинг барчасидан буюқдир. У олам ичра олам яратади. Бадий сўз ва тасвир воситаси ила жонли одамни, унинг қалб дунёсини, ҳаётнинг ажиб манзараларини қайта сувратлантиради. Инсоннинг қалб дунёсига кириб бориб, ундаги жавоҳирларни юзага олиб чиқади. Навоий, Шекспир, Толстойлар меҳнатини бир тасаввур этиб кўринг. Ойбек домла ҳам ўшандай улуғлар сирасида тура олиши тан олинган.



Ойбек домла шоир Қудрат Ҳикмат билан



ФАРЗАНДЛАР НИГОҲИ БИЛАН...

Инсон табиатида хос бўлган хислатларни уни атрофдагиларга бўлган муносабати билан бир қаторда болаларига бўлган муносабатида ҳам кўриш мумкин. Фарзандни севиш ҳар бир ота онага хос, аммо Ойбек болаларига ўта меҳрибон бўлган. «Болалар ёшлигида бирон ерга меҳмонга боришимизга тўғри келса, уларни ўзи кўтариб борарди», — деб хотирлайдилар Зарифа Саидиносирова.

Зарифа опадан Ойбек домла фарзандларини қайси соҳа эгалари бўлишини истар эдилар, деб сўраганимизда қутлиммаган жавобни олдик: «Энг аввал яхши инсон бўлишини истар эди». Ойбек домланинг орзулари бу кун ушалган. Уларнинг болалари отага муносиб фарзанд ва ўзлари танлаган касбнинг етук мутахассиси бўлиб етишилиди. Улар ташқи кўринишлари билан ҳам, табиатан ҳам Ойбек домлага жуда ўхшайдилар. Суҳбатларимиздан бирида Зарифа опадан Ойбек домлага хос бўлган қайси хислатлар фарзандларинида қайтаришган деб сўраганимизда: «Ойбек одамларни жуда яхши кўрарди. У содда, оқ кўнгил эди. Уларни ажратмас эди. Унинг учун ҳамма одам яхши, ёмони йўқ. Болалари ҳам шундай, ҳамма одамларни бирдек кўришади. Энг қувончлиси болаларимнинг отаси — Ойбекка ўхшаб дўсти кўп, дуимани йўқ», — дедилар.

Ойбек домланинг фарзандларини ота-оналарига нисбатан бўлган муносабатларини ўрганиш мақсадида суҳбат ўтказдик. Суҳбатимиз натижасини қуйида келтирамиз.

Омон Тошмуҳамедов:

«ЭРТАК ЎРНИДА ТАРИХ ЭШИТАРДИК...»



Дадам билан кўпроқ мулоқотда бўлган йилларимиз дадамнинг ишсиз юрган кезларига тўғри келади. Биз у кезларда фармацевтика институтига қарашли Чехов кўчасининг бўрчақиданги уйда турардик. Дадам ишдан, Ёзувчилар уюшмасидан ҳайдалган кезлар, ойимлар бўлса ишга тикланганликлари сабабли бу уйни ойимларга беришган эди. Ойимлар фақат бизни эмас, ўзларининг оналарини, менинг бувимларни ҳам боқишлари учун кўн ишланларига тўғри келарди, чунки бувимнинг ўғиллари йўқ эди. Дадам уйда бўлганликлари сабабли биз билан шуғулланар эдилар, бизга қоғоздан варрак ясаб берардилар. Кейинчалик дадам ишга жойлашганларидан кейин албатта, бундай имкониятлар кам бўлди, бизнинг ўзимиз ҳам дадамни ортқича уринтирмасликка, вақтларини олмасликка ҳаракат қилардик. Шу боис ўрта мактабда ўқиган йилларимиз ҳам, ундан кейин ҳам дадамларга бирон ёрдам сўраб мурожаат этмасдик.

Мендаги китобга бўлган қизиқиш, меҳр-муҳаббатни дадам уйқотганлар. Эсимда, 1947 йили дадам мени Москвани кўрсин, пленумни кўрсин деган мақсадда Москвага чақиртирдилар. Ўзлари Ёзувчилар уюшмасининг пленумига сал олдинроқ кетган эдилар. Москвага бир ўзим учдим. Мени ёзувчи Александр Дейчнинг хотини кутиб олди. Кейин дадамлар келиб мени олиб кетганлар. Шу куни кечкурун Москвани айланишга чиқдик. Бутун Кремлнинг атрофида сайр этдик, узок гаплашдик.

Ёзувчилар уюшмасида жуда кўп кизиқарли китоблар сотиларди. Мен у ерга чикиб хар куни бир тўда-бир тўда китоб сотиб олардим. Кечкурун дадам мен олган китобларни кўздан кечирардилар, қандай китобларни олиш лозимлиги ҳақида маслаҳат берардилар. Айниқса, классик адабиёт бўйича нималарни олиш кераклигини маслаҳат берардилар. «Классик адабиётни албатта, харид этиш керак, кейин ўзингда шу адабиётга нисбатан зарурат сеза бошлайсан», — дер эдилар. Кейинчалик, орадан йиллар ўтгачгина мен дадамнинг гапларини маъзини тушуниб етдим, китобни фикрлаб ўқиш лаззатини туйдим.

Китобларни кўпинча Литва Ёзувчилар уюшмаси раиси Лацис билан биргаликда харид этардик. У баланд бўйли, келишган, доим кулиб турадиган инсон эди. Орадан кўп йиллар ўтиб ўғлим Хусан билан Ригага борганимизда Лациснинг уй-музейини зиёрат этдик. Шунда унинг кутубхонасида Москвада бирга олган китобларимизни кўрдим.

Дадам китоб ўқишни жуда яхши кўрар эдилар. Шунинг учун ҳам китобга ҳеч пулларини аямасдилар. Дадамни бир гал Москвага, Олий Советнинг сессиясига борганларида кузатиб бордим. Шунда дадам ишдан бўш вақтларида мен билан Москвадаги ҳамма букинистик китоб магазинларини айланиб чиқардилар. Гарчанд дадамнинг соғлиқлари у пайтга келиб сезиларли даражада ёмонлашган бўлишига қарамай, пиёда кезиб чиқардик.

Дадам китоб магазинидан ташқари яна санъат буюмлари магазинига киришни ҳам яхши кўрардилар. Бу гал дадамга битта расми кўрсатмоқчи бўлиб турган эдим, кўзлари бронзадан ишланган туяга тушди. Туя яшил гранитдан ишланган ўриндикда эди.

Туянинг ҳайкали ўта нозик дид ва маҳорат билан ишланган эди. Нархини ҳам сурништирмасдан сотиб олдилар. Бу ҳайкалча ханузгача уй-музейимизда сакланмоқда. Шу куни окчинидан нозик ишланган бир от ҳайкалчасини ҳам сотиб олдик, минг афсуски, бу ҳайкалча ер қимирлаган йили синди.

Мен Москва университетида таҳсил олганман. Студентлик йилларим кўп китоб харид қилардим. Хар гал дадам мени кўргани Москвага келганларида менинг китобларимни кўздан кечирар, маъқул келганларини, «албатта, ўқиб чиқаман», деб

ажратиб қўярдилар. Ўқишни битириб Москвадан қайтиб келганимда мен Фанлар академиясининг кутубхонасидан тез-тез китоб олиб турардим. Дадам олдин менга кўрсат, кейин ўқийсан дер эдилар. Китоб харид этганимда ё кутубхонадан ёздириб олаётганимда мени ҳамиша дадамга маъқул бўлармикан, деган савол қийнарди. Ўзимда масъуллик хиссини сезардим, «Э, бу китобни бекор олибсан», деб айтишларидан чўчиб турардим. Олган китобларимнинг ичида тарихий мавзуда, фалсафага оид китоблар бўлса қизиқиб қараб чиқардилар, лекин янги тарихга оид китоблар дадамни қизиқтирмасди.

Кўпинча дадам билан бирга китоб ўқирдик. Баъзан ўзим ўқиган китобларимни айрим жойларини кўрсатиб, ўқиб берардим, баъзан ўзлари мени олдиларига чакириб китобни кўрсатиб: «Сен ўқигин», — дердилар. Шу зайлда биз биргаликда Бартольдни, Мирзо Улуғбек ҳақидаги китобларни, Алишер Навоийни ўқиб чикдик. Ўқиётганимда: «Мана бу жойини албатта чизиб қўй», — деб маъқул келган ўринларни кўрсатардилар.

Дадамни ўқиган китоблари ичида қайта-қайта ўқийдиган сеvimли китоблари ҳам бўларди. Булар: Фузулийнинг китоблари, Тургеневнинг насрий асарлари, Блокнинг шеърлари. Дадам билан ойим Фузулийни бошдан охиригача билишарди. Ойим бирон мисрасини бошласалар, дадам уйнинг бир бошидан иккинчи бошига юриб охиригача давом эттирардилар.

Дадам Ўзбекистон тарихини яхши билардилар. Эсимда, касал бўлганимда кечалари ёнимда эртак ўрнига тарихимизнинг айрим саҳифаларини айтиб берардилар. Жалолиддин билан Чингизхоннинг кураши ва бошқа кўп тарихий воқеаларни эртак ўрнида айтиб берганларини хотирлайман.

Дадам билан Москвага борган кезларим дадамнинг ўртоқларишиқда меҳмонда бўлардик. Бу учрашув, танишув, мулоқотлар менинг ҳаётимда беиз кетмади, албатта. Мен уларнинг ўта самимий суҳбатларининг шохиди бўлганман. Энг қизиғи дадамни, унинг ижодини кадрловчи дўстларининг кўнчилиги бошқа республиканинг ёзувчилари эди. Дадамнинг дўстлари билан бўлган суҳбатлари соатлаб, эрта тошгача ҳам давом этиши мумкин эди ва мен баъзан ўтирган жойимда ухлаб қолардим.

Дадам дўсти Николай Тихонов билан соатлаб бир-бирларига шёр ўкиб беришлари мумкин эди. Кўпинча дадамни Фадеев ўз дала ҳовлисига олиб кетарди. Эсимда, М.Горькийнинг хайкали очилиши муносабати билан Фадеев дадамни олиб кетгани ўзи келган эди. Улар шунчалик самимий дўст эдилар.

Дадам мени ҳамма дўстлари билан таништирган эдилар. Булар Николай Семёнович Тихонов, Александр Фадеев, Мухтор Аvezов, Лацис, Луговской, Самад Вурғун.

Дадамнинг дўстлари билан бўлган муносабатлар дадамдан кейин ҳам узилмади. Улар бизни йўқлаб, хабарлашиб туришарди. Дадамнинг вафотидан сўнг Тошкентда Навоийнинг 500 йиллик таваллуди нишонланганидан бўлди. Дадамнинг дўсти Николай Тихонов аэропортдан тўғри (25.10.68) маросимнинг очилишига келди ва биринчи айтган сўзлари дадам ҳақида бўлди. Эртаси куни Александр Дейч ва яна кўпгина бошқа ўртоклари дадамни хотирлаб бизникига келишди. Дўстлар йиғилганидан хурсанд, тўлқинланиб гаплашиб ўтиришарди. Бу гал маънос эдилар, чунки уларнинг орасида дадам йўқ эдилар. Дадамнинг хонасида узок гаплашиб ўтиришди, шунда Николай Тихонов: «Албатта, у кун келади, бу даргоҳ Ойбек уй-музеи бўлади», — дедилар. Тихонов ва дадамнинг бошқа дўстларини нияти амалга ошиб бу кун биз турган уй-музей бўлганидан ҳамма қатори мен ҳам беҳад хурсандман. Бу, албатта, давлатимизнинг асл ижодкор фарзандларига бўлган эътиборининг самарасидир.

Дадам табиат шайдоси эдилар. Эсимда: бир гал дадам билан бувимникидан қайтаётганимизда Радиальный кўчасидан чиёда юриб келдик. Куз ҳавоси, қуёш чикиб турибди, йўлнинг икки чеккасида баланд-баланд тоғлар хусн тўкиб турибди. Узокдан тоғлар кўринмоқда эди. Дадам бу манзарадан тўлқинланиб: «Бу гўзалликни фақат рассом ва шоир акс эттира олиши мумкин», — деган эдилар. Умуман, дадам билан шаҳар кезиш кизиқарли эди. Эски шаҳарга бозорга қўп тушардик. Нарса олаётганимизда дадам ҳеч қачон, «қанчадан», деб сўрамасдилар, «қаердан?» — деб сўрадилар. Сотувчиларнинг юзига разм солиб, «бу Водийдан, буниси Асакадан бўлса керак», дердилар. Кейинчалик бозорга бормай қўйдик, чунки қўлчилик дадамни таниб ўраб олишарди, ўзимизни ноқулай сезардик.

Яна дадамнинг яхши кўрган машғулотларидан бири футбол ўйинини томоша қилиш эди. Кўпинча биргаликда телевизорда футбол кўрардик. Москвага борганимизда эса, стадионга бориб кўрардик. Дўстлари Саримсоқов билан ҳам Москвада футболга бориб туришарди. Қизил, футболга шундай берилиб кетар эдиларки, қасрда ўтирганларини унутиб «ур-ур» деб бақириб, ўтирган жойларидан туриб кетардилар.

Баҳор бошланиши билан бизни тоққа олиб чиқардилар. Йўл анжомларимиз: йиғиладиган ўтирғич, самовар, стол, қозон ҳамона тайёр турарди. Дадам табиат қўйнида бутунлай ўзгариб кетардилар. Бу манзарадан чехраларидан қалблари яйраётганини ҳис этиш мумкин эди. Бир гал биз билан дўстлари Ўрол Тансиқбоевнинг ҳам боришини истаб қолдилар. Уни ерга гиламдек тўшалган қизил-қизил долақизбалдоқли манзарани қизишини хоҳлаган эдилар. Дадамнинг илтимосларини Тансиқбоевга стқазган эдик бажонидил розилик бердилар. Лекин манзилга стиб келганимиздан кейин: «Расмни кейинроқ чизарман, ундан кўра сиз билан суҳбатлашаман», — дедилар дадамларга.

1950 йилларнинг бошида дадам билан Москвага борганимизда Бутуниттифок халқ хўжалиги ютуқлари павильонига Тансиқбоевнинг Ўзбекистон павильонини безаш учун чизаётган расмлари (панно)ни кўргани бордик. Павильонларни айланиб томоша қилар эканмиз, дадамнинг чехраларидаги кўтаринкилик хали-хали эсимда. Орадан кўп ўтмай Москвадаги санъат дўконларининг бирида Тансиқбоевнинг ва яна бир самарқандлик рассомнинг асарларини сотишаётганини эшитиб, дадам ойимларга: «Тез отланинг, кетдик», — дедилар. Шу кун дўкондан Тансиқбоевнинг тўртта асарини сотиб олдик.

Кейинчалик Тансиқбоев бизникига меҳмонга келганларида дадам сотиб олган расмларимизни кўрсатдилар. Тансиқбоев хижолат чекиб: «Бу расмларим арзимаиди, мен бошқасини чизиб бераман», — дедилар.

Орадан кўп вақт ўтмай сирен расми чизилган асарларини юбордилар. Дадамнинг 60 йиллик таваллуд кунларига бўлса тоғ манзараси чизилган расмни ҳадя этдилар.

Эски ТошМИга қарашли ҳовлида турганимизда уйимиздан темир йўлга чиқса бўларди. Биз кўпинча дадам кетган пайтларида

поезд йўлига чикарлик, ўтаётган поездларга қараб ладамни қутардик. Мана, дадамнинг орамизда йўқликларига ҳам 25 йилдан зиёд вақт ўтди. Ҳаёт бўлганларида 90 йиллик таваллудларини ниянлаган бўлардик. Баъзан поезд овозини эшитганимда ё кўрганимда шу поезддан дадам тушиб келаётгандек туюлаверади...



Ойбекнинг набиралари

Ойниса Тошмуҳамедова:

«ҲАММАСИГА БИР ХИЛ ОЛИНГ...»



Ойбеклар оиласига келиш бўлиб тушганимдан мамнунман. Николай Васильевич Тихонов Ойбеклар оиласини «Кичик Академия» деб номлаганди. Мен ҳам шу академиянинг аъзоси эканлигимдан фахрланаман. Гарчанд династия масаласида оиламиз салбий қарашларнинг таъйинини бошдан кечирган бўлса-да.

Дадамларни хотирлаганда ойимларсиз эслаб бўлмайди. Чунки улар бутун умр бир-бирларини тўлдириб яшашди. Баъзан ойимлар бирон нарсани фақат Гулрангга ё келинларининг биттасига олган бўлсалар, дадам дарров пул бериб: «Қолган учтасига ҳам олиб келинг, ҳаммасига бир хил бўлсин», - дердилар. Дадам ва ойимлардаги мана шу ҳаммамизни бир хил кўриш хислати уларга бўлган меҳримни янада тобларди.

Дада ҳовлимизга тез-тез чиқиб турардик. Чиқишларимизнинг бирида ўзимиз билан бирга менинг бувимларни ҳам олиб чиқдик. Ҳовлимизда шафтоли кўп эди, дадам шафтолини яхши кўрар эдилар. Бувим ерга тушган шафтолиларни териб қоқи қилиб кўярдилар. Дадам бувимнинг бу ишларига разм солиб жуда мамнун бўлганлар. Дадамдаги мамнунликнинг сабабини ўйлаб кўрсам, шафтолини исроф бўлаётганига нисбатан зикналик эмас, бувимлардаги нарсаларга бўлган муносабатда — шафтолини авайлаб қоқи қилишларида экан. Кейинчалик бу қоқиларни иплатмаган, фойдаланмаган ўринлар кўп бўлди,

лекин бунимнинг меҳнаткашлиги, режали аёллиги, ҳўжаликка муносабати дадамларни мамнун этганди.

Мен кимё фанлари докториман. Оила ишлари билан ўралашиб қолмасдан, бу унвонга эришишимда дадам ва ойимларнинг ҳам хизмати улур деб биламан. Чунки улар илм фидойиси эдилар. Ва ўзларидаги илмга, зиёга бўлган муносабатни, фидойиликни менга ҳам юктирдилар. Илмда йиллар оша эришган қадам-бақадам ютуқларимда мендан ҳам купрок хурсанд бўлишарди. Ўзганинг муваффақиятидан хурсанд бўла биллиш, қувончига шерик бўла олиш хислати — ноёб хислат.

Дадам ва ойимлардаги маданият мени ҳаминша ром этиб келарди. Улардан кўрган-билганларим, олган сабоқларимни мен ўз навбатида икки фарзандимга, набираларимга юктиришга ҳаракат қиламан. Тақдир мени шу икки улур инсоннинг тарбиясида бўлган ўғиллари — Бекжон билан учраштирганидан бахтиёрман.



Ойбекнинг келини — кимё фанлари
доктори, профессор
Ойниса Каримовна Тошмуҳамедова

Муҳаббат Тошмуҳамедова:

«ЭНДИ БИЗНИ КИМ КУТИБ ОЛАДИ...»

(Мулоқот)



Раъно Иброҳимова: Муҳаббат Исаевна, сизни адабгиз билан элга машҳур адибимиз Ойбек ака-ука бўлишган. Айтинг-чи, уларнинг табиатидаги ўзига хос ва бир-бирларига ўхшамаган томонлари ҳақида нималарни гапириб бера оласиз?

Муҳаббат Исаевна: Адамларни ҳам, амакимларни ҳам тўрт ёшарлик пайтимдан эслайман. Адамларнинг ёшлари амакимдан катта бўлишига қарамасдан, адам амакимларга сизлаб мурожаат этардилар. Гарчанд аммамларни сансираб гапирсаларда. Амакимни сизлаб гапиришларининг боиси уларнинг илмига бўлган чуқур ҳурматларининг белгиси бўлса керак, деб ўйлайман. Дадам оғир, вазмин, амаким бўлсалар шўҳ ва сергайрат инсон эдилар. Улар жуда иноқ, аҳил ака-ука эдилар. Бирон ҳафтани қолдирмасдан амаким дадамдан хабар олгани уйимизга келар эдилар. Адамлар ошга уста эдилар. Амаким келди дегунча, ош дамлар эдилар. Амаким адамлар дамлаган ошни суйиб ердилар. Агар адамлар улардан хабар олгани борсалар, амаким уйидагиларга, албатта, мочкичири қилишни буюрардилар. Мочкичири — амакимнинг севимли таомларидан бири эди.

Адамлар хикоя қилишга жуда уста эдилар. Тарихий воқеалардан, эски ҳаётдан, ўтиб-кетган қариндош-уруғлар ҳақида гапириб берардилар, амаким эшитиб ўтиришни яхши кўрар

эдилар. Афтидан, Ойбек амаким адамларни гапиртириб қўйиб, ёзилажак романларига материал тўплардилар.

Ойбек амаким жуда етимпарвар эдилар. Маҳалладагиларга ҳам, қариндош-уруғларга ҳам хамиша моддий ёрдам бериб келганлар. Эсимда, бир узок қариндошимиз бўлиб, етим қолишган эди. Амаким ҳар ҳафта бозор қилиб, уларни кўриб келардилар.

Етимпарварликда, покликда адам ҳам амакимдан қолишмас эдилар. Бу масалада жуда бир-бирларига ўхшаб кетишар эди. Аниқ эсимда, адам ойимларга жуда кўп, қайта-қайта: «Етим ҳақини есанг, худо кечиради, лекин давлат ҳақини есанг — харом», деб кўп таъкидлар эдилар.

Раъно Иброҳимова: Нима учун биолог касбини танлагансиз?

Муҳаббат Исаевна: Мен бу касбни Ойбек амакимларнинг маслаҳати билан танлаганман. Аслида ҳужжатларимни чет тиллар институтига топшириш ниятида эдим. Лекин амакимларнинг олдиларига маслаҳатга келсам, биофакка топшир, одам физиологияси билан шуғуллан, дедилар. Амакимнинг Бекжон ўғиллари ҳам биофакда ўқир эди. Тўғри маслаҳат берган эканлар, афсусланмайман.

Раъно Иброҳимова: Нима сабабдан уйдагиларга эмас, маслаҳат солгани амакингизнинг ёнига чиққансиз?

Муҳаббат Исаевна: Мен Ойбек амакимларни маънавий отам деб биламан. Амакимнинг акаларига — дадамга бўлган меҳрлари, меҳр-окибатлари, муносабатлари менга нисбатан ҳам таралган бўлса керак. Болалигим уларнинг уйида ўтган. Жуда кўп ётиб қолар эдим уларникида. Бекжон ўғиллари билан жуда кўп таланиб-тортишар, уйни бошимизга кўтарар эдик. Шунда амаким, иккалангга битта эшак олиб бераман, қурт еб юрасан, дер эдилар. Бундай дейишлари бувам билан боғлиқ бўлса керак. Бувам биз билан турар эдилар. Қасрга борсалар қурт, писта олиб борар эдилар. Ҳеч қуруқ келмасдилар. Бувамларни жуда яхши кўрар эдик. Айниқса, Бекжон жуда яхши кўрар эди. 1943 йилда оламдан ўтдилар, мен ёш бўлганим учун йиғламаганман. Лекин Бекжон ҳасса таяниб, тоза йиғлаган. Бувамларни мазорга қўйиб келишгандан сўнг, дўплларини топиб берасанлар, деб роса тўполон қилган.

Эсимда, еттинчи синфдан ҳамма болалар лагерга борса, амаким мени дамолаш устаги юборар эдилар. Ўзлари олиб бориб қўярдилар, менга қараб туришларини тайинлардилар. Абдуллаевлар оиласи менга қараб туришарди. Хафта ичида шофёрларини юбориб, мендан хабар олдиран эдилар.

Студентлигимизда пахтага қўп олиб чиқишар эди. Амакимни меҳрибонликларидан фойдаланмоқчи бўлдим ва пахтага олишяпти, чиқишим шарт экан, дедим. Кўнглимда майли, бор-ма, деб айтишларини кутдим. Лекин амаким: «Пахтага ҳамма қатори бориш керак», — дедилар. Пахтага чиқдим, пахта тугагунча ўша ерда бўлдим. Амаким кўргани чиқиб турдилар. Кафта ўқиллари Омон акам ҳам пахтада эдилар. Улар орқали ҳам сгулик юбориб турдилар. Амакимнинг шиорлари меҳнат, меҳнат ва яна меҳнат эди. Шу боис ҳеч биримиз бир кун ҳам пахтадан қолмасдан, пахта тугагунча турар эдик.

Институтни битиргач, Москвада аспирантурада ўқидим. Амаким аспирантурани битиргунимча ҳам маънавий, ҳам моддий ёрдам бериб турдилар. «Хар куни ярим кило гўшт егин», — деб тайинлар эдилар. Уч ярим йилда номзодлик диссертациямни ҳимоя қилдим. Авторефератимни биринчи амакимларга, сўнг уйдагиларга юбордим. Амаким бу хушхабардан хурсанд бўлиб, дарров адамларга етказганлар, сўнг Москвага менга пул юборганлар -- банкетга деб. Мен шу пайтгача амакимларни миннатдорчилик ҳисси билан эслаб келаман. Уларнинг ака-сингилларига, яқинларига, атрофдагиларга бўлган муносабатлари, меҳр-оқибатларини фарзандимга сингдириб яшашига ҳаракат қилдим.

Амакимларни оламдан ўтди, деб хабар келганида, бу хабардан мен қарахт бўлиб қолган эдим. Ҳаёт тўхтаб қолгандек туюлди менга. Амакимларнинг эшикларидан кириб боришини билан йўлакка югуриб келиб кутиб олардилар. То олдиларига етиб боргунизча сабрлари чидамасмиди ё меҳмоннинг ҳурмати учун шундай қилармидилар, билолмадим. Лекин дафн маросимида бу жудалиқдан ўзимни тутолмай, энди бизни ким кутиб олади, деб тинмасдан йиғлаганим эсимда. Шунда Бекжон акамларнинг хотинлари мени бағриларига босиб, биз бормиз-ку, биз, деб тинчлантирганлари эсимда. Адамлар бўлса бу жудо-

ликка чиолмадилар. Ҳар куни далага, Ойбекка кетаман дер эдилар. Ва орадан кўп ўтмай улар ҳам оламдан ўтдилар.

Раъно Иброҳимова: Хотираларингиз учун раҳмат! Улар Ойбек ҳаёти ва ижодига оид чизгиларни янада тўлдиришда ёрдам беради, деган умиддамиз.



Ойбек ижод огушида



Ойбек дам олиш пайтида

Гулранг Тошмуҳамедова:

«БИЗ УЧУН ДАДА ЭДИЛАР...»



Адам биз учун таниқли ёзувчи ҳам, академик, жамоат арбоби ҳам эмас, ҳамма инсонларнинг дадаси каби дада эдилар. Шўхлигимизни ҳам, эркалигимизни ҳам кўтарар эдилар, жуда болажон эдилар. Табиатларида болаларга хос ўта соддалик, ишонувчанлик кучли эди. Баъзан бизга қўшилиб шўхлик қилардилар. Эсимда қулушай чиқиши билан ойимлар бозордан катта тоғорани тўлдириб қулушнай сотиб олиб келардилар. Уни ликопчаларга солиб ейишига сабримиз чидамай тоғорани ўртага қўйиб олганча, даҳлизда тик турган холда ким ошарга ердик. Дадам ҳам биздан орқада қолмай қулушнайни еб туриб ойимларга: «Зарифа, сенга қолмади», — деб бакириб, мириқиб қулардилар.

Дадам ҳаммамизни бирдек яхши кўрардилар, лекин ҳар биримиз «Дадам мени кўпроқ яхши кўрардилар», деб ўйлардик. Сочим сарғиш бўлгани учун дадам мени: «Сарик мушукчам», — деб эркалардилар. Бир гал Москвадан жуда чиройли сарик рангдаги жемпер олиб келдилар ва менга бературиб: «Мана ҳақиқий сарик мушукча бўласан», — дедилар.

Дадам ёнларида пул олиб юришни яхши кўрардилар. Бу одатларини яхши билганимиз учун байрамларда «Дада, пул беринг», у ё бу нарса оламин, деб хархана қилардик. Шунда дадам секин ён чўнтақларига қўлларини солиб неча сўмлик пул қўлларига чикса шуни берардилар. Биз бўлсак, ишқилиб пулнинг каттагани: 50 ё 100 сўмлиги чиксин-да, деб нафас

күтиб турардик. Дадам қўлларига чиққан пулни қарардилар, қўлларига 10 сўмлик ё 25 сўмлик чиққан бўлса, кичкина пул чиққанидан хурсанд бўлгандек берардилар. 100 сўмлилиқ ё 50 сўмлик чиқиб қолгудек бўлса, қайтариб жойига солиб қўймоқчидек кўрсатардилар ўзларини. Биз бўлсак бу ўйинга ишониб қўлларидаги пулга ёпишиб олардик.

Уйимизга жуда кўп киши дадамлардан ёрдам, қарзга пул сўраб келишарди. Келган кишига пул берардилар. Кўпчилик ҳолларда бу пулларни қайтариб бермасликларини билсалар ҳам берардилар. Кимнингдир кўнглига ёқадиган совға ҳадя этганларидан ё кимнидир илтимосини бажарганларидан завқланардилар, мамнунлик ҳиссини туярдилар. Ойимлар гапириб берган эдилар. Мен туғилганимда дадам «Тортсин»га бориб ёқутли маржон сотиб олган эканлар. Ва бу маржонни ойимлар баъзан такмоқчи бўлсалар «бу Гулрангники, тегма», — деб тақтирмас эканлар. Кейинчалик катта бўлиб ўқишни битирганимда ойимлар бу маржонни ўзимга топширганлар.

Дадам харид этишни, совға қилишни яхши кўрар эдилар-ку, лекин ўзлари учун ҳеч нарса сотиб олмасдилар. Умуман кийинишни ёмон кўрардилар. Иложи бўлса битта кийимда юра берардилар. Айниқса, оёқ кийимини янгиси билан ҳеч чиқишолмасдилар. Кенг, катта, эски пойафзалларида юришни ёктирардилар. Дадамга кийим, пойафзални ойимлар сотиб олардилар. Ва дадамларнинг бирон бир тантанага боришларига тўғри келса, янги кийимингизни кийинг, деб, зўрлаб қўймасдилар. Уларни тантанабоп кийимларини кийишга фақат мен кўндира олардим. Тантанайиғилишлардан қайтганларида бўлса ечинмасдан ёнбошлаб ётишни яхши кўрардилар.

Дадам ўта раҳмдил ва ўта кўнгличан одам эдилар. Тез-тез дадаларини эслаб, кўзларига ёш олардилар ва «Ҳаммаси ўтди-кетди», — деб хўрсиниб қўярдилар.

Шаҳарнинг қайси даҳасида яшашимизга тўғри келмасин, маҳалладагиларга эътибор билан қарардилар. Бирон бир айтилган ош, тўй ё таъзияли жойларга бормасдан қолмасдилар.

Бир йили маҳалламиздаги Қори аканинг уйлари ёнган, шунда ойим билан дадам югуриб чиқиб ўт ўчиришган. Ўтни

бир марта ўчиришга муваффақ бўлишган, лекин бир оздан кейин ўт яна авжига олиб ёнган. У кезларда ўт ўчирувчилар йўқ эканми, эсимда йўқ, ҳар қалай дадам ва ойим эрта тонггача ўт ўчиришгани эсимда.

Кичиклигимда нима бўлди-ю, дадам билан бир масалада тортишиб қолдик. Кечаси ухлаб ётувдим, дадам тепамга келиб елкамдан туртиб: «Мени кечиргин», — дедилар секингина. Ўртада бўлиб ўтган араз аллақачон эсимдан чиқиб кетганди. Бу воқеани ҳар эслаганимда юрагим сирқираб кетади. Юз берган аразда, албатта, мен ноҳақ бўлсам керак-ку, лекин дадамнинг эрталабгача кутишга сабрлари чидамаган...

Дадам уйга меҳмон келишини яхши кўрардилар. Менинг ўртоқларим ҳам тез-тез келиб туришарди. Дадам уларга ҳар гал: «Қачон эрга тегасан? Қайлиғинг борми?» — деб савол бериб қулдирардилар.

Акаларим Омон ва Бекжон билан тез-тез тортишиб, талашиб, уришиб турардик. Айниқса, мен уларга тегажоклик қилардим-да, сўнг диванда ёнбошлаб ётган дадамнинг орқаларига беркиниб олардим. Акаларим мени тутволиб уриш учун югуриб келишарди, лекин дадам уларни бош томонларидан келишса қўллари билан хайдаб, паст томондан келишса оёқлари билан хайдаб менга яқинлаштирмасдилар. Бу воқеаларни эслар эканман, дадамнинг бизларга нисбатан бўлган оталик меҳрларини янада чуқурроқ ҳис этаман. Эсимда, биригчи ўғлимга оғир оёқ кезларим, туғуруқхонага кетиш олдидан дадам нима дейишларини билмай, ёрдам беролмасликларидан саросималаниб: «Ҳаммаси яхши бўлади, ҳаммаси яхши бўлади», — деб факат ич сўзларнигина такрорлардилар. Менинг бўлса дадамга эркалигим ҳеч қолмаганидан «каттан биласиз» деганман. Ҳозир эслаб куламан. Фарзандлик бўлганимда дадам мендан тез-тез хабар олиб турардилар. Кунлардан бирида мендан хабар олгани келган дадам мени ўғлимнинг тағликларини юваётганимда учратдилар ва: «Эрмак, эрмак», — дедилар. Ҳозир ўйласам бу дадамнинг менга ачинганларидан ўзларича юнатганлари экан.

Шарқ факультетида ўқиган кезларим пахта тергани олиб чиқишарди. Дадам мени пахтага кўргани чиқар эдилар. Йўл ёқасида қора «Зим» тўхтаганидан дадам келганларини билар-

дим. Бир гал Саримсоков билан бирга кўргани чиқишган. Дадам иккалалари дўст эдилар. Дадам мени кўргани чиққанларида ё умуман уйдан менга посилка бериб юборишганда бутун группамизга етадиган килиб егулик жўнатардилар.

Ўқишни битириш олдида практикага Ирокка борадиган бўлдим. Дадам хурсанд бўлдилар. Кузатгани чиқдилар. Училишимизга саноқли сониялар қолганда: «Балки бормассан», — дедилар. Кейинчалик дадамларнинг бу гапларини эслар эканман, мен билан айрилиш дадам учун нечоғлик оғир кечганини хис этганман.

Дадам серфарзанд оилаларни яхши кўрардилар. Лекин шунда ҳам мени аяганларидан бўлса керак, келинлар еттигидан туғсин, кизларга бештаси ҳам етади дер эдилар. Дадамларнинг ўта болажонликлари, нима десак йўқ, дея олмасликларидан ҳам билиниб турарди. Бир куни дадамни кинога мен билан боришга кўндирдим. Ишчилар шаҳарчасида «Шухрат» номли кинотеатр бўларди. Бордик. Кинотеатр бир ташландик қаровсиз ахволда, томидан чакки ўтмоқда эди. Шу шароитда кино кўрдик, лекин дадамнинг сабрлари охиригача етмай, кинонинг ярмидан чиқиб кетдилар.

Дадамни яхши кўрган машғулотларидан бири беданалар сайрашини тинглаш эди, умуман қушларни, хайвонларни яхши кўрардилар. Қаршидан божалари Бекмурод ака сўйгани жийрон олиб келган эдилар, лекин кўзимиз қиймай сўйдирмаганимиз. Бокқанмиз. У узок йиллар биз билан яшаган.

Дадам бир сидра чойхонага бориб беданаларнинг урушини томоша қилишни одат қилиб олдилар. Лекин бу ойимларга маъқул келмай, дадамнинг бу одатларини ташлаттирдилар.

Дадамни ўзларига хос хислатларидан яна бири — байрамларни яхши кўрардилар. Байрамда: «Қани кетдик, аммани кўргани», — дер эдилар ва ҳаммамизни эргаштириб қариндошларни кўргани олиб борарди.

Дадам ҳақидаги хотираларимни адоғи бўлмаса керак. Йиллар ўтган сайин дадам бизни, биз дадамни нечоғлик яхши кўрганимизни янада чуқурроқ хис этаман.

Калбдан севги тошди...



«Кичик академия»нинг келажаги



*Ойбекнинг тўнғич ўғли Омон Мусаевич Тошмуҳамедов
ва келини Хулкар Олимжонова*

ЗАМОНДОШЛАР ЭЪТИРОФИДА

Абдулла Носиров:

«АЖОЙИБ ТАБИАТЛИ ИНСОН ЭДИ»



1942 йил эди, Ойбек, Ҳомил Ёқубов, Субутой Долимов, рассом Искандар Аққомов, доктор Азиз Максудовлар билан бирга жума кунлари ўзаро улфатчилигимиз бўлар эди. Ўтиришда олдий суҳбат билан бирга илмий мубоҳасалар ҳам бўлиб турар эди. Жумладан, шоир Мирзо Бедилнинг адабий фаолияти ва ҳаёти ҳақида музокараларда мен ўртага тушиб маъруза қилганимда, Ойбек ҳам суҳбатга қўшилиб, Мирзо Бедил деб аталишининг сабаби, касрлик экани, асарлари тўғрисида сўраб-суриштирар, кези келганда фикрларим ҳам эди. Ўша вақтларда мен ўзбек халқ мақолларини жамлаб юрган пайтим эди. Менгаям анча ёрдами теккан эди. Кўпинча Ойбек Ингилар шаҳарчасидаги уйимиз эшиги олдида қўлини орқасига қилиб ўтиб юрар эди. Ўша даврлар ҳақида сўзлашиб қолиб, ҳазиллашиб ҳам қўяр эдик. Чунончи, мендан эшитган: «Қачонки хотиннинг жанжал қилса ёки уйинида нонинг бўлмай қолса, ўша куни қиёмат дегин» — деган гапдан келиб чиқиб: — «Абдулла ака, қиёмат қачон?» — деб қўяр эди.

Ойбек Тошкентда Шайх-хованд-тоҳур даҳа Говкуш маҳалласида туғилган. Табиати ажойиб, ўзига хос зукколиги ҳам бор эди. Серзавқ ва камсуқум, гавдаси ўзига ярашган йигит эди. Сўзнинг мазмунига оро бериш мақсадида тўхтаб-тўхтаб гапирадиган одати ҳам бор эди. Ўтиришимизда ўртоқларининг ўзаро ўйин-қулгиларига нарво қилмасди. Илмий суҳбат

бўлиб қолса, қизиқиб мусохаба қилишиб ўтирар эди. Баъзан менинг ёнимга келиб кутубхонага келган янги асарлар ҳақида суҳбатлашар, баъзи шоирлар ҳақида, уларнинг ёзган асарлари тўғрисида сўраб-суриштирар эди.

Хуллас, Ойбек адабиёт оламига қизиқувчи, адабиёт соҳасидаги ҳар бир янгиликни билишга ташналиги билан улфатларимиз орасида ажралиб турарди.



*Ойбекнинг ўғли академик Бек Ойбекович
Тошмуҳамедов набиралари Отабек
ва Комила билан*



*«Кичик театр академияси...»
Н.Тихонов*

Асрор Самад:

«ЗАМОНДОШЛИГИМДАН ФАХРЛАНДИМ»



*Осмон ўз бурчини билиб турибди,
Она ерга таъзим қилиб турибди.*

Асқар Қосимов.

1965 йили бутун Ўзбекистон Ойбек таваллудини нишонлади. Ойбек 60 ёшга тўлган эди. Газета, журналлар Ойбек номи билан чиқар, шоирлар устоз ҳақида шеърлар битишарди. Туроб Тўла ўз ишхонасида (У пайтда Туроб ака Киночилар уюшмасининг котиби эди) менга бир тўртлик ўқиб бергани ҳамон эсимда. Иккинчи байти шундоқ эди:

*У ку менсиз қолиши мумкин,
Мени усиз қолдирма, қисмат.*

Ўқиб бўлиб кўзларига гилт этиб ёп олди. Ҳайрон бўлдим.

— У кунни зиёратларига борувдим, — деди шоир уф тортиб.

— Тоблари йўқ экан.

Кўп ўтмай, Навоий театри биносида юбилей бўлди. Ер ёрилган-у одам чиққандай. Юбилей кечасини ўша пайтдаги Ўзкомпартия Марказқўм котиби олиб борди. Дўстлар, жамоатчилик вакиллари табриклашди. Ўша забардаст гавдали, чуш дўппи тагидан сочлари патила-патила бўлиб чиққан ёзувчи

Ойбек тўрда ўтирибди. Ёнида рафиқаси — Зарифа опа. Барча табрикларга Ойбек соддадиллик, бегакрор бир поклик билан қувониб утирибди. Табрикларга жавобан бир нималар деб ғудурлайди, англаб бўлмайди.

Табриклар тугади. Сўнгги сўз — юбилярга.

— Юбилярнинг нутқини ўқиб бериш учун сўз Ҳамид Фуломга! — деди раислик қилувчи.

Ҳамид Фулом чиқди. Тўғри Ойбек олдига борди. Ойбек қувона ўрнидан туриб, қўйнидан нутқи ёзилган қоғозни олиб берди-да: «Ана, ана, шу», — деди тутила-тутила.

Ҳамид Фулом босинки, аммо, жарангдор, сарбаст овоз билан нутқни ўқий бошлади. Нутқ хали ярмига етмаган эди. Ойбек ҳалқумида турган йиғини ортиқ ушлаб туролмади. Кўз ёшлари шапкатор юзидан оқиб туша бошлади. Ҳамид Фулом бир нафас ўқишдан тўхтади. Чунки гулдурос қарсақ зални тутиб кетган эди.

Қарсақ чалаётган Ойбек севган, Ойбекни севган халқ эди. Ўзбекистон эди. Она бетоб фарзандига далда берар, ардоқлисини шу қарсақларда авайлаб тебратар эди. Ойбек эркаланиб кетди: онанинг бағрига яна қаттиқроқ ёпишгандай, ўпкасини тутолмай ҳўнграб юборди. Гулдурос қарсақлар авжига чиқди, зал оёққа қалқди...



«О, кўнгил чексиздир, туби йўқ жаҳон»

Ойбек

Фарида Усмонова:

АДИБ МУКОФОТИ



1964

йилнинг кузи. Икки томони улкан дарахтлар билан қопланган озода кўчада одимлаб боряман. Бу кўчанинг номи Кисловодск.

Шитир-шитир тўкилаётган олтин ранг япроқларни супуриб юрган аёлдан сўрадим:

— Ойбек аканинг уйлари қайси, биласизми?

— Ху ана, рўпарадаги дарвоза, — деди аёл самимий ва қўшиб қўйди: — бу кишининг уйлари ким билмайди, дейсиз...

Аёл мен юриб кетганимдан кейин ҳам ўзича гапириб қолди: «Ишқилиб, тан-жонлари соғ бўлсин...»

Дарҳақиқат, ўзим ҳам соғликлари дурустмикин, безовта қилиб қўймасмиканман, деган андишада келаётган эдим.

Чоғроқ ховли, оддийгина қурилган уйдаги ўта камтарона ҳаёт нафаси келиб турарди.

— Жуда кеч ётгандилар, тунги соат иккиларгача ишлаб ўтирган эдилар,... — дейишди уйдагилар.

— Майли, уйғотманг, мен бир оздан сўнг келаман, дедим кетишга чорланиб.

Шу пайт тўрдаги хона эшиги очилиб, остонада Ойбек аканинг ўзлари кўриндилар:

— Келинг, келинг, қани марҳамат, — хона эшигини очиб ичкарига таклиф этдилар.

Чамаси аллақачон ижод хонасига кириб кетганларини уйдагилар пайқашмаган чоғи.

Иш столида тун бўйи қоғозга тўлган араб алифбосидаги ёзувлар битилган қоғозлар ёйилиб ётарди. Адиб уларни тахлаб бир четга суриб қўйдилар-да: «Қулоғим сизда», дейтгандай менга қарадилар.

— Безовта қилганим учун узр, ТошДУнинг 40 йиллик юбилеи муносабати билан газетада саҳифа бермоқчи эдик, сиз бу даргоҳнинг тўнгич фарзандларидан бири экансиз. Шу ҳақда якки оғизгина гапириб берсангиз.

Унинг нуроний чехрасида илиқ меҳрга ўхшаш ифода пайдо бўлди. Ўйчан кўзларидан узоқни хотирлаётгани сезилиб турарди. Бир оз жимликдан кейин оҳиста ҳикоя қила бошладилар:

— «Техникумда ўқирдим. Уни тугаллаб Университетга кирдим. Ёшлик, ўқувга иштиёқ баланд, берилиб ўқирдик. Орау қилган умидга етдик, дердик. Мен иктисодий фанлар факультетини танлагандим. Рус профессор, доцентлар кўп. Қувониб ҳавас билан ўқирдик. Хаёт кайноқ, фаолият кўн эди. Ўқиш билан бирга мактабда дарс ҳам берардим. САГУни 1930 йили тугатдим. Университетда домлалар — профессор, доцентлар кучли эди, бироқ ўзбек ўқитувчилари энди-энди етишиб чиқаётган эди.

Ўқишни тугаллаганимдан кейин университетда иктисод фанидан 1936 йилларгача дарс бердим».

Адибнинг айтмоқчи бўлган тилаги чехрасидан сезилиб турарди. Унинг гапларини ёзиб олган қоғозни узатиб дастхат ёзиб беришларини сўрадим.

Ташаккуримни айтиб, қўзғалмоқчи бўлгандим:

— Тўхтанг, ўтиринг, ўзингиз нималар ёзасиз? — дея сўраб қолдилар.

Ҳам бу буюк одамнинг кутилмаганда меҳрибончилигидан, ҳам ҳали уларга кўрсатишга арзигулик бирон бақувват асарим йўқлигидан саросимага тушдим.

— Шунчаки машқлар, домла. Асосан, газетага мақола, баъзида очерклар ёзиб тураман. Бир-икки ҳикоя ёзишга ҳам уриниб кўрдим, лекин...

— Олиб келинг, ўша машқларингизни, олиб келинг, ўқий-миз. Хўними, тортинмай олиб келинг, — дедилар.

Редакцияда ишлаётганимга анчагина бўлган, кўпгина ёзувчи, шоирлар билан ҳамсухбат бўлганман. Бирок улар орасида кўнгил учун ҳеч бўлмаса «Қани ёзганингизни кўрайлик-чи», деган бирор саховатли киши бўлмаганди. Ҳатто қанча хижолат-андиша билан илтимос қилганимда ҳам: «Жуда бандман, узр» — деган жавобни олганман...

Кўнгил бундай пайтда жуда нозик бўлади-да, бир оғиз илиқ сўз, эътибор дилга бир олам қувонч ато этади.

Адибларнинг адиби, устозларнинг устози — Ойбек домланинг хонадонидан узоқлашар эдимۇ гўё қанот ато этилганидек учиб борардим. Ҳа, бу дақиқалар бир умр хотирамда муҳрланиб қолган...

Орадан ҳафта ўтмай ТошДУнинг юбилейига бағишланган саҳифа эълон қилинган «Тошкент ҳақиқати» газетасини (унда Ойбекнинг табриги ҳам чиққан эди) кўтариб яна ўша Кисловск кўчасидан борардим.

Яна тун бўйи ишлаган эканлар. Шунга қарамай очик чехра билан қабул қилдилар. Газетани узатдим. Қараб чиқдилар. Ўзларига таниш профессорларнинг суратлари, мақолалари бор эди. Мамнунлик билан узоқ тикилиб қолдилар.

Кейин бир нарсани хотирлагандай:

— Ҳикоя қани? — сўрадилар. Аввал ҳаяжон билан, кейин равон ўқиб бердим. Юрагимни ховучлаб «Нима дер эканлар», деб кутардим.

— Тема яхши танланган, ҳикоя бор, фақат унақа сўзларни жуда кўп сарфлаб юборманг-да, сиқик бўлсин, қайтариқ кўп, одамни зериктириб қўяди, ҳикоянинг қиймати қолмайди. Тилга эътибор беринг, — сингари нишонга тегадиган, ўзим сезмаган, камчиликларимни кўз ўнгимга шундай келтириб қўйдилар. — Қайта ишлаб олиб келинг, ўзим фатъо ёзиб бераман, — дедилар.

Ҳикояни айтганларидай ишладим, қайта олиб боришга ботинолмадим, чунки соғлиқлари унча яхши эмас деб эшитдим. Лекин ўша «Гулсанам» деб номланган ҳикоям газетада эълон қилинди. Конкурсда мукофотга сазовор бўлганида, кўз олдимда Ойбек домланинг ўйчан кўзлари намоён бўлар, бу мукофот менга эмас, улкан адибга тааллуқлидай ўзимни қандайдир қарздор, бурчли ҳис этардим...



Ойбек ижодхонасида

Фарида Йўлдошева:

МЕҲНАТ ИЛА ИЖОД ҲАМИША БИРГАДИР



1966

йилнинг сентябр оyi. Ўзбек миллий адабиётининг асосчиларидан бири, атоқли адиб ва жамоат арбоби, академик Мусо Топонмуродов ўз йили 60 йил тулиш муносабати билан кенгайтирилган илмий кенгаш ўтказилмоқда эди.

Устоз Ойбекнинг кайфиятлари ҳар кунгидан ўзгача эди. Сўзларни диққат билан тинглар эканлар, кўзлари чакнаб, лаблари пичирлаб, нитоҳлари стол устидан бир нарсалар қидиргандек мен томонга боқдилар.

Устоз қоғоз ва қалам беришимни ишора билан тушунтирдилар. Айтганларини бажо келтирдим. Қоғоз юзига салмоқ билан гўё ҳар бир ҳарфни доналаб тераётгандек, аста-секин нималарнидир ёза бошладилар. Ёзиб ҳам бўлдилар, кейин менга ялт этиб қараб, беғубор табассум билан нарақни узатар эканлар, минбарга ишора қилиб ўқиб беришга даъват этдилар. Мана ўша ҳаяжонли устоз айтолмаган сўз:

«Азиз дўстларим!

Менинг чексиз миннатдорлигимни, ташаккуримни изҳор этишга ижозат этгайсиз.

Йигирма йил мобайнида Сиз билан ижод заҳмати билан чекиб, ижод шодлигини бирга тотиб келганимга беҳад мамнунман, ҳаят хурсандман. Сизнинг менга кўрсатган ҳурматингиз, самимиятингиз шу тобда юрагимга дарё-дарё нур ёғдирди, хисларим, туйгуларим қирғоғи йўқ. Менга бағишланган

бу бахт, бу қувонч, бу эъзозингизга ҳар қанча ташаккур айтсам камдир. Мунаввар Академиямизнинг кўп илм соҳибаларининг қанча азиз вақтлари ва меҳнатлари самараси бўлган нугқлари мени ғоят ҳаяжонга солди. Тил, адабиётчилар, шарқшунослар, тарихчилар, файласуфлар ва академия аъзолари, президент ҳам вице-президентлар — барчангизга бутун юрагимнинг муҳаббатини, самимиятини бағишлайман.

Халкимизнинг маданияти, маърифати, илм-фани йўлида кўрсатган ижтиҳодингиз, фаолиятингиз, саботингиз чексиз мадҳга сазовордир.

Буюк йўлимизда биз билан бирга бораётган юрагимизнинг кучи ва қуввати, умид ва орзуларимизнинг қалбимиздан, қўлимиздан олиб олға боровчи ёшлар бизнинг бахтимиздир. Илм хазинасининг калити ҳамиша ёшларники. Замон ўтиши, асрлар кечиши билан олимлар илм хазинасини қўлдаш-қўлга топиширурлар ва ҳар бир олим ўз ҳиссасини, ўз юрак қатрасини илм-фан денгизига қўшгани туфайли бахт касб этади.

Илм-фан, санъат-адабиёт халқ бошига қуёш кўтарур, ҳаётни мунаффақ этур; булар оғир, сермеҳнат талаб этувчи соҳалардир. Лекин фидокорона меҳнат мўъжизалар яратишини биз яхши биламиз. Бу қуёшдай равшандир. Бунинг учун ёш бўғимлар, ёш дўстларимга ёлғиз айтадиган сўзим — буюк ирода, соф виждон, чидамли меҳнат билан илм чўққисига, илм булоғининг қаърига йўл очасиз. Меҳнат ила ижод ҳамиша биргадир».



Ойбекнинг набираси Юлдуз Бекжоновна Тошмуҳамедова

МАДАНИЯТИМИЗ ҚЎШ БАЙРАМИ

Сўнгсўз ўрнида



Мазкур китобга киритилган хотиралар адибимиз Ойбекнинг ҳаёти ва ижодига оид чизгиларни тўлдириш, бойитиш ниятида тўлганлиги сабабли сўшти сўзи Зарифа Саидносировага бағишлашни лозим топдик. Уларни бирга хотирламаслик мумкин эмас. Ойбек домланинг юз йиллик таваллудлари Зарифа онасини ҳам таваллуд байрамларидир.

Одамларнинг ўзаро муносабатлари, мулоқоти муҳит, таъбир жоиз бўлса, шахмат ўйинини эслатади. Ўйинчи шахматни нечоғли ўзидан кучли, уста одам билан ўйнаса, ўшанга қараб интилади, ўсади, кўтарилади. Ўзидан кучсиз, паст одам билан ўйнаса, қолиблигидан, ҳар гал енгилишидан қатъи назар, ўшанинг даражасига тушиб қолади, пастлашиб кетаверади. Ўзи тенги билан ўйнаса, бир жойда қотиб қолади, силжимасдан тураверади. Мен ҳам шундай илмий муҳитга тушдимки, бу муҳитда тобланмасдан, чархланмасдан илож йўқ эди. Шундай одамлар билан мулоқотда бўлдимки, бирга ишладимки, фикран ўсмасдан, уларнинг даражасига кўтарилишига интилмасдан илож йўқ эди.

Тадқиқотчи сифатида шаклланишимда хизмати синган шундай инсонлардан бири севимли ёзувчимиз, миллатимизнинг фахри Ойбек домланинг хотинлари — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Зарифа Саидносирова эдилар. Зарифа опа Ойбек домланинг рафиқалари бўлганлари учунгина хурмату эҳтиромга сазовор эмасдилар. Улар шахс сифатида, иқтидорли тадқиқотчи, Ўзбекистонда аёллардан

чиққан биринчи рассом, биринчи кимёгар, дарсликлар, луғатларнинг муаллифи, муносиб шогирдлар етиштирган устоз, педагог сифатида кадрли, иззат-эҳтиромга лойиқ эдилар.

1985 йили Москвада Ойбек домланинг 80 йиллик таваллудлари Колонна залида кенг нишонланди. Бу тантанага чет эллардан, турли республикалардан ташиқли адиблар йиғилдилар. Ўзбек ёзувчиси таваллудининг бу даражада кенг нишонланиши ёзувчининг хизматиغا яраша билдирилган катта хурмат эди. Зарифа опа қатнаша олмадилар... Гарчад бу дақиқани орзиқиб кутган бўлсалар-да.

Мен Зарифа опага ўша кечасиёқ Москвадан телефон қилдим. Тантана қандай ўтгани, Москвадек шахри азимда ўзбек ёзувчисининг юбилейида залга одам сифмай, жой етишмай колгани, китоб савдосида Ойбекнинг китоблари қапчалик талаш бўлиб, қўлма-қўл сотиб олинганини гапириб бердим. Тошкентга қайтиб кетгач, яна бир бошдан сўзладим. Боролмаганларидан афсусландилар. Шунда мен: «Хафа бўлманг, Ойбек домланинг 90 йиллик таваллудлари ҳам кенг нишонланади», — дедим. Мана, Ойбек домланинг 90 йиллик таваллудлари ҳам, 100 йиллик таваллудлари ҳам етиб келди. Зарифа опага бу кунлар насиб этмаслиги ўшанда хаёлимга ҳам келмаганди...

Зарифа опа ҳаёт бўлганларида уларнинг ҳам таваллудларини нишонлаган бўлар эдик.

Ўзбек халқи — шеърхон, илмнинг қадрига етувчи халқ. Шу боисдан давлатимиз ҳамиша ёзувчи ва олимларини кадрлаб келади. Зарифа опанинг ҳам қўл қиррали ижодий фаолиятлари ёш авлод учун катта ибрат мактабинини ўташи мумкинлигини назарда тутиб, мен Зарифа опа умрларининг сўнгги кунларига-ча ишлаган Қишлоқ хўжалик институти (ҳозирги Аграр университети) ректори Э.Шайховга телефон қилдим: «Домла, Зарифа опанинг юбилейларини биргалашиб, Адабиёт институти, Ойбек уй-музейи ходимлари билан ўтказсак», — дедим. Шайхов домла: «Одатда 80-90 йиллик нишонланади, 85 йиллик нишонланмайди», — деб гапларини тутатмасдан, мен: «Юбилейни ўтказиш-ўтказмаслик ташкилотнинг ўзига боғлиқ бўлса керак, фармон ўз йўлига», — дедим. Чунки, 90 йиллиқни

қутсак, Зарифа опани кўрган-билганларнинг энг ёши мен «жоз»га, қолганлар «минг»га кириб қолишидан хавотирда эдим. Шунда ректор гапларини охиригача эшитмаганимга аччиқланиб: «Зарифа опа сиздан ҳам бизларга кадрлироқ, яқин, мен фақат амалдаги фармонни айтаяшман», — дедилар. Зарифа опа ҳақида айтилган мана шу — «Сиздан ҳам бизга кадрлироқ, яқин» деган жумлада шунчалар меҳр, муҳаббат жо бўлган эдики, бу умр арзигулик ўтганидан далолат эди.

Ойбеклар оиласи билан бизнинг оиламиз ойимлар ва акам Латиф Файзиев орқали азал-азалдан таниш бўлса-да, мен Зарифа опа билан бевосита 1972 йилдан, Ойбек асарларининг XX жилдли академ нашрини тайёрлаш муносабати билан мулоқотда бўла бошладим. Зарифа опанинг ёнларида бирга юрганим ўн беш йилни мен яна бир дорилфунунни ўтадим, деб ҳисоблайман. Тошкент дорилфунуни, Тил ва адабиёт институтининг аспирантураси билан бирга Ойбек домладан кейин Зарифа опа бошқарган «Кичик Академия»ни ҳам тугатганимдан фахрланаман. Зарифа опа туфайли мен Москвада Н.С.Тихонов билан суҳбатлашишга муяссар бўлган эдим, шунда бу рус ёзувчиси Ойбекни ҳам инсон, ҳам адиб сифатида нечоғли тан олганининг шохиди бўлганман. «Ойбеклар оиласи — бу «Кичик Академия», — дедилар Тихонов, Ойбеклар оиласи учун бундан юксак мукофот бўлмаса керак.

Мен Зарифа опа бошчилигидаги «Кичик Академия»да фақат ишлашга эмас, мазмунли, мақсадли яшашга ҳам ўргандим, кўп сабоқ олдим. Сабоқлардан бири киши ҳаёти давомида бажариши лозим бўлган вазифа, ишларни тўғри, реал режалаштира билиши, Зарифа опанинг умрларининг сўнгги ўн йилидаги режалари белгиланган ишларнинг кўламадан ташқари, мақсад, мазмун, элга нафи борлиги билан ҳам ҳавас қилса арзигулик.

Зарифа опа Ойбекнинг XX жилдли академик нашрини тайёрлаш жараёнида кеча-кундуз, баъзан ўн олти соатлаб қимирламасдан ишлардилар. Биз, Тил ва адабиёт институти ходимлари — напирга тайёрловчилар бу ўн олти соат ичида уч гуруҳ алманиб ишлардик. Бизни алмаштириш мумкин эди, чунки биримиз бажарадиган ишни бошқамиз бажара олардик, лекин Зарифа опани алмаштириб бўлмасди. У ки-

шининг зиммасидаги ишни ҳеч ким бажара олмасди. Зарифа она меҳнат интизомига ўта риоя қилардилар, бошқалардан ҳам шунини талаб этардилар. Ўша кезлари Зарифа она талабни ошириб юбораётгандек туюларди менга. Ҳозир ўйлаб қарасам, интизомсиз ҳаётда белгиланган доволардан ошиб бўлмас экан. Зарифа она кундалик белгиланган ишларни бажариб улгуришга ва яна ортган вақтда мириқиб расм чизишга, Ҳофиз, Бедилларга шўнғиб қайта-қайта ўқишга ҳам улгурардилар. Бу сониялар Зарифа она учун ҳордиқнинг энг олий, энг лаззатли оилари эди. Мен бўлсам, ҳавас билан суқланиб қараб турардим. Шу-шу мен ҳавас қилишни ўргандим, бу ҳислат ҳам киши учун зарур омиллардан бири эканини тушуниб етдим. Зарифа онанинг ҳаётдан завқ олиб яшашларига ҳавасим ортди, яшаш тарзларига, ўзларини тутишлари, меҳнаткашликлари, фарзандларига ҳавас қилдим. Ойбек домланинг ижодий меросига муносабатларига ҳавас қилдим, илмдаги покликларига ҳавас қилдим, тилла буюм, жавоҳирлар ўрнида Ойбекнинг қўлёмаларини ардоқлаб, халққа етказганларига ҳавас қилдим. Бу ҳаваслар бесамара бўлмади. «Ҳавас қилсанг — етасан, ҳасад қилсанг — йитасан», — мақоли бекорга айтилмаган бўлса керак. Ҳаётда ўрнимни топдим.

Зарифа онанинг кунлари нечоғли ўқиш, ёзиш, дарс бериш билан ўтган бўлмасин, меҳмон кутиш (бу кутиш одатий меҳмон кутишлардан фаркланарди, кишини ақлан бойитадиган дастурхон атрофидаги суҳбат тарзида бўлардики, киши ўтган вақтига ачинмасди), кимнидир йўклашга, ўша кезлардаёқ бутун бошли бир институтга раҳбар бўлган ўғиллари Бекжон акани вақтида олдиларига кирмаганлари ё дала ҳовлига кетганларида ухлаш олдидан телефон қокмаганлари учун уришиб ҳам улгурардилар. Мен бўлсам, ташқаридан бу манзарани кузатиб яйрардим, чунки Зарифа она қирқдан ошган ўғилларини тўрт яшар боладек кўриб, қанчалик қўймасинлар ўғиллари билан, умуман фарзандларининг ҳаммаси билан ўта фахрланишлари кўзларида, юзларида балқиб турарди. Мен шундай сонияларнинг шохиди бўлганман: бу жуда қалбни яйрағувчи манзара. Шунда мен ҳаётда бир йўналишда — ё оила, ё иш билан машғул бўлиб эмас, балки ҳаммасини биргаликда улгуриб яшалса ҳаёт

мазмунлироқ кечишини туйдим. Хар воқеа, ҳодисадан ҳулоса чиқариб, умумлаштириб яшашга ўргандим.

Зарифа она умрларининг сўнгги йилларида 300 саҳифалик хотираларини тугатиб, адабиётшунос олим Наим Каримовга таҳрир учун топширдилар. Бу хотиралар давр қиёфасини очишда, Ойбек ижоди ва ҳаётига оид саҳифаларни тўлдиришда, ўша кезлардаги муҳит, Ҳамза, Чўлпон каби шоирларнинг биографиясини бойитувчи, оталари — маърифатпарвар Саидносирий ва у юргизган ишлар тўғрисида ўта қимматли материал бўлиб хизмат этади.

Зарифа она фарзандлари ҳақида қизиқарли ҳикояларни сўзлаб берадилар. Мен шулардан айримларини келтириш билан чекланмоқчиман.

— Бекжон ёшлигидан болаларга бош бўлиб юрарди, унинг ўртоқлари кўп эди. Кўчада бир киши маст кишини ураётган экан. Бекжон 7 ёшларда бўлса керак, бориб аралашган, нега урасиз, — деб. Ўртада жанжал кўтарилган. Бекжонни милицияга олиб кетишган. Ўртоқлари менга келиб айтишгач, милицияга бориб олиб келганман...

— Қизим Гулранг туккан, кўрпача, кроват, чақалокқа зарур нарсаларни олганман, шуни кечқурун Омон билан Бекжонни олиб, «ЗИМ» машинада Гулрангникига олиб кетаямиз. Йўлда бир киши машинасини юргизолмай, ҳуноби ошиб турибди. Ўткинчи машиналарга қўл кўтараяпти, ҳеч ким тўхтамайди. Бекжон тўхтаб, бориб суриштирди. Маълум бўлишича, машинани сургаб эгасиникига элтиш керак, бунинг учун трос керак, трос бўлса йўқ. Бекжон машинанинг эгаси билан узоқ вақт йўқ бўлиб кетди. Аллақаерга бориб трос топиб келинди. Машинани тиркаб, шофернинг уйи эски Максим Горький кўчасида экан, олиб бориб қўйдик. Вақт алламаҳал бўлиб кетди, ташвишдаман. Лекин бир ёқдан ўғлимнинг шундай, одамларга бефарқ бўлмай ўсаётганидан хурсанд эдим...

— Ойбекка кўп зиён келтирган, дилини овритган бир ёзувчининг ўғли диссертация ҳимоя қиладиган бўлди. Бекжон елиб-югуриб ёрдамлашиб, ёрдамини аямади. Шунда мен: «Бу йигитнинг отаси бизга, отангга кўп ёмонлик қилган, унинг орқасида заҳмат чекканмиз, нега сен унинг ўғли учун шунча-

лик куйиниб, елиб-югуриб юрибсан», — дедим. Шунга Бекжон: «У отаси, бу ўғли, ўртада илм зиён кўрмаслиги керак, шунинг учун», — деб жавоб берди. Хурсанд бўлдим».

Зарифа она билан бирга кечган 15 йил вақт оралиғидаги дақиқаларни хаёлимдан кечирсам, Зарифа она билан менинг муносабатларим шогирд ва устозникига ўхшамасди, она ва фарзанд ўртасидаги муносабатга ҳам ўхшамас экан, муносабатларимиз оралиғидаги ёш жиҳатдан катта фарққа қарамадан икки дугона-ўртоқнинг муносабатларига тўғри келар экан. Чунки биз гаплашмаган мавзу деярли йўқ эди. Бир куни менга: «Қаранг, одам ўла-ўлгунча ўрганишни қўймас экан. Бирор жойга борсам, торт сотиб олардим, келиним Хулкар ўргатди. Бу тортни биров ейди, биров емайди, шунинг учун хўжаликка зарур нарса олиб борган маъқулроқ, сариеғми, тухумми, деди. Маслахати маъқул келиб, шу-шу зарур нарсани олиб боришга ҳаракат қиламан».

Ойбек домла Зарифа она билан учрашиб юрган кезлари синфдаги партага «Чиндан севаман, юракдан севаман сени...» деб катта харфлар билан ёзиб кетган эканлар.

Мен ҳам бу кун юрагимга яқин инсонлар — Ойбек ва Зарифа Саидносировани хотирлар эканман, шу сўзларни такрорламоқчиман: мен ҳам сизларни «Чиндан севаман, юракдан севаман», соғиндим сизларни. (Мазкур сўнги сўз ўрнидаги хотира Ойбек домланинг ҳаёти ва ижодига оид чизгиларни тўлдиришидан умидвормиз).





*Ойбекнинг келини кимё фанлари доктори, профессор
Ойниса Каримовна Тошмуҳамедова ва набираси
Юлдуз Тошмуҳамедова*



Ойбекнинг набиралари Отабек ва Комил



*Ойбекнинг угли академик Бек Ойбекович Тошмуҳамедов
япониялик ҳамкасблари билан*

МУАЛЛИФЛАР ҲАҚИДА

Николай Тихонов – машхур рус ёзувчиси, ўзбек адабиётининг кадрдони, Ойбекнинг дўсти (Москва).

Ҳомил Ёкубов – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Беруний номидаги Давлат мукофотининг совриндори.

Зоя Кедрина – адабиётшунос олима, филология фанлари доктори, профессор, Беруний номидаги Давлат мукофотининг совриндори (Москва).

Жуманиёз Шарипов – ёзувчи, адабиётшунос олим, таржиманунос. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор.

Матёқуб Қўшжонов – адабиётшунос олим, Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги, филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби.

Абдулла Орипов – Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шoirи.

Кузьма Лапкин – иқтисод фанлари доктори, Ойбекнинг дўсти.

Қуддус Муҳаммадий – Ўзбекистон халқ шoirи, Давлат мукофотининг совриндори.

Зарифа Саидносирова – машхур кимёгар олима, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор, Беруний номидаги Давлат мукофотининг совриндори, Ойбекнинг рафиқаси.

Жуманиёз Жабборов – Ўзбекистон ва Қорақалпоғистон халқ шoirи.

Омон Тошмуҳамедов – тарих фанлари номзоди, доцент. Ойбекнинг катта ўғли.

Ойниса Тошмуҳамедова – кимё фанлари доктори, профессор. Ойбекнинг келини.

Муҳаббат Тошмуҳамедова – кимё фанлари номзоди, доцент, Ойбекнинг жияни.

Гулранг Тошмухамедова — шарқшунос, филология фанлари номзоди, доцент. Ойбекнинг кизи.

Абдулла Носиров — Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг кекса ходими.

Асрор Самад — филология фанлари номзоди.

Фарида Усмонова — адиба, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими.

Фарида Йўлдошева — филология фанлари номзоди, ўқитувчи.

Раъно Иброҳимова — филология фанлари доктори, Беруний номидаги Давлат мукофотининг совриндори.



*Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат
мукофоти совриндорлари — чапдан:*

*ф.ф.н. М.М.Султонова, ф.ф.д. Р.М.Иброҳимова,
профессор З.С.Саидносова, ф.ф.д. Н.В.Владимирова*

МУНДАРИЖА

Сагрларда жонланган инсон	3
Сўзбоши ўрнида.	

ДЎСТЛАР НАЗДИДА

Николай ТИХОНОВ	
«Кичик фаоллар академияси»	24

Хомил ЁКУБОВ	
Нева бўйларида	36

Зоя КЕДРИНА	
«Тафаккур ва қалб тантанаси»	44

Жуманиёз ШАРИПОВ	
Устоз ҳақида	46

Матёқуб ҚЎШЖОНОВ	
Улуғворлик	63

Абдулла ОРИПОВ	
Фавқулодда бахт	74

Кузьма ЛАПКИН	
«Мен шохид бўлган воқеалар...»	77

Қуддус МУҲАММАДИЙ	
«Улуғнафас шоир»	85

Зарифа САИДНОСИРОВА	
«Бутун борликни унутиб...»	89

Жуманиёз ЖАББОРОВ	
«Олам ичра бир олам»	100

ФАРЗАНДЛАРНИГОҲИ БИЛАН

Омон ТОШМУҲАМЕДОВ	
«Эртак ўрнида тарих эшитардик...»	103

Ойниса ТОШМУХАМЕДОВА	
«Ҳаммасига бир хил олинг...»	110
Муҳаббат ТОШМУХАМЕДОВА	
«Энди бизни ким кутиб олади...»	112
Гулранг ТОШМУХАМЕДОВА	
«Биз учун дада эдилар...»	116

ЗАМОНДОШЛАР ЭЪТИРОФИДА

Абдулла НОСИРОВ	
«Ажойиб табиатли инсон эди»	122
Асрор САМАД	
«Замондошлигимдан фахрландим»	124
Фарида УСМОНОВА	
Адиб мукофоти	126
Фарида ЙЎЛДОШЕВА	
Меҳнат ила ижод ҳамиша биргадир	130
Маданиятимиз қўш байрами. Сўнгсўз ўрнида	132
Муаллифлар ҳақида	140

Адабий-бадний нашр

РАЪНО ИБРОҲИМОВА

ҚАЛБДАН СЕВГИ ТОШДИ

Устоз Ойбек ҳақида

Мухаррир Г.МИРЗАЕВА

Мусаввир Б.БОЗОРОВ

Тех.муҳаррир В.ДЕМЧЕНКО

Мусаххих Д.МИНГБОВА

Компьютерда саҳифаловчи Е.НАЗАРОВА

ИБ № 3967

Босишга 12.11.2004й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 1/32.

Босма тобоғи 4,375. Шартли босма тобоғи 7,35.

Адади 300 нусха. Букортма № 96.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» нашриёт-матбаа марказида тайёрланди.

«Ёшлар матбуоти» босмаҳонасида босилди.

700113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.